

Praktijkonderzoek: Nederlandse bankgroepen en buitenlandse landverwerving

Een onderzoeksrapport voor de Eerlijke Bankwijzer

Profundo

economisch onderzoek

Praktijkonderzoek: Nederlandse bankgroepen en buitenlandse landverwerving

**Een onderzoeksrapport voor de Eerlijke Bankwijzer
(Oxfam Novib, Milieudefensie, Amnesty International,
FNV, Dierenbescherming en IKV Pax Christi)**

9 februari 2012

**Jan Willem van Gelder
Anniek Herder
Petra Spaargaren**

**Profundo
Radarweg 60
1043 NT Amsterdam
Tel: 020-8208320
E-mail: profundo@profundo.nl
Website: www.profundo.nl**

Inhoudsopgave

Samenvatting	i
Inleiding.....	1
Hoofdstuk 1 Landverwerving en landgrabbing	3
1.1 Introductie	3
1.2 Omvang van grootschalige landverwerving.....	4
1.3 Waar en waarom vindt buitenlandse landverwerving plaats?	7
1.4 Welke partijen verwerven land?	9
1.4.1 Groepen actoren	9
1.4.2 Herkomstlanden	11
1.4.3 Buitenlandse versus binnenlandse partijen	11
1.5 Negatieve effecten van grootschalige landverwerving	12
1.6 Voorbeelden van landgrabbing	13
1.6.1 Khon Kaen Sugar Industry	13
1.6.2 Addax Bioenergy	15
1.6.3 AgriSol Energy Tanzania.....	16
1.6.4 EmVest Asset Management.....	17
1.6.5 Chikweti Forest of Niassa.....	17
1.6.6 Overzicht.....	18
1.7 Betrokkenheid banken.....	19
1.8 Internationale standaarden en initiatieven	20
1.8.1 Internationale verdragen	20
1.8.2 Algemene richtlijnen voor bedrijven.....	21
1.8.3 Algemene richtlijnen voor financiële instellingen.....	22
1.8.4 Sectorspecifieke richtlijnen voor bedrijven.....	23
1.8.5 Richtlijnen met betrekking tot landverwerving.....	24
1.8.6 Bruikbaarheid richtlijnen	27
Hoofdstuk 2 Onderzoekopzet en -methodologie.....	28
2.1 Onderzoekdoel	28
2.2 Onderzoeksgroep.....	28
2.3 Onderzoekopzet	28
2.4 Gehanteerde definities.....	30
2.4.1 Landverwerving en -grabbing	30
2.4.2 Betrokkenheid van bankgroepen bij landverwerving.....	30
2.4.3 Instrumenten om landgrabbing tegen te gaan	30
2.4.4 Incidentele en structurele inzet van instrumenten.....	32

2.5	Beoordelingskader	32
2.5.1	Beoordelingscriteria	32
2.5.2	Scoretabel.....	33
Hoofdstuk 3	Nederlandse banken en buitenlandse landverwerving	34
3.1	Respons	34
3.2	Gespreksresultaten en beoordeling per bank	34
3.2.1	ABN AMRO.....	34
3.2.2	AEGON.....	36
3.2.3	ASN Bank	37
3.2.4	Delta Lloyd.....	38
3.2.5	Friesland Bank	39
3.2.6	ING Groep.....	41
3.2.7	NIBC	42
3.2.8	Rabobank Groep.....	43
3.2.9	SNS Reaal	45
3.2.10	Triodos Bank	47
3.2.11	Van Lanschot.....	48
3.3	Overzicht scores	49
Hoofdstuk 4	Analyse en aanbevelingen	51
4.1	Analyse resultaten	51
4.1.1	Bankinvesteringen.....	51
4.1.2	Vermogensbeheer.....	52
4.2	Aanbevelingen voor beleid	53
4.2.1	Aanscherping noodzakelijk.....	53
4.2.2	Eerste niveau: verwijzingen naar verdragen.....	53
4.2.3	Tweede niveau: het Ruggie raamwerk	54
4.2.4	Derde niveau: specifieke criteria op het gebied van landgrabbing	54
4.3	Aanbevelingen ten aanzien van andere instrumenten	55
4.3.1	Introductie	55
4.3.2	Screening.....	55
4.3.3	Afspraken in kredietovereenkomsten	57
4.3.4	Monitoring	57
4.3.5	Engagement.....	58
4.3.6	Stemmen.....	59
4.3.7	Desinvestering	59
4.3.8	Transparantie	60
4.4	Conclusies	61
Bijlage 1	Beursgenoteerde bedrijven die direct betrokken kunnen zijn bij landverwerving	63

Bijlage 2	Nederlandse bedrijven die land verwerven in het buitenland ...	96
Bijlage 3	Bronverwijzingen	97

Samenvatting

Door mondiale ontwikkelingen zoals de groei van de wereldbevolking en de toenemende vraag naar landbouw- en bosbouwproducten dreigt vruchtbare landbouwgrond steeds schaarser te worden. Allerlei investeerders zoeken daarom naar mogelijkheden om land te verwerven voor grootschalige landbouw- of bosbouwproductie. De afgelopen jaren is sprake van een stijgend aantal landacquisities in ontwikkelingslanden.

Dit kan positief uitpakken voor ontwikkelingslanden, mits de investeringen op de goede manier plaats vinden. Landverwerving kan echter ook negatieve consequenties voor mensenrechten, voedselzekerheid en de economische ontwikkeling van de lokale bevolking hebben. Als er sprake is van een verandering van grondgebruiksrechten zonder dat (voldoende) rekening is gehouden met de belangen van de lokale bevolking noemen we dit *landgrabbing* (*landroof, landjepik*).

Onderzoeksdoel en uitgangspunten

Met behulp van dit praktijkonderzoek probeert de Eerlijke Bankwijzer te beoordelen of de 11 belangrijkste bankgroepen in Nederland zich in hun investeringspraktijk houden aan de voor het tegengaan van landgrabbing relevante en meest verstrekkende internationale richtlijnen en standaarden. Doel van dit praktijkonderzoek is om informatie te verzamelen over de criteria en instrumenten die bankgroepen inzetten om landgrabbing te voorkomen en tegen te gaan. Daarnaast heeft dit onderzoek ook tot doel om aan de Nederlandse bankgroepen informatie te verstrekken over het fenomeen landgrabbing en om praktische handvaten te bieden met betrekking tot wat zij kunnen doen om landgrabbing tegen te gaan.

Het praktijkonderzoek is uitgevoerd voor de Eerlijke Bankwijzer, met Oxfam Novib als eerst verantwoordelijke.

Onderzoeksaanpak

In eerste instantie is bepaald of bankgroepen middels hun bankinvesteringen (kredietverleningen en beleggingen voor eigen rekening en risico) en vermogensbeheer (beleggingen voor derden) betrokken kunnen zijn bij buitenlandse landverwerving. Met de bankgroepen waarvan vastgesteld is dat zij investeren in bedrijven die land verwerven, of dat zij rechtstreeks in buitenlandse grond investeren, is een gestructureerd interview gehouden over de instrumenten die zij inzetten om landgrabbing tegen te gaan. De activiteiten van de bankgroepen zijn beoordeeld door de onderzoeksuitkomsten te vergelijken met de vastgestelde scoretabel. Iedere bankgroep kreeg twee scores: een score voor bankinvesteringen en een score voor vermogensbeheer.

Resultaten

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de praktijkcores die de bankgroepen in dit praktijkonderzoek hebben gekregen.

Tabel 1 Banken en buitenlandse landverwerving: praktijk

Bank	Praktijkscore buitenlandse landverwerving	
	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
ABN AMRO	4	2
AEGON	2	2
ASN Bank	5	5
Delta Lloyd	n.a.	3
Friesland Bank	n.a.	2
ING Groep	3	3
NIBC	n.a.	n.a.
Rabobank Groep	3	3
SNS Reaal (excl. ASN Bank)	n.a.	4
Triodos Bank	n.a.	3
Van Lanschot	n.a.	3

Legenda:

- 1 = slecht;**
2 = onvoldoende;
3 = matig;
4 = voldoende;
5 = goed.
n.a. = niet actief op dit gebied

Alle bankgroepen hebben hun medewerking aan dit onderzoek verleend. Van de 11 onderzochte bankgroepen kunnen er 5 middels hun bankinvesteringen betrokken zijn bij bedrijven in de landbouw- en bosbouwsector die vaak internationaal land verwerven (ABN AMRO, AEGON, ASN Bank, ING en Rabobank). Hiervan heeft alleen ASN Bank een goed beleid ten aanzien van buitenlandse landverwerving, omdat in diens beleid expliciet aandacht wordt besteed aan mensenrechtenproblemen in relatie tot landverwerving en wordt gerefereerd aan belangrijke principes van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC). ASN Bank krijgt daarom een 5 voor bankinvesteringen.

ABN AMRO, Rabobank, en ING doen dit in hun beleid niet, maar refereren wel naar belangrijke verdragen of besteden in sectorbeleid (ABN AMRO en Rabobank) of voor bepaalde typen (project)investeringen (ING) aandacht aan landrechten of rechten van inheemse volken. Het beleid van deze drie banken wordt als acceptabel beoordeeld. ING en Rabobank krijgen voor bankinvesteringen een 3. Omdat ABN AMRO een toezegging doet het beleid en de andere instrumenten het komende jaar aan te scherpen krijgt deze bank een 4. AEGON Bank krijgt een 2 omdat het beleid als onvoldoende wordt beoordeeld aangezien hierin alleen in zeer algemene zin naar mensenrechten wordt verwezen.

Via hun vermogensbeheer kunnen 10 bankgroepen investeren in bedrijven in de landbouw- en bosbouwsector die vaak internationaal land verwerven. Slechts twee bankgroepen (ASN Bank en Delta Lloyd) hebben een goed beleid ten aanzien van buitenlandse landverwerving voor hun vermogensbeheeractiviteit. ASN Bank zet daarnaast ook andere instrumenten in om landgrabbing tegen te gaan, terwijl Delta Lloyd dit voor een deel nog moet ontwikkelen. ASN Bank krijgt daarom een 5 voor vermogensbeheer en Delta Lloyd een 3.

Omdat het beleid van Rabobank ook voor Robeco geldt worden ook de vermogensbeheeractiviteiten van Rabobank Groep beoordeeld met score 3. Dezelfde score geldt voor Triodos Bank en Van Lanschot, omdat ook hun beleid voor vermogensbeheer wordt beoordeeld als acceptabel.

Het beleid voor vermogensbeheer van ABN AMRO, AEGON, Friesland Bank, ING en SNS Reaal wordt als onvoldoende specifiek beoordeeld. Omdat bij ABN AMRO, AEGON en Friesland Bank ook andere instrumenten onvoldoende worden ingezet krijgen zij voor vermogensbeheer een 2. SNS Reaal en ING tonen met een case echter aan dat andere instrumenten effectief worden ingezet om landgrabbing tegen te gaan. SNS Reaal zegt bovendien toe het beleid binnen een jaar aan te scherpen. ING krijgt een score 3 voor vermogensbeheer en SNS Reaal een 4.

Conclusies

Veel bankgroepen zetten instrumenten als screening, monitoring en engagement in om sociale- en milieuproblemen veroorzaakt door de bedrijven waarin investeren te voorkomen en te helpen oplossen. Maar door het ontbreken van een goed beleid waarop de inzet van deze instrumenten gebaseerd zou moeten zijn, zijn deze instrumenten onvoldoende effectief om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen. Alleen ABN AMRO (voor bankinvesteringen) en SNS Reaal (voor vermogensbeheer) hebben toegezegd om het beleid in het komende jaar aan te passen.

Aanbevelingen

1. De meeste bankgroepen zijn onvoldoende overtuigd van de urgentie van de problematiek rondom landverwerving. Erkenning van de toenemende mensenrechtenproblematiek rond internationale landverwerving en de noodzaak om op dit gebied actie te ondernemen is een eerste, noodzakelijke stap. Dit zou tot uitdrukking moeten komen in het beleid.
2. De onderzochte bankgroepen wordt aanbevolen om hun investeringsbeleid, voor bankinvesteringen én voor vermogensbeheer, aan te scherpen door meer aandacht aan problemen rond landverwerving te besteden. Omdat landgrabbing een groeiend probleem is in veel verschillende economische sectoren, verdient het aanbeveling om dit onderwerp te integreren in het bredere mensenrechtenbeleid van de bankgroep en niet alleen in bepaald sectorbeleid.
3. Om effectief te zijn in het voorkomen en tegengaan van landgrabbing, zou het mensenrechtenbeleid van banken drie niveaus moeten kennen:
 - Verwijzingen naar alle internationale verdragen op het gebied van mensenrechten en inheemse volken;
 - Verwijzing naar het Protect, Respect and Remedy raamwerk van Ruggie;
 - Concrete benoeming van de mensenrechtenproblemen rond landverwerving en definitie van specifieke beoordelingscriteria gebaseerd op de "Tirana Declaration" en de "11 Principles van De Schutter".
4. Om te waarborgen dat een goed beleid ook in de praktijk geïmplementeerd wordt, zouden bankgroepen een scala aan instrumenten moeten inzetten: screening, afspraken in kredietovereenkomsten, monitoring, engagement, stemmen, desinvestering en transparantie. De inzet van deze instrumenten is er op gericht om alle investeringen van de bank, in de vorm van bankinvesteringen en vermogensbeheer, te laten voldoen aan de criteria op het gebied van landverwerving die de bank gesteld heeft. Met name zouden bankgroepen moeten controleren of de bedrijven waarin zij investeren het human rights due diligence proces, dat professor Ruggie bedrijven aanraadt, geïmplementeerd hebben.

5. Transparantie door de bankgroep over het gevoerde verantwoord beleggingsbeleid is een cruciaal instrument om landgrabbing te helpen voorkomen en tegen te gaan. Het is daarom zeer teleurstellend om te constateren dat sommige bankgroepen (met name ABN AMRO en ING) ook niet transparant zijn over het beleid dat zij voeren.
6. Op basis van de indicatoren FS6 en FS10 van het Global Reporting Initiative zouden bankgroepen ook transparant moeten zijn over de regio's en economische sectoren waarin zij investeren en over de interacties die zij gehad hebben met bedrijven over sociale en milieu-onderwerpen. Met name ten aanzien van sectoren waarin landgrabbing een belangrijk risico vormt, zoals de internationale landbouw- en bosbouwsector, zouden de bankgroepen aan moeten geven hoeveel zij in deze sectoren geïnvesteerd hebben (in de vorm van bankinvesteringen en in de vorm van vermogensbeheer) en welke interacties zij hebben gehad met bedrijven om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen.

Inleiding

De Eerlijke Bankwijzer vergelijkt elf grote bankgroepen, de belangrijkste aanbieders van particuliere betaal- en spaarrekeningen op de Nederlandse markt. Beoordeeld wordt welk duurzaam, ethisch of verantwoord investeringsbeleid deze financiële instellingen hanteren bij het verstrekken van leningen en het doen van beleggingen. De Eerlijke Bankwijzer is een initiatief van Oxfam Novib, Milieudefensie, Amnesty International, FNV Mondiaal en de Dierenbescherming en sinds 26 januari 2012: IKV Pax Christi.

In januari 2009 presenteerde de Eerlijke Bankwijzer de eerste beleidsvergelijking, waarna ieder kwartaal een update volgde. Op verzoek van de banken is met ingang van 2012 is de frequentie van de beleidsvergelijkingen teruggebracht tot tweemaal per jaar. Op basis van de resultaten van deze beleidsvergelijking is een vergelijkingswebsite voor bankklanten opgezet: www.eerlijkebankwijzer.nl.

Naast de beleidsvergelijkingen tracht de Eerlijke Bankwijzer met behulp van praktijkonderzoeken te beoordelen of de bankgroepen zich in hun investeringspraktijk aan internationaal erkende duurzaamheidsrichtlijnen en -standaarden houden.

Sinds de lancering in januari 2009 richt de Eerlijke Bankwijzer zich op de vraag welk beleid banken hanteren bij het verstrekken van leningen en bij de beleggingen die de banken met spaargeld kunnen financieren. In 2011 zijn ook de beleggingen die de bankgroepen voor particuliere en institutionele beleggers beheren (in de vorm van beleggingsfondsen, private banking en andere vormen van vermogensbeheer) onder de scope van de Eerlijke Bankwijzer komen te vallen. Daarom worden in deze praktijkstudie per bankgroep twee praktijkcores toegekend, één voor kredietlening en beleggingen voor eigen rekening en één voor vermogensbeheer voor derden.

Dit zevende praktijkonderzoek van de Eerlijke Bankwijzer richt zich op het thema “buitenlandse landverwerving”. Investerings door de private sector in de landbouw in ontwikkelingslanden zijn in veel landen hard nodig en zeer welkom vanuit het perspectief van armoedebestrijding. Maar niet zelden mondt buitenlandse landverwerving uit in *landgrabbing*, waarbij de rechten van de lokale bevolking worden genegeerd en hun bestaanszekerheid in gevaar wordt gebracht. Dat heeft negatieve consequenties voor de mensenrechten, de voedselzekerheid en de economische ontwikkeling in de betreffende landen. De Eerlijke Bankwijzer juicht het toe als banken investeringen in de landbouwsector in ontwikkelingslanden helpen mogelijk te maken, maar vindt dat banken moeten voorkomen dat zij betrokken raken bij landgrabbing. Dit praktijkonderzoek tracht daarom een beeld te geven van de wijze waarop de 11 Nederlandse bankgroepen omgaan met het onderwerp landgrabbing. De nadruk ligt op de preventie van landgrabbing en het aanreiken van praktische handvaten aan de bankgroepen om hierin een rol te spelen.

De opzet van het rapport is als volgt: Hoofdstuk 1 geeft eerst een overzicht van de problemen rondom landverwerving en hoe banken hierbij betrokken kunnen zijn. Dit hoofdstuk gaat ook in op de richtlijnen die recentelijk rond dit thema zijn ontwikkeld. Hoofdstuk 2 gaat in op de onderzoeksofzet en -methodologie. In Hoofdstuk 3 worden per bankgroep de bevindingen gepresenteerd ten aanzien van de wijze waarop de bankgroep omgaat met investeringen in bedrijven die land verwerven en worden per bankgroep twee praktijkcores toegekend. Veel nadruk wordt daarbij gelegd op de toezeggingen die de bankgroepen vastleggen om instrumenten in te gaan zetten om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen.

Tenslotte wordt in hoofdstuk 4 een handleiding gepresenteerd met duidelijke aanbevelingen over wat bankgroepen individueel kunnen doen om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen. Een overzicht wordt gegeven van de richtlijnen die recentelijk rond dit thema zijn ontwikkeld en die bankgroepen kunnen inzetten. Ook wordt ingegaan op mogelijke initiatieven die de bankgroepen collectief op dit vlak kunnen nemen.

Een samenvatting van de resultaten van het onderzoek is te vinden op de eerste pagina's van dit rapport.

Hoofdstuk 1 Landverwerving en landgrabbing

1.1 Introductie

De wereldbevolking groeit hard, van zeven miljard mensen in 2011 naar negen miljard rond 2050. Dat betekent dat er jaarlijks méér monden gevoed moeten worden, maar de mondiale vraag naar landbouwgewassen groeit zelfs nog sneller dan de mondiale bevolkingsaanwas. Dat komt enerzijds omdat een groot deel van de wereldbevolking, met name in opkomende landen zoals China, India en Brazilië, meer inkomen krijgt. Daardoor verschuift hun dieet van overwegend plantaardige producten naar steeds meer dierlijke producten zoals vlees, zuivel en eieren. Dat vergt per saldo méér landbouwproducten om de groeiende veestapel te voeren.¹

Anderzijds groeit ook de vraag naar landbouw- en bosbouwgewassen voor andere producten, zoals textiel, bouwmaterialen, papier en niet te vergeten biobrandstoffen. Alleen al het beleid van de Europese Unie om 10 procent van alle transportbrandstoffen te vervangen door biobrandstoffen legt beslag op een enorm landbouwareaal, binnen en buiten de EU.²

De mondiale vraag naar vruchtbaar land neemt door deze ontwikkelingen wereldwijd al jaren toe. Met name aan land in gebieden met voldoende water is een groot gebrek. Zeker drie miljard mensen leven in gebieden waar de vraag naar water het aanbod overtreft.³ Tegen 2030 zal de vraag naar water in de wereld met 30 procent gestegen zijn.⁴

Door klimaatverandering wordt water steeds schaarser. En door verstedelijking en uitputting van landbouwgronden daalt het mondiale landbouwareaal.⁵ Omzetten van bos- en andere natuurgebieden in landbouwgrond is geen oplossing, onder meer omdat daarmee het proces van klimaatverandering verder versterkt wordt. De zich ontwikkelende koolstofmarkten moedigen bedrijven juist aan om land op te kopen voor herbebossing, waarmee de druk op het beschikbare landbouwareaal verder toeneemt.⁶

Door al deze ontwikkelingen dreigt vruchtbare landbouwgrond steeds schaarser te worden en zullen op de lange termijn de prijzen van landbouw- en bosbouwproducten sterk gaan stijgen. Veel bedrijven, overheden en financiële instellingen zoeken daarom naar mogelijkheden om vruchtbare gronden te verwerven (kopen of huren) voor grootschalige landbouw- of bosbouwproductie. Deze zoektocht speelt zich af in eigen land, maar in toenemende mate ook in het buitenland: in Oost-Europa, Afrika en delen van Azië en Zuid-Amerika.

De motieven van de investeerders zijn velerlei. Overheden van geïndustrialiseerde landen met een tekort aan landbouwgrond zoeken mogelijkheden om de vraag naar voedingsmiddelen en andere agrarische grondstoffen voor hun bevolking veilig te stellen. Productiebedrijven in de landbouw- en bosbouwsectoren zien enerzijds profijtelijke mogelijkheden om hun omzet te vergroten als ze meer grond tot hun beschikking hebben en zijn anderzijds beducht dat vruchtbare gronden binnenkort te duur voor hen worden. En financiële instellingen zien land als een aantrekkelijke investeringscategorie, zeker sinds de wereldwijde voedselcrisis van 2007 en 2008 de prijzen van voedingsmiddelen opstuwde.⁷

Hoewel (buitenlandse) landverwerving door grootschalige investeerders in ontwikkelingslanden al een lang bestaand fenomeen is, is de afgelopen jaren sprake van een sterk toename van dergelijke landacquisities. Dat kan positief uitpakken voor ontwikkelingslanden. Private sector investeringen in de landbouw in ontwikkelingslanden zijn in veel landen hard nodig en zeer welkom vanuit het perspectief van armoedebestrijding. Dat geldt bijvoorbeeld voor *contract farming* constructies waarbij goed in internationale markten en ketens geïntegreerde bedrijven samenwerken met kleinschalige producenten. Wanneer deze investeringen op een goede manier plaatsvinden, kunnen zij bijdragen aan een duurzame economische ontwikkeling die ten goede komt aan de lokale bevolking.

Maar vaak lijkt dit niet het geval te zijn en mondt (buitenlandse) landverwerving door grootschalige investeerders uit in *landgrabbing*, met negatieve consequenties voor mensenrechten, voedselzekerheid en de economische ontwikkeling van de lokale bevolking. Van landgrabbing is sprake bij een verandering van grondgebruiksrechten zonder dat (voldoende) rekening is gehouden met de belangen van de lokale bevolking. Vooral in ontwikkelingslanden is het gebrek aan overleg en transparantie over de toewijzing van land een veel voorkomend probleem. Gedwongen verhuizingen en conflicten om land gaan vaak gepaard met een schending van basisprincipes, zoals het recht op een effectrapportage, op compensatie en op rehabilitatie. Naast deze directe consequenties is een indirect gevolg vaak dat de beschikbaarheid van vruchtbare landbouwgrond voor lokale landbouwbedrijven vermindert. Dat verstoort voedselmarkten en brengt de lokale voedselzekerheid in het geding.

Dit hoofdstuk geeft een overzicht van de problemen rondom grootschalige (buitenlandse) landverwerving en beschrijft hoe banken hierbij betrokken kunnen zijn. Paragraaf 1.2 beschrijft de omvang van grootschalige (buitenlandse) landverwerving. Paragraaf 1.3 geeft een overzicht van de voornaamste landen waarin van grootschalige landverwerving sprake is en beschrijft het doel van de investeringen. Paragraaf 1.4 beschrijft welke partijen betrokken zijn bij landverwerving, waarna een overzicht wordt gegeven van de mogelijke negatieve effecten van het fenomeen: wanneer landverwerving landgrabbing wordt. Enkele voorbeelden van landgrabbing worden besproken in paragraaf 1.6, waarna paragraaf 1.7 ingaat op hoe banken hierbij betrokken kunnen raken. Tot slot geeft paragraaf 1.8 een kort overzicht van de internationale standaarden en initiatieven rond het thema landverwerving.

1.2 Omvang van grootschalige landverwerving

Over de omvang van grootschalige (buitenlandse) landverwerving in ontwikkelingslanden bestaan verschillende schattingen. De schattingen variëren, mede doordat het moeilijk is om op basis van mediareportages over landacquisities onderscheid te maken tussen de plannen van bepaalde investeerders en investeringen die daadwerkelijk tot stand zijn gekomen. Ook richten sommige schattingen zich alleen op buitenlandse bedrijven en investeerders, terwijl andere schattingen landverwerving van lokale partijen ook (deels) meerekenen. De meeste schattingen hebben betrekking op ontwikkelingslanden.

Een veel geciteerde schatting is afkomstig van de Wereldbank, die komt tot een totaal areaal van 56,6 miljoen hectares aan landacquisities in ontwikkelingslanden die aangekondigd zijn tussen oktober 2008 en augustus 2009. Deze schatting is gebaseerd op mediareportages die zijn geplaatst in de online database van GRAIN (www.farmlandgrab.org), een niet-gouvernementele organisatie die zich richt op lokale voedselsystemen voor kleine boeren en sociale bewegingen. De focus van deze mediareportages ligt voornamelijk bij buitenlandse investeerders. Deze media-informatie is door de Wereldbank aangevuld met lokale informatie en veldwerk.⁸

Een recente schatting die een langere periode bestrijkt (begin 2000 tot november 2011) komt van het Land Matrix project. Hierbij zijn meerdere partijen betrokken zoals de International Land Coalition (ILC), een wereldwijde alliantie van intergouvernementele en maatschappelijke organisaties die als doel heeft om de armen toegang te verschaffen tot land en water, de Franse landbouwonderzoeksorganisatie CIRAD en de Duitse ontwikkelingsorganisatie GIZ. Het Land Matrix project heeft landacquisities in kaart gebracht die voldoen aan de volgende criteria: ze zijn tenminste 200 hectares in omvang, er is sprake van een overdracht van landrechten en er is sprake van een verschuiving van kleinschalige productie van lokale boeren naar grootschalige commerciële productie. Hoewel het rapport spreekt over wereldwijde cijfers, geven de auteurs aan dat landacquisities in OECD-landen in veel gevallen buiten deze criteria vallen. De bronnen van dit rapport zijn voornamelijk mediareportages, overheidspublicaties, contracten, veldwerk en informatie van lokale partners. Het project richt zich niet alleen op buitenlandse investeerders, maar gezien de aard van de bronnen is de focus wel op deze groep gericht. Volgens het Land Matrix project hebben er tussen begin 2000 en november 2011 landacquisities met een omvang van 203,4 miljoen hectares plaatsgevonden, waarvan 66% in Afrika. Dit betrof 2.042 verschillende investeringen. Binnen de onderzochte periode bereikten de landacquisities vooral een piek in 2008-2009.⁹

Andere schattingen richten zich alleen op landacquisities in Afrikaanse landen. Het Global Land project, een initiatief van de onderzoeksprogramma's *International Geosphere-Biosphere Programme* (IGBP) en *International Human Dimensions Programme* (IHDP), schat dat in de periode augustus 2008 tot april 2010 landacquisities met een omvang van 51,4 tot 63,1 miljoen hectares plaats vonden in 27 Afrikaanse landen. Dit betreft landacquisities door buitenlandse investeerders. Deze schatting is gebaseerd op media artikelen verzameld door de ILC, gevalideerd met data van het International Food Policy Research Institute (IFPRI), GIZ en GRAIN.¹⁰

Op zijn beurt heeft GRAIN voor 35 landen (inclusief 20 Afrikaanse landen) het gebied dat verkocht of verhuurd is aan buitenlandse investeerders voor voedselproductie (inclusief veeteelt) in november 2011 vergeleken met de totale beschikbare landbouwgrond geschikt om gewassen te verbouwen in dat land. De gebruikte bronnen zijn onderzoek van GRAIN zelf, het Global Land Project, de Amerikaanse denktank Oakland Institute en meerdere lokale bronnen. In dit onderzoek komt GRAIN tot een totaal areaal van 122,4 miljoen hectares in 35 landen dat verkocht of verhuurd is aan buitenlandse investeerders. Onzekere grootschalige plannen zijn in dit onderzoek niet meegerekend. Ook de Verenigde Staten, Australië en Nieuw-Zeeland zijn in dit onderzoek meegenomen. De cijfers zijn grotendeels gebaseerd op de meest recente informatie. Voor sommige landen is het onderzoek echter gebaseerd op oudere cijfers, bijvoorbeeld in het geval van de VS stammen de cijfers van een rapport uit 2006. GRAIN stelt dat het land dat verkocht of verhuurd is aan buitenlandse investeerders voor voedselproductie in veel gevallen groot is in verhouding tot het totaal beschikbare landbouwareaal. Gemiddeld is dit rond de 50 procent voor de 35 onderzochte landen, waarbij er in vijf gevallen sprake is van een percentage boven de 100 procent. In Afrika varieert het percentage van minder dan 5 procent (Oeganda en Nigeria) tot 434 procent in Liberia. Het zeer hoge percentage in Liberia kan volgens GRAIN (deels) verklaard worden doordat er mogelijk uitgebreid wordt in voormalige bosgebieden.¹¹

Tabel 2 geeft een overzicht van de verschillende schattingen van de omvang van (buitenlandse) landverwerving in de studies die in deze paragraaf behandeld zijn.

Tabel 2 Omvang van landverwerving, recente studies

Periode	Regio	Buitenlands of totaal?	Geschat gebied (miljoen ha)	Bron	Gebaseerd op
Okt 2008-aug 2009	Voornamelijk ontwikkelingslanden	Voornamelijk buitenlands	56,6	Wereldbank (2011)	Mediarapporten gepubliceerd op website GRAIN aangevuld met veldwerk
Begin 2000-nov 2011	Voornamelijk ontwikkelingslanden	Voornamelijk buitenlands	203,4	Land Matrix project (2011)	Mediarapporten, overheidspublicaties, veldwerk, informatie van lokale partners
Aug 2008-apr 2010	Afrika (27 landen)	Buitenlands	51,4 - 63,1	Global Land project (2010)	Publicaties ILC, IFPRI, GIZ en GRAIN
Meest recente data voor elk land	Wereldwijd (35 landen, inclusief de VS, Nieuw-Zeeland en Australië)	Buitenlands, alleen voor voedsel	122,4	GRAIN (2011)	Publicaties van overheden en onderzoeksinstituten

De bronnen in Tabel 2 ondersteunen de conclusie dat er de afgelopen jaren enorme gebieden verhuurd of verkocht zijn aan buitenlandse investeerders, met name in ontwikkelingslanden. Toch zijn deze cijfers niet volledig. Ten eerste richten de schattingen zich voornamelijk op ontwikkelingslanden, omdat landverwerving in ontwikkelde landen niet onder de definities van deze onderzoeken valt. Wat deze cijfers niet laten zien is de landverwerving in geïndustrialiseerde landen, zoals de VS, Europa, Nieuw-Zeeland en Australië. In de schatting van GRAIN zijn enkele geïndustrialiseerde landen wel meegenomen, maar deze schatting heeft slechts betrekking op 35 landen in totaal. Ten tweede richten de schattingen in Tabel 2 zich (bijna) niet op binnenlandse investeerders. En ten derde kennen de gebruikte bronnen beperkingen: veel (met name kleinere) transacties blijven waarschijnlijk onopgemerkt in mediarapporten en dergelijke. Om deze drie redenen zijn de schattingen waarschijnlijk aan de lage kant en kan er vanuit gegaan worden dat er wereldwijd de afgelopen jaren zeker tientallen, en wellicht zelfs honderden, miljoenen hectares landbouwgrond verworven zijn door grootschalige investeerders.

Ook over de financiële omvang van de recente investeringen in land bestaan verschillende schattingen. Het Amerikaanse consultancybureau HighQuest Partners schat in een rapport voor de OECD dat er tot 2010 wereldwijd voor een totaal bedrag van US\$ 14,2 miljard (€ 10,7 miljard) is geïnvesteerd in landbouwgrond door hedge funds, Real Estate Investment Trusts (REITs), gespecialiseerde fondsen aangeboden door financiële instellingen, vermogensbeheerders en private en publieke landbouwbedrijven. Het bureau verwacht dat deze investeringen zullen verdubbelen tot verdrievoudigen in de komende 3-5 jaar.¹² Deze schatting lijkt laag, omdat HighQuest Partners zich alleen richt op de investeringen van 54 geïdentificeerde fondsen en bedrijven. GRAIN schat dat er eind 2011 US\$ 15-20 miljard (€ 11,5-15,3 miljard) was geïnvesteerd door pensioenfondsen in landbouwgrond.¹³

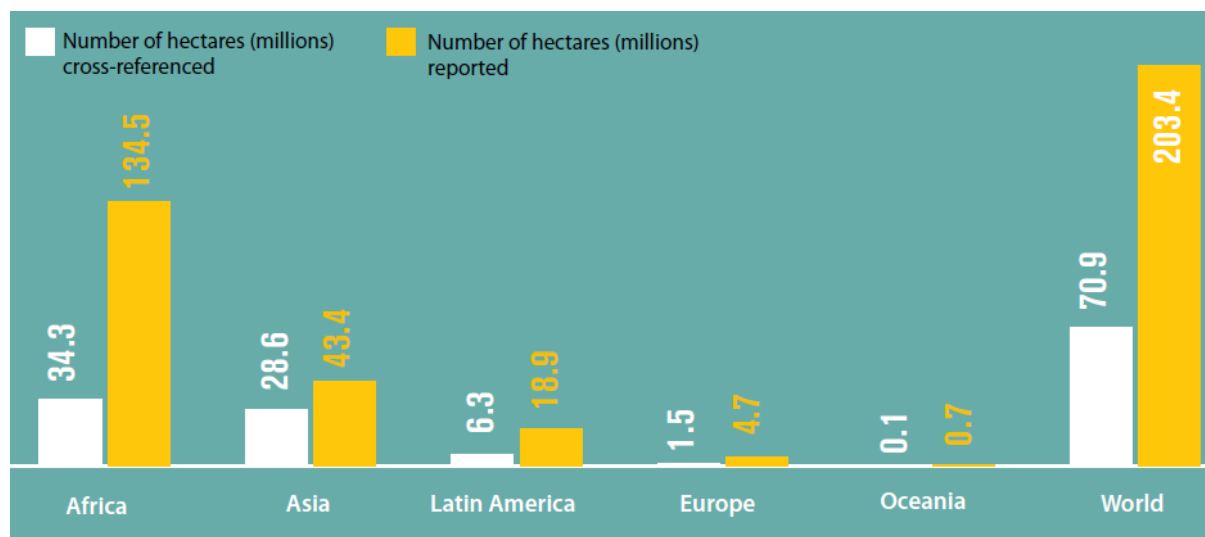
1.3 Waar en waarom vindt buitenlandse landverwerving plaats?

De afgelopen jaren worden ontwikkelingslanden steeds meer beschouwd als een aantrekkelijke plek voor landverwerving door buitenlandse bedrijven. Recente studies, zoals de in de vorige paragraaf besproken studies van de Wereldbank, het Land Matrix project en het Global Land project, komen tot de conclusie dat Sub-Sahara Afrika is uitgegroeid tot de regio waar de meest landacquisities plaatsvinden, mede door de relatief lage bevolkingsdichtheid. Ook Azië, Latijns-Amerika en Centraal-Europa zijn belangrijke landacquisitie-gebieden.¹⁴

Deze studies richten zich echter niet of nauwelijks op landverwerving in OECD-landen, wat een vertekend beeld kan opleveren. Studies van bijvoorbeeld HighQuest Partners en GRAIN laten zien dat ook OECD-landen zoals de Verenigde Staten, Australië en Nieuw-Zeeland belangrijke landacquisitie-gebieden zijn.¹⁵

Figuur 1, gepubliceerd door de het Land Matrix project, laat zien dat de meeste landacquisities (66.1%) die aangekondigd zijn tussen 2000 en november 2011 in Afrika plaatsvonden. Ook Azië (21.3%) en Latijns-Amerika (9.3%) zijn belangrijke regio's. De studie van de Wereldbank, die 464 landtransacties analyseerde die aangekondigd zijn in de periode 1 oktober 2008 tot 31 augustus 2009, komt tot een vergelijkbare verdeling: 70% van de landacquisities waarover berichten geplaatst zijn op de website van GRAIN vonden in Sub-Sahara Afrika plaats. De studie van de Wereldbank wijst uit dat Soedan, Ethiopië, Nigeria, Ghana en Mozambique binnen Sub-Sahara Afrika de landen zijn waar in deze periode de meeste landacquisities werden aangekondigd. Brazilië en Argentinië zijn de voornaamste landacquisitie-gebieden in Latijns-Amerika, na Sub-Sahara Afrika de belangrijkste regio. In Europa en Centraal Azië zijn vooral Kazachstan, Rusland en Oekraïne belangrijke landacquisitie-landen.¹⁶

Figuur 1. Landacquisities 2000-2011: arealen per regio

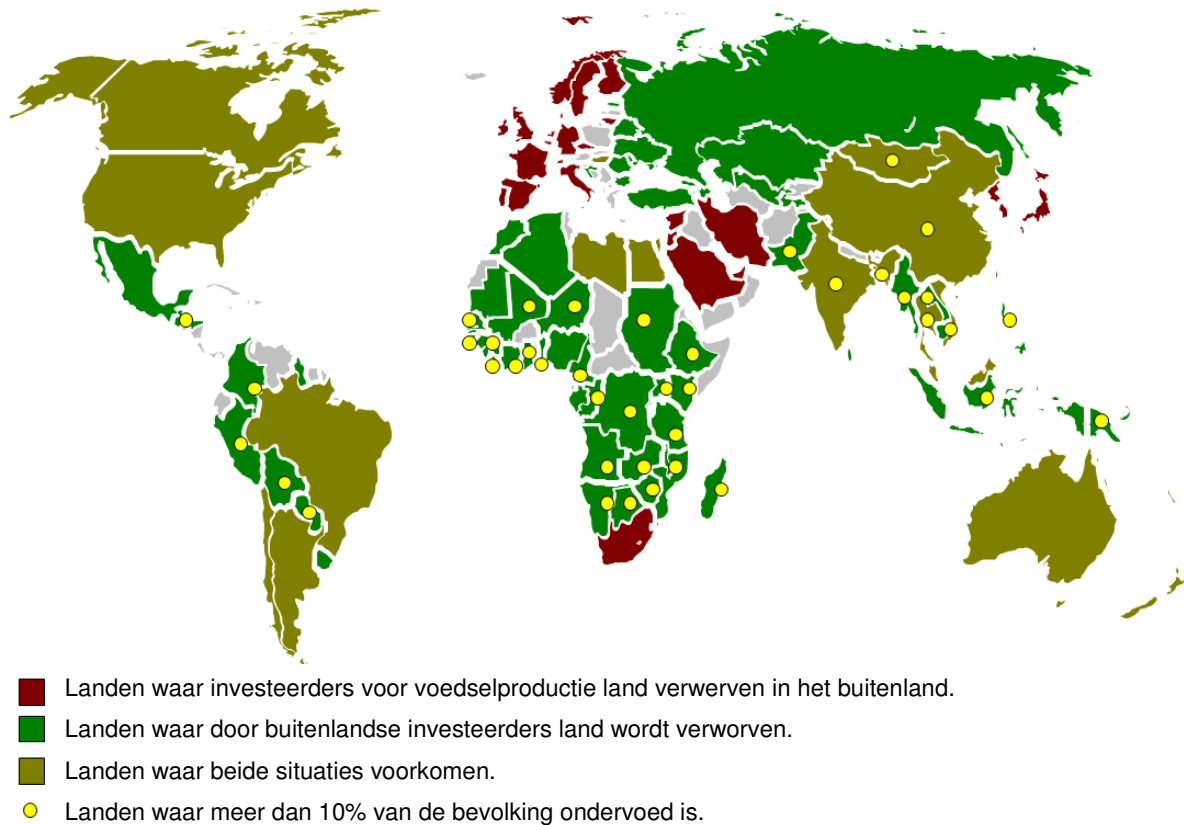

Bron: Anseeuw, W., Wily, L. A., Cotula, L. en Taylor, M., "Land rights and the rush for land", ILC, 2011, beschikbaar op simas.org.ni/files/publicacion/1323964434_ILC%20GSR%20report_ENG-2.pdf

Behalve in ontwikkelingslanden wordt er ook landbouwgrond verworven in ontwikkelde landen. Consultancybureau HighQuest Partners, dat 25 fondsen en bedrijven interviewde die investeren in landbouwgrond, kwam tot de conclusie dat Australië en Nieuw-Zeeland samen met Zuid-Amerika de belangrijkste regio's zijn waar de fondsen en bedrijven land in beheer hebben.¹⁷ Figuur 2, gepubliceerd door GRAIN, laat zien dat veel landacquisities plaatsvinden in ontwikkelingslanden maar dat ook in de Verenigde Staten, Canada, Australië, Nieuw

Zeeland en landen in Oost-Europa landacquisities plaats vinden. De landacquisities die in deze figuur zijn weergegeven zijn gebaseerd op de volgende criteria: ze zijn tenminste 10,000 hectares in omvang, er is sprake van buitenlandse landverwerving, er is sprake van een lange-termijn oriëntatie en het doel van de acquisities is het produceren van voedsel dat zal worden geëxporteerd.

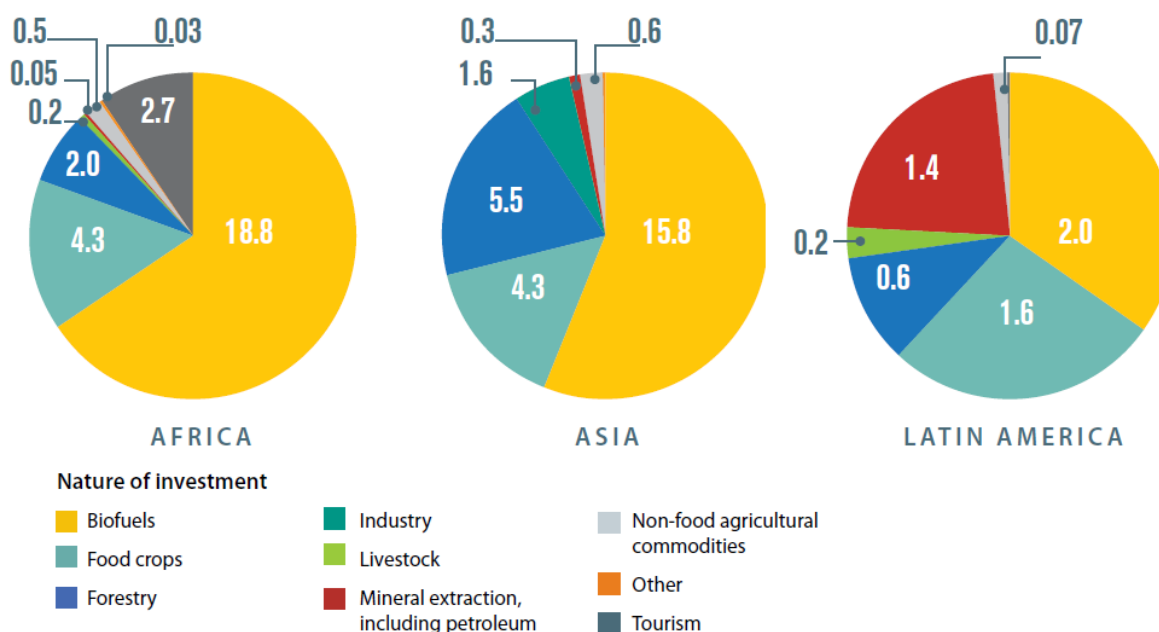
Figuur 2. Landacquisitie-gebieden en herkomstlanden van investeerders volgens GRAIN

Bron: GRAIN, "Land grabbing and the global food crisis", *GRAIN*, November 2011, beschikbaar op www.grain.org/bulletin_board/entries/4429-new-data-sets-on-land-grabbing

De eerste bevindingen van het Land Matrix project laten zien dat landinvesteringen die tussen 2000 en november 2011 plaatsvonden voornamelijk bestemd waren voor biobrandstoffen (57.9%), voedselproductie (17.6%), bosbouw (12.8%) en vee (3%). Figuur 3 geeft een overzicht van de verdelingen per regio. In Afrika is de proportie van landacquisities voor biobrandstoffen hoger dan gemiddeld, namelijk 65.8% van het areaal.¹⁸

Figuur 3. Doel van aangekondigde landacquisities in 2000-2011 (alleen acquisities die zijn bevestigd door meerdere bronnen)

Bron: Anseeuw, W., Wily, L. A., Cotula, L. en Taylor, M., "Land rights and the rush for land", *ILC*, 2011, beschikbaar op simas.org.ni/files/publicacion/1323964434_ILC%20GSR%20report_ENG-2.pdf

HighQuest, dat 25 fondsen en bedrijven interviewde die voornamelijk in Oceanië en Zuid Amerika investeren in landbouwgrond, kwam tot de conclusie dat 83% van het beheerde areaal bestemd was voor *row crops* (maïs, oliehoudende zaden, tarwe en voedergranen) en 13% voor veeteelt.¹⁹

De analyse van de Wereldbank concludeert dat slechts 21% van het totaal aantal projecten die zijn aangekondigd tussen 1 oktober 2008 tot 31 augustus 2009 op het moment van publicatie ook daadwerkelijk was begonnen met de geplande activiteiten.²⁰ De analyse werd begin september 2010 gepubliceerd op de website van de organisatie, dus er zat maximaal twee jaar tussen het moment dat de projecten werden aangekondigd en het moment van analyse.²¹ In het geval van projecten bestemd voor biobrandstoffen is minder dan 1 op de 5 van de aangekondigde projecten daadwerkelijk begonnen met de activiteiten. Dit kan betekenen dat er de afgelopen jaren veel gronden in het bezit van bedrijven en investeerders zijn gekomen, die later nog zullen worden ontwikkeld. Maar het kan ook betekenen dat veel aangekondigde projecten uiteindelijk niet door zullen gaan.

1.4 Welke partijen verwerven land?

1.4.1 Groepen actoren

Er kunnen drie belangrijke groepen actoren worden onderscheiden die betrokken zijn bij landverwerving:²²

- **Buitenlandse overheden**, voornamelijk van landen die als gevolg van de voedselcrisis van 2007 en 2008 bezorgd zijn over de mogelijkheden om in eigen land voldoende voedsel en andere landbouwgewassen te produceren. In reactie hierop zijn verschillende overheden in de afgelopen jaren buitenlandse landacquisities gaan ondersteunen. Hoewel mediaberichten vaak anders suggereren, investeren buitenlandse overheden zelden zelf in het buitenland in landbouwgrond. De rol van buitenlandse overheden is eerder faciliterend en ondersteunend, om het bedrijven uit hun eigen land makkelijker te maken om in het buitenland grond te verwerven. Dat doen buitenlandse overheden door investeringsverdragen en vergelijkbare overeenkomsten die landacquisities mogelijk te maken te tekenen met buitenlandse overheden, en door goedkope leningen, subsidies en investeringsverzekeringen te bieden aan bedrijven uit eigen land die in het buitenland willen investeren.

Overheden die op deze wijze betrokken zijn bij buitenlandse landacquisities zijn bijvoorbeeld Zuid-Korea, China, Japan, India, Libië en de Golfstaten. Hoge overheidsfunctionarissen uit veel van deze landen zijn sinds 2008 bezig met een diplomatieke speurtocht naar vruchtbare landbouwgrond in landen als Oeganda, Brazilië, Cambodja, Soedan en Pakistan. In de meeste gevallen is het doel dat (private) bedrijven uit de betreffende landen de plannen zullen gaan uitvoeren. De Zuid-Koreaanse overheid heeft bijvoorbeeld begin 2008 aangekondigd dat het een nationaal plan aan het ontwikkelen was om buitenlandse landacquisities te faciliteren waarbij voedsel voor Zuid-Korea geproduceerd zou worden. De private sector werd hierbij aangewezen als de belangrijkste speler. Zuid-Koreaanse bedrijven hebben al 690.000 hectares verworven in Soedan om tarwe te verbouwen, en zijn ook actief in Rusland. Een veelbesproken deal van het Zuid-Koreaanse bedrijf Samsung in Madagaskar is echter van de baan.²³ Ook de strategie van de Golfstaten is om eerst bilaterale overeenkomsten te sluiten, waarna de private sector het roer overneemt. De Verenigde Arabische Emiraten, bijvoorbeeld, zijn betrokken bij landacquisities in Soedan, de Filipijnen en Pakistan.²⁴

Naast deze overheden die voedsel voor hun bevolking willen veilig stellen zijn er ook Europese overheden betrokken bij landverwerving, voornamelijk in de biobrandstoffen sector. De overheid van Italië, bijvoorbeeld, heeft meerdere overeenkomsten getekend met de overheid van Mozambique om initiatieven van Italiaanse bedrijven die zaken doen in Mozambique te faciliteren, inclusief investeringen in de biobrandstoffensector.²⁵

- **Bedrijven** actief in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector, die de schaal van hun activiteiten vergroten of verticaal integreren. Deze bedrijven verwerven land in binnen- en buitenland, soms aangespoord door hun overheden. Dit kunnen zowel private als beursgenoteerde bedrijven zijn. HighQuest Partners noemt bijvoorbeeld AgroGeneration (Frankrijk), Cresud (Argentinië) en SLC Agricola (Brazilië) als beursgenoteerde bedrijven die actief landbouwgrond verwerven en beheren.²⁶ Ook grote palmoliebedrijven zoals Sime Darby (Maleisië) en Wilmar International (Singapore) vallen binnen deze categorie. Private bedrijven kunnen familie- of overheidsbedrijven zijn, of bedrijven die puur uit investeringsoverwegingen in land investeren.
- **Financiële instellingen**, die land als een aantrekkelijke investeringscategorie zien. De combinatie van huidige inkomsten en een mogelijke waardestijging van land, de mogelijkheden om het land te gebruiken als een “inflatie hedge”, en diversificatie van het portfolio zijn de voornaamste voordelen voor financiële instellingen van investeringen in land.²⁷ Voornamelijk sinds de financiële crisis die begon in 2007-08 en die gepaard ging met een scherpe daling van de aandelenkoersen, hebben investeerders behoefte aan nieuwe beleggingscategorieën die een goed rendement paren aan minder risico. Beleggingen in landbouwgrond bieden deze belofte en de opbrengsten van deze beleggingen zijn bovendien minder vatbaar voor inflatie.

Veel grote beleggers - pensioenfondsen, verzekeringsmaatschappijen, (ontwikkelings)banken en vermogensbeheerders - zijn om deze redenen geïnteresseerd om in (buitenlandse) landbouwgrond te beleggen. Vaak hebben ze echter zelf niet de expertise en niet de behoefte om naar mogelijke beleggingen op zoek te gaan en om deze aan te kopen en te beheren. Daarom nemen zij kleinere, gespecialiseerde vermogensbeheerders in de hand - hedge funds, vastgoedfondsen, private equity funds, alternative investment managers, etc. - die met geld van grote beleggers de daadwerkelijke investeringen in (buitenlandse) landbouwgrond uitvoeren en beheren. Dergelijke gespecialiseerde vermogensbeheerders kunnen kleine, zelfstandige bedrijven zijn zoals Emergent Asset Management (zie paragraaf 1.6.4), maar ook dochterbedrijven van grotere financiële groepen zoals de Rabobank en Deutsche Bank (zie paragraaf 1.7).

1.4.2 Herkomstlanden

In mediarapporten komt naar voren dat buitenlandse overheden, die landacquisitieplannen faciliteren en ondersteunen die in veel gevallen uitgevoerd worden door private bedrijven, vaak uit de volgende landen komen: China, India, de Golfstaten, (Saoedi Arabië, Verenigde Arabische Emiraten, Qatar, Koeweit en Bahrein) en Noord-Afrika (Libië en Egypte).²⁸ Private of publieke landbouw-, bosbouw- en biobrandstofbedrijven komen uit landen over de gehele wereld. Gespecialiseerde vermogensbeheerders die land verwerven komen vaak uit Europa (met name het Verenigd Koninkrijk) en Noord-Amerika, maar ook uit Zuid Amerika, het Midden Oosten, Azië en Australië.²⁹ Deze gespecialiseerde vermogensbeheerders trekken op hun beurt weer geld aan van grote beleggers uit de hele wereld.

De eerste bevindingen van het Land Matrix project wijzen uit dat de voornaamste actoren die land verwerven in Afrika uit de volgende regio's komen: Azië (39 procent), Afrika (20 procent), Europa (19 procent), West Azië (voornamelijk de Golfstaten, 12 procent) en Noord-Amerika (10 procent). In Azië wordt landverwerving voornamelijk door Aziatische partijen uitgevoerd, en in (Oost)-Europa door Europese partijen.³⁰

Een overzicht van de belangrijkste herkomstlanden van investeerders is ook te vinden in Figuur 2.

1.4.3 Buitenlandse versus binnenlandse partijen

Hoewel in onderzoeksrapporten en mediaberichten over landgrabbing de meeste aandacht wordt geschonken aan de rol van buitenlandse partijen, spelen lokale partijen, zoals lokale elites, ook een belangrijke rol. Nationale actoren vallen vaak buiten de radar van de wereldwijde studies, omdat ze zelden gereguleerd zijn door publieke instanties, en omdat individuele transacties meestal kleiner in omvang zijn.³¹ Maar bijvoorbeeld in Indonesië en Maleisië vindt het overgrote deel van de landverwerving in de palmolie-sector plaats door binnenlandse bedrijven. Hetzelfde geldt voor Brazilië, waar de snel groeiende suikerriet- en sojasector grotendeels in handen is van binnenlandse bedrijven. Onderzoek van de Wereldbank concludeert dat ook in landen als Ethiopië en Mozambique ongeveer 50 procent van de grootschalige landacquisities wordt uitgevoerd door binnenlandse partijen, in sommige gevallen in joint-ventures met buitenlandse partijen.³²

1.5 Negatieve effecten van grootschalige landverwerving

Zelfvoorzienende landbouw is voor veel mensen in ontwikkelingslanden de basis voor hun levensonderhoud. Het belangrijkste probleem dat wordt veroorzaakt door de toenemende grootschalige landverwerving is dan ook de verminderde toegang tot land en de bijbehorende hulpbronnen voor de lokale bevolking. Landconflicten en de strijd om toegang tot land is geen nieuw fenomeen in Afrika, Azië en Latijns-Amerika. Al veel langer hebben vrouwen, boeren, kleine producenten, herders en de inheemse bevolking te maken met conflicten over land met machtige actoren, inclusief hun eigen overheid en lokale en internationale bedrijven die hun areaal uitbreiden. De mate waarin de nationale wettelijke kaders de landrechten van de lokale bevolking beschermen varieert tussen landen, maar is vaak beperkt.³³ De druk op deze lokale partijen is de laatste jaren verhoogd door de toename van landverwerving, waarbij (buitenlandse) actoren, mede door de hoge voedselprijzen, een steeds grotere vraag uitoefenen naar landbouwgrond. De relatief nieuwe categorie financiële instellingen die steeds vaker het voortouw nemen voor landacquisities is ook een belangrijke reden voor deze verhoogde druk.

Ter rechtvaardiging van landacquisities in ontwikkelingslanden wordt vaak het argument gebruikt dat het betreffende gebied “leeg”, “beschikbaar”, of “wild” is. In werkelijkheid is dit zelden het geval. Het merendeel van de landbouw- en bosgebieden in ontwikkelingslanden wordt gebruikt of geclaimd door de lokale bevolking. Ook als het land niet permanent gecultiveerd wordt, maar bijvoorbeeld ongecultiveerde bossen, graslanden en moerasgebieden betreft, wordt het vaak door rurale gemeenschappen als gemeenschappelijk bezit beheerd. Dit soort land biedt bijvoorbeeld bosproducten, weidegronden voor het vee, mogelijkheden om te jagen en vissen, en mogelijkheden om het landbouwareaal uit te breiden. Als huishoudens toegang tot dit land en bijbehorende hulpbronnen verliezen, bestaat er het risico dat zij de toegang tot voldoende voedsel verliezen. Ook is het land dat overgenomen wordt bij landacquisities vaak het meest waardevolle gebied in een bepaalde regio: het betreft het gebied dat het meest vruchtbaar is, goede bewateringsmogelijkheden heeft en aantrekkelijke (export) infrastructuur heeft.³⁴

Als de rechten van de lokale bevolking worden genegeerd en hun bestaanszekerheid in gevaar wordt gebracht, mondt grootschalige landverwerving uit in *landgrabbing*. Dat heeft negatieve consequenties voor de mensenrechten, de voedselzekerheid en de economische ontwikkeling in de betreffende landen. In mei 2011 is door 150 vertegenwoordigers van niet-gouvernementele organisaties (NGO's), internationale organisaties en overheden uit meer dan 45 landen in Afrika, Latijns Amerika, Noord-Amerika, Azië en Europa, inclusief de leden en strategische partners van de ILC zoals de Wereldbank, FAO, IIED en de IFAD, de “Tirana Declaration” aangenomen, die *landgrabbing* als volgt definieert:³⁵

Vormen van landverwerving (aankopen of concessies) die voldoen aan een of meer van volgende criteria:

1. *in strijd met mensenrechten, in het bijzonder van vrouwen;*
2. *niet gebaseerd op vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers;*
3. *niet gebaseerd op een grondige beoordeling, of in strijd met sociale, economische en sekseverhoudingen, en het milieu;*
4. *niet gebaseerd op transparante contracten, met daarin duidelijke en bindende afspraken over activiteiten, werkgelegenheid en het delen van de opbrengsten;*
5. *niet gebaseerd op democratische planning, onafhankelijk toezicht en zinvolle deelname van landgebruikers.*

Indien aankoop of huur van land door grootschalige (buitenlandse) actoren leidt tot landconflicten en gedwongen uitzettingen, is er vrijwel altijd sprake van een schending van mensenrechten, zoals het recht op voedsel en huisvesting, water en persoonlijke veiligheid. Uitzettingen en conflicten om land gaan vaak gepaard met een schending van basisprincipes, met name het principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers. Doordat de landinvesteringen steeds grootschaliger worden, wordt ook de verminderde beschikbaarheid van vruchtbare landbouwgrond steeds relevanter. Dus ook indien er geen sprake is van gedwongen uitzettingen, kan deze verminderde beschikbaarheid er bijvoorbeeld toe leiden dat er minder ruimte en aandacht is voor kleine producenten en dat de nationale productie meer georiënteerd wordt op de mondiale markt, in plaats van op lokale markten.³⁶

Veel maatschappelijke organisaties noemen de schending van de mensenrechten van vrouwen als een specifiek negatief gevolg van landverwerving. In veel landbouwgebieden maken vrouwen een groot deel uit van de werkenden in de landbouw. Ook worden zij vaak gezien als de belangrijkste schakel voor de voedselzekerheid van huishoudens. De International Land Coalition (ILC) noemt in een recent rapport vier voornaamste redenen waarom vrouwen extra kwetsbaar zijn. Ten eerste worden ze vaak gediscrimineerd als het gaat om de toegang, eigendom en controle van land en de bescherming van hun landrechten. Ten tweede worden ze vaak gediscrimineerd op het gebied van sociaal-culturele en politieke betrekkingen, met name als het gaat om het beïnvloeden- en het maken van beslissingen. Ten derde zijn ze kwetsbaar omdat hun inkomen over het algemeen lager is dan dat van mannen. Ten vierde zijn ze kwetsbaar voor de fysieke kracht van mannen.³⁷

Ook de negatieve effecten voor het milieu worden door maatschappelijke organisaties genoemd als een negatief effect van landverwerving. Deze effecten worden voornamelijk veroorzaakt door een verandering van productiemethoden in de landbouw en door ontbossing. Vervuiling, bodemerosie, overmatig gebruik van zoetwater en een toename van CO₂-uitstoot zijn bijvoorbeeld veelgenoemde problemen.³⁸ In veel gevallen worden milieueffectrapportages niet of onvoldoende nauwkeurig uitgevoerd, waardoor er niet gehandeld wordt binnen bestaande milieuregels en wettelijke kaders.³⁹

1.6 Voorbeelden van landgrabbing

In internationale media en onderzoeksrapporten zijn vele voorbeelden gedocumenteerd waarbij grootschalige (buitenlandse) landacquisities uitmondten in landgrabbing. In deze paragraaf worden vijf voorbeelden kort besproken.

1.6.1 Khon Kaen Sugar Industry

Khon Kaen Sugar Industry PCL (“KSL”) is actief in de productie en distributie van suiker en molasse in Thailand, en is eigenaar van suikerrietplantages in Cambodja en Laos. KSL is sinds maart 2005 genoteerd aan de beurs van Thailand.⁴⁰

In augustus 2006 heeft KSL, samen met het Taiwanese bedrijf Ve Wong Corporation en de Cambodjaanse investeerder en senator Ly Yong Phat, twee 90-jarige concessies met een totale oppervlakte van 19.100 hectares verworven. De concessies zijn gelegen in de provincie Koh Kong in Cambodja, op de grens met Thailand. Twee bedrijven, Koh Kong Sugar Industry (9.400 hectares, Botum Sakor district), en Koh Kong Plantation Company (9.700 hectares, Srei Ambel district) zijn de eigenaren van de concessies. Beide bedrijven zijn momenteel 70% eigendom van KSL. Bij de oprichting was KSL 50% eigenaar van beide bedrijven, terwijl Ve Wong Corporation 30% bezat en Ly Yong Phat 20%.⁴¹ De bedrijven exporteren de suiker naar de Europese Unie onder de "Everything but Arms" regeling, die minst ontwikkelde landen (*least developed countries*) invoerrechtvrije en quotavrije toegang tot de EU-markt biedt. In juni 2010 vond de eerste levering aan de EU plaats.⁴²

Een rapport van de Verenigde Naties, gepubliceerd in januari 2007, stelt dat de concessies verstrekt werden aan de twee dochterbedrijven van KSL zonder dat de lokale bevolking, die het land al sinds 1979 bewerkt, geraadpleegd was. Rijstvelden en boomgaarden van de bevolking werden leeggeruimd, wat gevolgen had voor de voedselproductie van honderden families. Volgens de lokale NGO Community Legal Education Center (CLEC) is een totaal areaal van 5.000 hectares van 456 families in beslag genomen in de dorpen Chikor, Chhuk en Trapeng Kandal.⁴³ Als gevolg hadden boeren weinig of geen land meer over om te bewerken. Daarnaast heeft de concessie geleid tot minder beschikbaarheid van graasgebieden voor het vee, en kregen dorpelingen problemen met betrekking tot het terugbetalen van verstrekte microkredieten omdat ze (een deel van) hun inkomstenbron verloren waren.⁴⁴

Sinds mei 2006 hebben lokale dorpelingen geprotesteerd tegen de activiteiten van Koh Kong Sugar Industry en Koh Kong Plantation Company. In september 2006 leidde dit tot een conflict tussen de bevolking en gewapende bewakers van het bedrijf, waarbij, volgens het rapport van de Verenigde Naties, een vrouw beschoten werd en vier andere dorpsbewoners mishandeld werden. Na deze demonstraties zijn NGO's en mensenrechtenorganisaties meerdere keren tegengehouden door de lokale autoriteiten toen ze het gebied wilden onderzoeken.⁴⁵ In november 2006 heeft een bijeenkomst plaatsgevonden tussen dorpschoude, NGO's en werknemers van de twee bedrijven. Tijdens deze bijeenkomst werd afgesproken dat de bedrijven de het leegruimen van land tijdelijk zouden stoppen. Echter, volgens CLEC hebben de bedrijven zich niet aan deze afspraak gehouden.⁴⁶

De concessies van de dochterbedrijven van KSL schenden ook meerdere bepalingen van de Cambodjaanse Landwet uit 2001. Deze wet schrijft bijvoorbeeld voor dat concessies niet groter mogen zijn dan 10.000 hectares. Het is ook niet toegestaan dat meerdere concessies die eigendom zijn van dezelfde juridische entiteit samen uit meer dan 10.000 hectares bestaan. Om deze wet te proberen te omzeilen heeft KSL de concessie in twee gebieden opgedeeld. Echter, aangezien beide concessiehouders eigendom zijn van dezelfde drie partijen, werd deze wet overtreden. Ook zijn de activiteiten van de twee bedrijven al begonnen voordat dat contracten ondertekend waren. De activiteiten van beide dochterbedrijven van KSL begonnen in mei 2006, terwijl de contracten getekend werden in augustus 2006.⁴⁷

In januari 2007 hadden 2.879 dorpelingen een klacht ingediend tegen de twee bedrijven.⁴⁸ In 2008 en 2009 hebben meerdere bijeenkomsten met NGO's plaatsgevonden en hebben dorpelingen brieven gestuurd naar lokale instanties en de Cambodjaanse premier. Echter, in de meeste gevallen heeft dit geleid tot geen of te weinig compensatie. Sommige families die gedwongen waren hun land te verlaten voor het suikerproject zijn momenteel verwickeld in een rechtszaak tegen Koh Kong Sugar Industry.⁴⁹

De landverwerving van KSL kan worden gezien als landgrabbing omdat het voldoet aan meerdere criteria geformuleerd in de Tirana Declaration (zie paragraaf 1.5): mensenrechten zijn geschonden door een gedwongen afname van land van de lokale bevolking. Er is geen sprake geweest van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers. Contracten waren niet transparant, en ook was er geen sprake van democratische planning, onafhankelijk toezicht en zinvolle deelname van landgebruikers.

1.6.2 Addax Bioenergy

Addax Bioenergy is een privaat bedrijf gevestigd in Genève (Zwitserland). Het bedrijf is een dochteronderneming van de gediversifieerde energiegroep Addax and Oryx Group Limited (AOG), gevestigd in Londen (Verenigd Koninkrijk). Addax Bioenergy ontwikkelt een suikerrietplantage in het Bombali district in Sierra Leone. Het bedrijf heeft toegang tot 57.000 hectares (14.000 volgens het bedrijf zelf) via een 50-jarig huurcontract, waarvan de suikerrietplantage 10.100 hectares zal bedragen. Ook de aanleg van een ethanolraffinaderij en een energiecentrale die wordt gestookt op biomassa zijn onderdeel van het project, dat startte in 2008 en naar verwachting in productie zal gaan in 2013.⁵⁰ Het suikerriet dat verbouwd zal worden, zal dienen om ethanol te produceren voor export naar Europa. Hoewel het project van Addax Bioenergy in eerste instantie lof kreeg voor de transparantie van haar activiteiten, de belofte om banen te verstrekken aan de lokale bevolking en de voltooiing van meerdere effectrapportages, bleek al snel dat de realiteit anders was. Het Oakland Institute geeft aan dat er, ondanks aantrekkelijke beloftes, slechts een beperkt aantal (ongeveer 200) werknemers als dagloners bij Addax Bioenergy in dienst zijn, waarbij er geen uitzicht is op baanzekerheid, een maandloon of voedsel tijdens de werkdagen.⁵¹

Een onafhankelijke studie in opdracht van Bread for All uit Zwitserland en de Duitse ontwikkelingsorganisaties Bread for the World en Evangelischer Entwicklungsdienst (EED), dat werd gepubliceerd in juni 2011, trok alarmerende conclusies. Dit onderzoek is gebaseerd op uitgebreid veldonderzoek en interviews met de lokale bevolking. Uit dit onderzoek kwamen meerdere zeer negatieve effecten voor de lokale bevolking (in totaal 13.617 mensen), naar voren. Er was bijvoorbeeld beloofd dat boeren zouden worden verplaatst naar vervangend land, maar dit land was vaak veel kleiner dan hun eerdere areaal, en minder vruchtbaar. Ook leidden te laat uitgevoerde beloften van Addax Bioenergy om het land te ploegen er toe dat het rendement van deze velden zeer laag was, waardoor de gemeenschap te maken kreeg met voedselonzeekerheid en honger. Daarnaast zijn sommige watervoorzieningen opgehouden te bestaan, en is er sprake geweest van een watercrisis. Ook was er tijdens het onderhandelingsproces geen of gelimiteerde kennis aanwezig bij de lokale bevolking, die in de meeste gevallen geen kopie van de huurovereenkomst hebben gezien en zich geïntimideerd voelden door de aanwezigheid van lokale politici tijdens de onderhandelingen.⁵²

De landverwerving van Addax Bioenergy kan worden gezien als landgrabbing omdat het voldoet aan meerdere criteria geformuleerd in de Tirana Declaration: mensenrechten zijn geschonden door een tekort aan voedsel en water voor de lokale bevolking, en er is geen sprake geweest van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers, er was te weinig transparantie en geen sprake van democratische planning.

1.6.3 AgriSol Energy Tanzania

AgriSol Energy Tanzania ontwikkelt een grootschalig landbouwproject in Tanzania. Het is een joint venture van AgriSol Energy LLC (75%), een investeringsbedrijf gevestigd in de Verenigde Staten, en Serengeti Advisers (25%), een investerings- en consultancybedrijf gevestigd in Tanzania. Strategische partners zijn de Summit Group, een landbouw en veeteelt bedrijf gevestigd in de Verenigde Staten, het *Global Agriculture Fund* van de Pharos Financial Group, gevestigd in Dubai, en de Amerikaanse universiteit Iowa State University. De ondernemer Bruce Rastetter is betrokken bij meerdere van deze partijen: hij is momenteel CEO van Pharos' Global Agriculture Fund, medeoprichter en directeur van AgriSol Energy, CEO van Summit Farms en donator van Iowa State University.⁵³

Het project omvat een potentiële huurovereenkomst van 99 jaar, het betreft drie "verlaten vluchtelingenkampen" in Lugufu (25.000 hectares) in het Kigoma district in de Kigoma provincie, en in Katumba (80.317 hectares) en Mishamo (219.800 hectares) in het Mpanda district in de Rukwa provincie. Deze gebieden zijn bestemd voor de teelt van gewassen (voornamelijk maïs, sorghum, sojabonen, en suikerriet), vleesproductie en biobrandstoffen. In de Memorandum of Understanding (MoU) staat ook de voorwaarde dat de overheid een wettelijk kader introduceert voor de teelt van genetisch gemodificeerde gewassen.⁵⁴

De uitvoering van de plannen in de twee vluchtelingenkampen in het Mpanda district is afhankelijk van de evacuatie van boeren, die in 1972 uit Burundi naar Tanzania vluchtten. De overheid van Tanzania begon in 2008 een programma waarbij deze 162.000 vluchtelingen staatsburgerschap zouden kunnen krijgen in april 2010. Echter, later werd duidelijk dat de vluchtelingen, die al 40 jaar in het gebied wonen, gedwongen waren te verhuizen. Volgens een Tv-uitzending van de Amerikaanse journalist Dan Rather ontvangt elk persoon US\$ 200 (€ 148,30) om een nieuw leven te beginnen, en beslist de overheid waar in het land, waarbij het quota heeft ingesteld voor het aantal vluchtelingen per gebied. Volgens AgriSol was deze beslissing van de overheid al genomen voordat het project op de kaart kwam. Echter, kopieën van Oakland Institute wijzen uit dat de eerste studies voor dit project al in midden 2008 uitgevoerd werden, en dat er een mogelijk verband is. In augustus 2011 kondigde AgriSol aan dat de plannen van het bedrijf niet langer de gebieden in het Mpanda district omvatten. Echter, het bedrijf gaf aan nog steeds zeer geïnteresseerd te zijn om verder te gaan met het project zodra de vluchtelingen herplaatst zijn. Een ambtenaar van het Mpanda district gaf zelfs aan dat het project gewoon nog doorgaat.⁵⁵ Indien het project doorgaat en de vluchtelingen verplaatst worden, is er zeker sprake van een schending van de mensenrechten, en dus van landgrabbing.

In Lugufu, een vluchtelingenkamp dat sinds 2009 verlaten is, spelen problemen van andere aard. Onderzoek van de Britse krant The Guardian wees uit dat de inwoners van omwonende dorpen tijdens de onderhandelingsfase nooit hadden gehoord over het project, en daarom geen zeggenschap hebben gehad. Zij waren geschokt toen ze uitvonden dat het nabijgelegen land werd verhuurd aan een buitenlandse investeerder, terwijl de dorpen worden geconfronteerd met een tekort aan grond veroorzaakt door een stijgende bevolking, dat zich al heeft geuit in landconflicten. Inwoners van het gebied zijn van mening dat het land aan lokale investeerders gehuurd had moeten worden, die de infrastructuur van het kamp goed hadden kunnen gebruiken. Volgens de landbouw ambtenaar van Kazuramimba, een nabijgelegen dorp, hadden de autoriteiten lokale dorpingen eerst de mogelijkheid gegeven om zich in te tekenen om land te gaan verbouwen in Lugufu. Echter, toen de dorpingen hiermee begonnen werd er aangekondigd dat het land al aan een buitenlandse investeerder was verhuurd.⁵⁶

Bij dit project is sprake geweest van landgrabbing omdat er geen vrije, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers is geweest. Ook is er sprake van verminderde beschikbaarheid van land voor de lokale boeren, waardoor de nationale productie mogelijk meer georiënteerd wordt op de globale markt, in plaats van lokale markten voor toekomstige generaties.

1.6.4 EmVest Asset Management

EmVest Asset Management (EmVest) is een joint venture tussen de vermogensbeheerder Emergent Asset Management, gevestigd in het Verenigd Koninkrijk, en Grainvest, een dochterbedrijf van de Zuid Afrikaanse RusselStone Group. EmVest is gevestigd in Zuid Afrika en beheert het private equity fonds *African AgriLand Fund*. In juli 2011 beheerde EmVest 55.000 hectares in vijf landen in Sub-Sahara Afrika. Het fonds geeft aan dat het verwacht investeerders 30% opbrengsten op jaarbasis te kunnen geven.⁵⁷ De oprichters van Emergent Asset Management zijn Susan Payne en David Murrin, die eerder werkten voor de Amerikaanse banken JP Morgan en Goldman Sachs.⁵⁸

Het Oakland Institute geeft informatie over de problemen met de lokale bevolking die zijn ontstaan bij een van de landacquisities van het bedrijf. In Mozambique heeft EmVest een huurovereenkomst gesloten voor 1.000 hectares land, en wil het uitbreiden met nog eens 1.000 hectares. Op dit land wil het bedrijf soja en mais gaan verbouwen.⁵⁹ Gesprekken met de lokale bevolking wezen uit dat geen van hen een kopie had ingezien van de overeenkomst tussen EmVest en de overheid van Mozambique. Ook rapporteerden zij gedwongen te zijn door de overheid om papieren te ondertekenen om het land vrij te geven. Er is onder de lokale bevolking vooral veel weerstand om de additionele 1.000 hectares af te staan, omdat zij dit land nodig hebben voor voedsel en hun vee.⁶⁰ Daarnaast zijn de beloftes van Emergent en EmVest om lokale boeren in dienst te nemen niet vastgelegd in de contracten die met de overheid zijn gesloten. Slechts voor het eerste jaar zijn hiervoor eisen vastgelegd, voor 18 permanente werkers en 100 seizoen werkers.⁶¹ Volgens het Oakland Institute was er in 2011 werk voor slechts 17 permanente werkers (voornamelijk in bewaking) en 85 seizoen werkers.⁶²

De landverwerving van EmVest in Mozambique kan worden beschreven als landgrabbing omdat het voldoet aan meerdere criteria geformuleerd in de Tirana Declaration: er was geen sprake van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers, en het was niet gebaseerd op transparante contracten met bindende afspraken over bijvoorbeeld werkgelegenheid.

1.6.5 Chikweti Forest of Niassa

Chikweti Forest of Niassa ("Chikweti") is een project dat investeerders uit Zweden, Nederland, de VS en Mozambique samen brengt. De meerderheidsaandeelhouder van het project is Global Forest Solidarity Fund (GSFF). Dit fonds is opgericht door Zweedse en Noorse kerken, en het Nederlandse pensioenfonds ABP is momenteel de voornaamste investeerder in het fonds. Naast het Chikweti project bezit GSFF nog twee andere bosbouwprojecten, één in Mozambique en één in Angola. Naast GSFF bezit Diversity Timber Holding Intere (DTHI) een minderheidsaandeel in Chikweti, en is meer dan 10 procent van in handen van investeerders uit Mozambique, namelijk de instituties Anglican Diocese of Niassa, Malonda Foundation, Eduardo Mondlane University en individuele investeerders.⁶³ Chikweti is eigenaar van 30.000 hectares in de Niassa provincie (Lago, Lichinga en Majune districten) in Mozambique en het bedrijf wil uitbreiden naar 140.000 hectares.

Ongeveer de helft van dit areaal zal bestaan uit dennen- en eucalyptus bossen, bestemd voor export naar India en mogelijk ook andere Aziatische en Europese landen. Chikweti heeft te maken met serieuze problemen met de lokale bevolking. Een onderzoek van het National Directorate of Lands and Forests (DNLF) van de overheid van Mozambique kwam tot de conclusie dat Chikweti illegaal 32.000 hectares in haar bezit had. Ook rapporteerde het dat terwijl Chikweti in de onderhandelingsfase beloofde alleen op gedegradeerd land te planten, het bedrijf zich ook productieve landbouwgrond toe heeft toegeëigend. De lokale bevolking verliest hierdoor haar eigen land, de toegang tot bosproducten zoals brandhout en medicijnen, en gebieden voor het vee. Chikweti heeft het land van boeren verbrand en hier

niet voldoende compensatie voor betaald. Ook het onderhandelingsproces verliep moeizaam. Volgens een lokale district beheerder waren de consultaties vaak vervalst, bijvoorbeeld door twee handtekening door dezelfde persoon te laten zetten. Boeren hebben gereageerd op al deze problemen in april 2011 door 12 hectares met bomen van Chikweti om te hakken, hiervoor zijn 12 mensen gearresteerd.⁶⁴

De landverwerving van Chikweti in de Niassa provincie in Mozambique kan worden geclassificeerd als landgrabbing omdat het voldoet aan meerdere criteria geformuleerd in de Tirana Declaration: het is in strijd met mensenrechten, omdat er sprake was van het illegaal in bezit nemen van landbouwgrond dat bewerkt werd door lokale boeren en waar geen contracten voor bestonden. Ook was er geen sprake van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers. Begin december 2011 kwam ABP, de grootste investeerder in het GSFF, onder vuur te liggen door een artikel gepubliceerd in de Volkskrant, waar bovengenoemde problemen in voorkwamen.⁶⁵ ABP reageerde door te stellen de aantijgingen serieus te nemen. Een nieuw management van GSFF dat in 2011 is geïnstalleerd heeft als taak om de problemen aan te pakken, en de eerste resultaten lijken veelbelovend.⁶⁶

1.6.6 Overzicht

Tabel 3 geeft een overzicht van de voorbeelden besproken in deze paragraaf.

Tabel 3 Overzicht van de besproken voorbeelden

Naam	Type	Herkomst eigenaren	Land casus	Problemen
Khon Kaen Sugar Industry PCL	Beursgenoteerd bedrijf	Thailand	Cambodja	Schending van mensenrechten, geen vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming, niet transparant, geen democratische planning
Addax Bioenergy	Privaat bedrijf	Zwitserland, Verenigd Koninkrijk	Sierra Leone	Schending van mensenrechten, geen vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming, niet transparant, geen democratische planning
AgriSol Energy Tanzania	Privaat bedrijf	Verenigde Staten, Tanzania	Tanzania	Geen vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming, verminderde beschikbaarheid van land voor de lokale boeren
Emvest Asset Management (African AgriLand Fund)	Private equity fonds	Verenigd Koninkrijk, Zuid Afrika	Mozambique	Geen vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming, niet transparant, geen contracten met bindende afspraken
Chikweti Forest of Niassa	Privaat bedrijf	Zweden, Nederland, de VS, Mozambique	Mozambique	Schending van mensenrechten, geen vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming

1.7 Betrokkenheid banken

Banken kunnen op verschillende manieren bij landverwerving betrokken zijn: door bankinvesteringen, waarbij de banken investeren met eigen geld, en door vermogensbeheer, waarbij de investeringen met geld van beleggers plaatsvinden. Beide manieren worden hieronder kort belicht:

- **Bankinvesteringen:**

- Banken kunnen leningen verstrekken aan bedrijven die land verwerven. Dit zijn bedrijven die actief zijn in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector, of bedrijven die puur vanuit beleggingsoverwegingen in land investeren. Het kunnen beursgenoteerde of private bedrijven zijn. Het beursgenoteerde bedrijf Khon Kaen Sugar Industry (zie paragraaf 1.6.1) wordt bijvoorbeeld voor een groot deel gefinancierd door leningen van (buitenlandse) banken. Het bedrijf trekt kapitaal aan door aandelen en obligaties uit te geven, en door bankleningen aan te trekken. Sinds begin 2007 heeft het bedrijf zeven keer obligaties uit gegeven. Het bedrijf had eind oktober 2010 lange termijn leningen uitstaan voor een bedrag van THB 4.895 miljoen (€ 115,3 miljoen), en obligaties voor een bedrag van THB 4.780 miljoen (€ 122.6 miljoen).⁶⁷

Ook private bedrijven kunnen worden gefinancierd door bankleningen. Addax and Oryx Group Limited bijvoorbeeld, het moederbedrijf van Addax Bioenergy (zie cases in paragraaf 1.6.2), wordt deels gefinancierd door leningen verstrekt door (buitenlandse) banken.⁶⁸

Deze leningen kunnen worden gebruikt voor alle activiteiten van de bedrijven en zullen in de meeste gevallen niet specifiek bedoeld zijn voor landverwervende activiteiten. De financiering kan hier wel voor gebruikt worden; vooral lange-termijn leningen zijn nuttig voor uitbreidingsplannen, die pas opbrengsten genereren na een bepaalde tijdsperiode.

En in sommige gevallen is wel sprake van leningen die specifiek bedoeld zijn voor landverwervende activiteiten. Addax Bioenergy bijvoorbeeld, trok in 2011 een 12-jarige lening aan van zeven ontwikkelingsbanken om het project in Sierra Leone (zie paragraaf 1.6.2) te ontwikkelen.⁶⁹

- Banken kunnen beleggen (met geld van de bank zelf) in aandelen en obligaties van bedrijven of in beleggingsfondsen die land verwerven. Beursgenoteerde bedrijven zoals Khon Kaen Sugar Industry worden voor een groot deel gefinancierd door publieke aandeelhouders, hoewel een deel van de aandelen vaak in handen is van families of overheden. Banken kunnen ook een rol spelen als aandeelhouder van private bedrijven. Een voorbeeld van een financiële instelling die meerderheidsaandeelhouder is van een privaat bedrijf dat betrokken is bij landverwerving is pensioenfonds ABP (zie paragraaf 1.6.5). Op dezelfde manier zouden ook banken betrokken kunnen zijn. Daarnaast geven private en publieke bedrijven ook obligaties uit. Banken kunnen deze obligaties kopen of bedrijven assisteren bij het uitgeven van de obligaties.

- **Vermogensbeheer voor klanten:**

- Dochterbedrijven van banken kunnen een beleggingsfonds beheren dat (met geld van beleggers) rechtstreeks investeert in landbouwgrond. Een voorbeeld van zo'n gespecialiseerde vermogensbeheerder is Rabo FARM, dat werd opgericht in 2009 door Bouwfonds REIM en Rabobank International. Rabo FARM investeert op de lange termijn, met een minimale looptijd van 10 tot 15 jaar. Een van de fondsen die Rabo FARM beheert is Rabo FARM Europe Fund. Dit fonds trekt kapitaal aan uit de

institutionele markt en koopt, beheert en verpacht akkerbouwgronden in de nieuwe lidstaten van de EU-27, zoals Polen en Roemenië.⁷⁰

Ook Deutsche Bank beheert een beleggingsfonds dat investeert in landbouwgrond: DWS GALOF. Dit fonds is opgericht in juli 2007, en heeft als strategie het herstructureren en samenvoegen van meerdere middelgrote boerderijen tot grote boerderijen van ongeveer 10.000 hectares. DWS GALOF beheert land met een totale oppervlakte van meer dan 100.000 hectares in Zambia, Australië, Congo, Argentinië en Tanzania.⁷¹

Vergelijkbaar met deze fondsen is het private equity fonds van Emvest Asset Management (zie paragraaf 1.6.4), al wordt dit fonds niet beheerd door een (dochtermaatschappij van een) bank.

- Bankgroepen kunnen ook beleggen (met geld van beleggers) in aandelen en obligaties van bedrijven, of in beleggingsfondsen die land verwerven (zoals de bovengenoemde fondsen). De vermogensbeheerders van bankgroepen beheren vaak beleggingsfondsen die beleggen in beursgenoteerde landbouwbedrijven, inclusief bedrijven die zelf land beheren, bedrijven die in andere onderdelen van de waardeketen opereren, en *agribusiness* bedrijven. Een voorbeeld van een dergelijk fonds is Robeco Agribusiness Equities van de Rabobank. Dit fonds belegt in bijvoorbeeld de volgende bedrijven die land beheren: Ilovo Sugar (Zuid Afrika), Wilmar International (Singapore) en SLC Agricola (Brazilië). Een ander voorbeeld is het fonds DWS Invest Global Agribusiness van Deutsche Bank.⁷²

Behalve via hun eigen beleggingsfondsen kunnen de vermogensbeheerders van bankgroepen ook nog op andere manieren voor particuliere en institutionele beleggers gelden beheren. Bij private banking voor particuliere beleggers (discretionair beheer) kan de vermogensbeheerder investeren in aandelen en obligaties van bedrijven, of in beleggingsfondsen die land verwerven. Bij mandaten voor institutionele beleggers, zoals pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen, doet een vermogensbeheerder hetzelfde.

1.8 Internationale standaarden en initiatieven

Om te voorkomen dat landverwerving uitmondt in landgrabbing, kunnen banken en andere actoren die betrokken zijn bij landverwerving internationale standaarden en initiatieven volgen. De mate waarin die standaarden aandacht hebben voor de problematiek van landgrabbing verschilt echter onderling. Deze paragraaf geeft daarom een overzicht van een aantal internationale standaarden en initiatieven die relevant kunnen zijn voor investeerders in land en bespreekt in hoeverre de problemen die te maken hebben met landgrabbing worden geadresseerd. De lijst pretendeert niet een volledig overzicht te geven maar gaat in op die standaarden die reeds geciteerd worden door financiële instellingen.

1.8.1 Internationale verdragen

Door de VN-lidstaten zijn binnen de Verenigde Naties en binnen de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO) een groot aantal verdragen opgesteld, waaronder de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens*, waarin is vastgelegd welke mensenrechten gerespecteerd dienen te worden.⁷³ Deze verdragen zijn ondertekend door staten en bevatten dus in de eerste plaats verplichtingen voor staten. Voor bedrijven en hun financiers, zoals bankgroepen, zijn deze verdragen echter ook richtinggevend. Verschillende in deze verdragen vastgelegde rechten en principes kunnen bij landverwerving worden geschonden, waaronder:⁷⁴

- **Universele Verklaring van de Rechten van de Mens**

De *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* uit 1948 stelt in artikel 17, lid 1: “Een ieder heeft recht op eigendom, hetzij alleen, hetzij tezamen met anderen” en in lid 2: “Niemand mag willekeurig van zijn eigendom worden beroofd.”⁷⁵

- **Verklaring over de Rechten van Inheemse Volken**

De *Verklaring over de Rechten van Inheemse Volken* werd in 2007 aangenomen door de Verenigde Naties. Artikel 10 stelt: “Inheemse volken mogen niet met geweld verwijderd worden uit hun landen of gebieden. Geen verplaatsing zal plaatsvinden zonder de vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken inheemse volken en alleen nadat een rechtvaardige en eerlijke vergoeding is overeengekomen en, indien mogelijk, de mogelijkheid tot terugkeer wordt geboden.”⁷⁶

- **ILO Conventie 169 over Inheemse en in stamverband levende volken**

ILO Conventie 169 uit 1989 beschermt landen en leefgebieden van inheemse volken. Ook beschrijft de conventie maatregelen voor het beschermen van de rechten van deze volken op het gebruik van gebieden waartoe zij traditioneel toegang hadden en die van belang zijn voor hun levensonderhoud en traditionele activiteiten. Artikel 13 tot en met 19 behandelen de landrechten van inheemse volken. Artikel 16, lid 2 stelt: “Wanneer de verhuizing van deze mensen als noodzakelijk wordt beschouwd bij wijze van uitzonderlijke maatregel, kan deze verhuizing slechts plaatsvinden met hun vrije en geïnformeerde instemming (FPIC).”⁷⁷

- **Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie jegens vrouwen**

In 1979 kwam binnen de Verenigde Naties het *Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie jegens vrouwen* tot stand. Dit verdrag verplicht de lidstaten niet alleen alle vormen van discriminatie van vrouwen uit te bannen. Het gaat verder: op alle gebieden, in het bijzonder op politiek, sociaal, economisch en cultureel gebied moet beleid en wetgeving tot stand komen om de volledige ontplooiing en ontwikkeling van vrouwen te verzekeren, opdat hun mensenrechten en fundamentele vrijheden worden gewaarborgd.

Artikel 15, lid 2 stelt dat vrouwen “gelijke rechten (moeten hebben) om overeenkomsten te sluiten en bezittingen te beheren”. Dit principe wordt in artikel 16, lid 1h nogmaals bevestigd.⁷⁸

1.8.2 Algemene richtlijnen voor bedrijven

Naast bovengenoemde verdragen bestaan er inmiddels ook een aantal richtlijnen specifiek voor bedrijven, waarin wordt aangegeven dat zij de verantwoordelijkheid hebben om de mensenrechten te respecteren van diegenen die door hun activiteiten worden beïnvloed. Dit zijn initiatieven die niet specifiek over landverwerving gaan, maar wel relevant zijn voor banken en andere partijen betrokken bij landverwerving vanwege hun criteria aangaande mensenrechten.

- **Protect, Respect and Remedy Framework**

Hoe bedrijven in hun bedrijfsvoering met de in internationale verdragen benoemde mensenrechten rekening kunnen houden, is recentelijk uiteengezet door de Amerikaanse hoogleraar John Ruggie, die in juli 2005 werd benoemd tot *Speciaal Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal van de VN inzake mensenrechten en transnationale ondernemingen*.⁷⁹ In juni 2008 presenteerde Ruggie een beleidsraamwerk om de relatie tussen bedrijven en mensenrechten te verbeteren: *Protect, Respect and Remedy*. Het raamwerk bestaat uit drie pijlers, die elkaar wederzijds versterken.⁸⁰

- *Protect*: de plicht van de overheid om mensenrechten te beschermen door middel van passend beleid, effectieve regelgeving en toegang tot de rechtspraak in situaties waarin bedrijven mogelijk bijdragen aan schendingen;
- *Respect*: de verantwoordelijkheid van bedrijven om mensenrechten te respecteren;
- *Remedy*: de verbetering door overheid en bedrijven van de mogelijkheden voor slachtoffers om genoegdoening te krijgen en op andere manieren herhaling van schendingen te voorkomen.

Het mandaat van Ruggie is vervolgens verlengd, wat in maart 2011 leidde tot de publicatie van de *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations 'Protect, Respect and Remedy' Framework*.⁸¹ De Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties heeft deze *Guiding Principles* in juni 2011 formeel onderschreven.⁸²

Principe 18 stelt dat een bedrijf als onderdeel van een *due diligence* onderzoek zinnig overleg moet voeren met de betrokken partijen: "Involve meaningful consultation with potentially affected groups and other relevant stakeholders, as appropriate to the size of the business enterprise and the nature and context of the operation."⁸³

- **OESO Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen**

De OESO Richtlijnen zijn gericht op ondernemingen en beschrijven principes op het gebied van arbeidsrechten, mensenrechten, milieu, consumenten en corruptie.⁸⁴ De richtlijnen zijn echter zeer algemeen, en verwijzen niet naar landrechten of naar *free, prior, informed consent*. Wel wordt capaciteitsopbouw van de lokale samenleving door samenwerking met de lokale gemeenschap aangemoedigd. De richtlijnen zijn vrijwillig en kunnen niet worden afgedwongen door overheden. Sommige overheden hebben contactpunten ingesteld waar belanghebbenden een klacht kunnen indienen over gedrag van een onderneming.⁸⁵

- **UN Global Compact**

De UN Global Compact heeft tien principes opgesteld over mensenrechten, arbeidsrechten, milieu en anti-corruptie. Bedrijven kunnen het onderschrijven en opnemen in de bedrijfsvoering, en hierover rapporteren. Ten opzichte van de OESO Richtlijnen heeft het als voordeel dat het ook wordt erkend in landen die geen deel uitmaken van de OESO. Maar ook hier is geen specifieke aandacht voor landgebruik. Alleen indirect, als onderdeel van de principes over mensenrechten, die bedrijven zouden moeten respecteren en ervoor zorgdragen dat ze zich niet schuldig maken aan mensenrechtenschendingen, zoals bijvoorbeeld het recht op voedsel.⁸⁶

1.8.3 Algemene richtlijnen voor financiële instellingen

Voor financiële instellingen gelden verschillende specifieke richtlijnen om in hun investeringsbeslissingen rekening te houden met sociale en milieu criteria.

- **UN PRI**

De Principles for Responsible Investment (PRI) van de Verenigde Naties zijn gericht op institutionele beleggers en hun vermogensbeheerders.⁸⁷ De principes geven aan dat investeerders milieu en sociale criteria zouden moeten meewegen in hun beslissingen maar geeft daaraan geen inhoud. Er is dan ook niets over landverwerving, landrechten en mensenrechten opgenomen in de principes.

- **IFC Performance Standards**

De International Finance Corporation, het onderdeel van de Wereldbank Groep dat zich richt op private sector investeringen, gebruikt sinds begin 2012 een nieuw *Sustainability Framework* om de sociale- en milieueffecten van zijn investeringen te beoordelen. Cruciaal onderdeel daarvan zijn de *Performance Standards*, die richtlijnen bevatten voor specifieke thema's en sectoren. Er zijn 3 met name relevant voor landverwerving: ⁸⁸

- Performance Standard 1 zegt over stakeholder engagement als onderdeel van een *Environmental and Social Risk Assessment* dat bij projecten met een negatieve impact voor inheemse volken een bedrijf vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) moet vragen. Dit wordt verder in detail beschreven in Performance Standard 7. Ten aanzien van lokale gemeenschappen zegt Performance Standard 1 dat *consultation* een dialoog is die op tijd moet beginnen, waarbij betrokken partijen in staat moeten worden gesteld om te participeren en dat dit goed gedocumenteerd moet worden - ook wel *Informed Consultation and Participation* (IPC) genoemd. ⁸⁹

Er wordt in het onderdeel stakeholder engagement dus onderscheid gemaakt tussen lokale gemeenschap in brede zin en inheemse volken in enge zin (als kwetsbare groep binnen lokale gemeenschap), in de mate waarin zij toestemming moeten geven voor het doorgaan van een bepaald project. In de stakeholder analyse moet de betrokken partijen daarom nauwkeurig worden geïdentificeerd. Ook moet het bedrijf zich ervan vergewissen dat vertegenwoordigers van lokale gemeenschappen representatief zijn voor de zienswijze van een gemeenschap.

- Performance Standard 5 over “Land Acquisition and Involuntary Resettlement” zegt: “The client will engage with Affected Communities, including host communities, through the process of stakeholder engagement described in Performance Standard 1.” Performance Standard verwijst dus terug naar het engagement proces met betrokken partijen. ⁹⁰
- Performance Standard 7 over “Indigenous Peoples” beschrijft onder andere wanneer er sprake zou kunnen zijn van inheemse volken en onder welke omstandigheden het principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) zou moeten worden toegepast. ⁹¹

- **Equator Principles**

De Equator Principles zijn bedoeld voor het beoordelen van een kredietaanvraag in het kader van projectfinanciering. Alleen projecten die voldoen aan de tien principes komen voor financiering in aanmerking. Financiële instellingen kiezen er zelf voor hoe en op welke projecten zij de principes toepassen. ⁹² Voor projecten in risicocategorie A en B moet de aanvrager een *social and environmental assessment* doorlopen, die voor projecten in niet-OESO landen moet zijn gebaseerd op de IFC Performance Standards (zie boven). Principe 5 geeft aan dat de aanvrager de betrokken gemeenschappen moet raadplegen en bij significante impact het principe van *free, prior, informed consultation* (dus niet noodzakelijkerwijs *consent*) moet toepassen. ⁹³

1.8.4 Sectorspecifieke richtlijnen voor bedrijven

Sectorspecifieke initiatieven geven duidelijk weer waaraan de bedrijven die gecertificeerd willen worden moeten voldoen. Een aantal houdt rekening met rechten van landgebruikers. Omdat het vrijwillige richtlijnen betreft kan de toepassing ervan niet worden afgedwongen maar wel worden gestimuleerd. ⁹⁴

- **Forest Stewardship Council (FSC)**

Twee principes binnen de FSC Principles and Criteria gaan over landrechten. Principe 2 vereist aantoonbare, correct gedefinieerde en lange termijn eigendom- en gebruiksrechten voor het land waarop het bos staat. Principe 3 verwacht erkenning en respect voor de rechten van inheemse volken.⁹⁵

- **Roundtable on Sustainable Biofuels (RSB) / EU sustainability criteria**

De rechten van landgebruikers en de beginselen *free, prior, informed consent* worden in deze criteria niet erkend. Sociale criteria zijn niet opgenomen in de duurzaamheidscriteria voor biobrandstoffen.⁹⁶

- **Roundtable on Sustainable Palm Oil (RSPO)**

Om voor certificering in aanmerking te komen moet een bedrijf, met betrekking tot landrechten, onder andere het gebruiksrecht voor het land waarop het opereert of wil opereren kunnen aantonen. De rechten van andere landgebruikers op dat land komt daarbij niet te vervallen zonder hun *free, prior, informed consent*. Dergelijke procedures moeten ook zijn toegepast en goed gedocumenteerd worden bij het in gebruik nemen van nieuwe plantages en tijdens onderhandelingen over compensatie voor landrechten.⁹⁷

- **Roundtable on Responsible Soy (RTRS)**

Ook in de criteria van de RTRS zijn onderwerpen met betrekking tot landverwerving opgenomen. Landrechten moeten aantoonbaar zijn, er zijn communicatiemiddelen met lokale gemeenschappen over de bedrijfsvoering, conflicten rondom land moeten zijn opgelost (waarbij tenminste sprake is van een compensatieregeling met *free, prior, informed, and documented consent*).⁹⁸

1.8.5 Richtlijnen met betrekking tot landverwerving

Afgelopen jaren zijn er verschillende initiatieven genomen om specifieke richtlijnen ten aanzien van landverwerving op te stellen, zowel voor landverwervende bedrijven als voor de financiële instellingen die in deze bedrijven investeren.

- **Tirana Declaration**

In mei 2011 is door 150 vertegenwoordigers van niet-gouvernementele organisaties (NGO's), internationale organisaties en overheden uit meer dan 45 landen in Afrika, Latijns Amerika, Noord-Amerika, Azië en Europa, inclusief de leden en strategische partners van de ILC zoals de Wereldbank, FAO, IIED en de IFAD, de "Tirana Declaration" aangenomen, die *landgrabbing* als volgt definieert:⁹⁹

Vormen van landverwerving (aankopen of concessies) die voldoen aan een of meer van volgende criteria:

1. in strijd met mensenrechten, in het bijzonder van vrouwen;
2. niet gebaseerd op vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers;
3. niet gebaseerd op een grondige beoordeling, of in strijd met sociale, economische en sekseverhoudingen, en het milieu;
4. niet gebaseerd op transparante contracten, met daarin duidelijke en bindende afspraken over activiteiten, werkgelegenheid en het delen van de opbrengsten;
5. niet gebaseerd op democratische planning, onafhankelijk toezicht en zinvolle deelname van landgebruikers.

- **Principles for Responsible Agricultural Investment (RAI)**

Deze *Principles for Responsible Agricultural Investment (RAI)* zijn ontwikkeld door de Wereldbank, FAO, UNCTAD en IFAD om de toenemende interesse van grootschalige landverwerving te reguleren. Investeerders kunnen vrijwillig besluiten om aan deze standaarden te voldoen. De zeven standaarden zijn:¹⁰⁰

- Bestaande rechten op land en natuurlijke hulpbronnen worden erkend en gerespecteerd;
- Investerings brengen voedselzekerheid niet in gevaar, maar versterken het;
- Processen voor de toegang tot land en het maken van bijbehorende investeringen zijn transparant, worden gecontroleerd, en zorgen voor verantwoording;
- Degenen die beïnvloed worden zullen worden geraadpleegd en consultaties zullen worden vastgelegd;
- Projecten zijn levensvatbaar, respecteren de grondwet, weerspiegelen beste praktijken in de industrie, en resulteren in een duurzame gemeenschappelijke waarde
- Investerings hebben wenselijke sociale en maatschappelijke effecten en verhogen kwetsbaarheid niet;
- Milieueffecten zijn gekwantificeerd en maatregelen zijn genomen om duurzaam gebruik van hulpbronnen aan te moedigen, terwijl de negatieve impact wordt geminimaliseerd.

- **Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land and other Natural Resources**

De Food and Agriculture Organisation (FAO) is bezig met een multi-stakeholder proces voor de ontwikkeling van de *Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land and other Natural Resources*. Dit proces startte in 2010, in oktober 2011 hebben onderhandelingen plaatsgevonden over de inhoud van de richtlijnen en in maart 2012 zullen nieuwe overleggen volgen. Het doel van de *Voluntary Guidelines* is het bevorderen van voedselzekerheid, armoedebestrijding, duurzaam gebruik van hulpbronnen en bescherming van het milieu. Deze richtlijnen zouden kunnen worden gebruikt door overheden, beleidsmakers, private sector specialisten en maatschappelijke organisaties.¹⁰¹

Uit het discussiedocument van de FAO blijkt dat het principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) hierin breed toepasbaar zal zijn: "if persons are forced to relocate, they have been meaningfully consulted and given their free and informed consent." Ook wordt hier gewezen op onder andere het belang van onderzoek naar landrechten en de gelijke behandeling van vrouwen in relatie tot grondbezit. Aan de andere kant zijn veel van de richtlijnen (waaronder die over FPIC) vooral gericht op overheden.¹⁰²

Dit initiatief werd recentelijk ondersteund door staatssecretaris Knapen, in antwoord op Kamervragen: "Ik wil me actief inspannen om te voorkomen dat investeringen in land ten koste gaan van de lokale bevolking. Nederland zal zich inzetten om de *Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security* tot een succes te maken. Wij zijn van mening dat free, prior and informed consent en gelijke rechten voor vrouwen hierin belangrijke elementen zijn. Nederland zal bovendien doorgaan met het ondersteunen van lokale gemeenschappen om hun landrechten op te eisen indien zij gedupeerd worden door een landdeal."¹⁰³

- **Principles for Responsible Investment in Farmland (Farmland Principles)**

Deze standaarden zijn in september 2011 gelanceerd door een groep institutionele beleggers die samen activa van US\$ 1.300 miljard beheren (waaronder ABP, APG en PGGM uit Nederland). Het doel van deze standaarden is het verbeteren van de duurzaamheid, transparantie en verantwoordingsplicht van de investeringen in landbouwgrond. De vijf principes zijn geformuleerd in lijn met de meer algemene UN PRI (zie boven) en maken duidelijk onderscheid tussen de rol van de institutionele beleggers en de vermogensbeheerders. De vijf principes kunnen als volgt worden samengevat:¹⁰⁴

- Het bevorderen van milieugerichte duurzaamheid;
- Het respecteren van arbeidsrechten en mensenrechten, in het bijzonder die van inheemse groepen, kwetsbare groepen, unieke culturele systemen en voedselzekerheid;
- Het respecteren van bestaande rechten op land en hulpbronnen, inclusief *free, prior informed consultation* procedures bij investeringen waar mogelijk een significante negatieve impact zal optreden (met verwijzing naar IFC Performance Standards);
- Het handhaven van hoge bedrijfsnormen en ethische normen;
- Het rapporteren van de activiteiten en vooruitgang van de standaarden, en de standaarden bevorderen.

- **De 11 principes van De Schutter**

Olivier de Schutter, speciaal rapporteur voor het recht op voedsel van de Verenigde Naties, heeft in 2009 11 principes gepubliceerd die van toepassing zouden moeten zijn op grootschalige landverwerving, namelijk:¹⁰⁵

- De onderhandelingen moeten volledig transparant worden uitgevoerd en de lokale gemeenschappen moeten in de onderhandelingen participeren;
- Overdracht van land kan alleen plaatsvinden als er sprake is van vrije, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers;
- Overheden moeten wetgeving aannemen die de rechten van de lokale gemeenschappen beschermen;
- Inkomsten van de investeringsovereenkomst moeten worden gebruikt ten behoeve van de lokale bevolking;
- Overheden van het herkomst- en bestemmingsland moeten landbouwsystemen ontwikkelen die voldoende arbeidsintensief zijn dat er een bijdrage aan de lokale werkgelegenheid wordt geleverd;
- Investeerders en overheden van bestemmingslanden moeten samenwerken om te zorgen dat de landbouwsystemen het milieu respecteren;
- De verplichtingen van de investeerders moeten duidelijk worden vastgelegd in de overeenkomsten, en de verplichtingen moeten worden nageleefd;
- Overeenkomsten moeten een clause bevatten waarin een minimumpercentage van de geproduceerde gewassen die op de lokale markt moeten worden afgezet instaat;
- Effectbeoordelingen moeten voorafgaand aan de voltooiing van de onderhandelingen worden gevoerd, om de consequenties van de investeringen voor het recht op voedsel te onderzoeken;
- Overheden moeten overleggen en samenwerken met de inheemse bevolking, die specifieke bescherming van hun rechten op land genieten onder het internationaal recht, om hun vrije, voorafgaande en geïnformeerde instemming te verkrijgen voordat de projecten goedgekeurd worden;
- Landbouw loonwerkers moeten beschermd worden en hun fundamentele mensen- en arbeidsrechten moeten worden vastgelegd in wetgeving en gehandhaafd in de praktijk.

In de analyse voorafgaand aan de 11 principes geeft De Schutter ook aan dat het belangrijk is om naast eigendomsrechten ook de rechten op andere manieren van gebruik van land, met name door vrouwen, te erkennen (hout sprokkelen of dieren laten grazen). Met name in ontwikkelingslanden produceren vrouwen het grootste deel van de primaire voedselbronnen, vaak als seizoensarbeider. Vrouwen zijn kwetsbaar, juist omdat ze vaak geen eigendomsrechten op land of een arbeidscontract hebben waardoor zij nauwelijks bescherming genieten tegen schending van hun rechten.¹⁰⁶

1.8.6 Bruikbaarheid richtlijnen

Om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen zijn de beleidsregels genoemd in paragraaf 1.8.5 het meest geschikt, omdat zij specifiek op dit onderwerp gericht zijn. Voor maatschappelijke organisaties zijn daarbij de aanvullende criteria die in de “Tirana Declaration” worden genoemd leidend. Dit zijn met name:

- vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) voor lokale gemeenschappen bij alle vormen van landverwerving;
- specifieke aandacht voor vrouwenrechten en de gelijke behandeling van vrouwen;
- transparante contracten voor lokale gemeenschappen, met daarin duidelijke en bindende afspraken over activiteiten, werkgelegenheid en het delen van de opbrengsten.

Ook de “11 Principes van De Schutter” en de concept versie van de “Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security” hebben specifieke aandacht voor deze wezenlijke punten..

De “Principles for Responsible Investment in Farmland” en de “Principles for Responsible Agricultural Investments” gaan minder ver en zijn daardoor minder bruikbaar. In deze principes is wel sprake van consultation (raadpleging) maar dat gaat minder ver dan vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC). Ook vrouwenrechten en transparante contracten worden minder expliciet benoemd.

Hoofdstuk 2 Onderzoeksopzet en -methodologie

2.1 Onderzoeksdoel

Met behulp van dit praktijkonderzoek probeert de Eerlijke Bankwijzer te beoordelen of de 11 belangrijkste bankgroepen in Nederland zich in hun investeringspraktijk houden aan de voor het tegen gaan van landgrabbing relevante en meest verstrekkende internationaal erkende duurzaamheidsrichtlijnen en -standaarden. Doel van dit praktijkonderzoek is om informatie te verzamelen over het soort investeringen waardoor de 11 Nederlandse bankgroepen betrokken kunnen zijn bij buitenlandse landverwerving - met name in ontwikkelingslanden - en welke criteria en instrumenten zij inzetten om landgrabbing tegen te gaan.

Daarnaast heeft dit onderzoek ook tot doel om aan de Nederlandse bankgroepen informatie te verstrekken over het fenomeen landgrabbing en om praktische handvaten te bieden met betrekking tot wat zij kunnen doen om landgrabbing tegen te gaan en de richtlijnen die recentelijk rond dit thema zijn ontwikkeld waarop bankgroepen zich kunnen baseren.

2.2 Onderzoeksgroep

De Nederlandse bankgroepen die in dit praktijkonderzoek door de Eerlijke Bankwijzer beoordeeld worden zijn:

- ABN AMRO Bank
- Aegon, als moedermaatschappij van Aegon Bank
- ASN Bank
- Delta Lloyd, als moedermaatschappij van Delta Lloyd Bank
- Friesland Bank
- ING Groep, als moedermaatschappij van ING Bank
- NIBC
- Rabobank Groep, als moedermaatschappij van Rabobank en Robeco Direct
- SNS Reaal, als moedermaatschappij van SNS Bank en Regio Bank
- Triodos Bank
- Van Lanschot Bankiers

Alle investeringen van deze bankgroepen, inclusief de investeringen van hun zuster- en dochterbedrijven in binnen- en buitenland, zijn relevant voor dit onderzoek. Bij de beoordeling wordt onderscheid gemaakt tussen bankinvesteringen en investeringen in het kader van vermogensbeheer (zie paragraaf 2.4.2).

2.3 Onderzoeksopzet

Het onderzoek is als volgt opgezet:

- Op basis van openbare bronnen is een scan uitgevoerd of de onderzochte bankgroepen sinds begin 2008 leningen hebben verstrekt aan, en/of beleggen in aandelen en obligaties van, bedrijven in de landbouw- en bosbouwsector die in ontwikkelingslanden land verwerven. In het kader van vermogensbeheer investeren veel Nederlandse bankgroepen in beursgenoteerde bedrijven uit de hele wereld. Daarom is een lijst opgesteld met internationale beursgenoteerde bedrijven in de landbouw- en bosbouwsector in Bijlage 1. Veel van deze bedrijven verwerven land in ontwikkelingslanden, maar dit wil niet zeggen

dat zij betrokken zijn bij landgrabbing. Wel is het verstandig bij investeringen in deze bedrijven alert te zijn op deze problematiek.

Er is afgezien van het opstellen van een lijst van niet-beursgenoteerde bedrijven die mogelijk land verwerven in ontwikkelingslanden, omdat deze lijst bijzonder lang zou zijn. De bankinvesteringen van de meeste Nederlandse bankgroepen zijn gericht op Nederlandse bedrijven. Daarom is ter referentie wel een lijst van niet-beursgenoteerde Nederlandse bedrijven opgesteld die land verwerven in ontwikkelingslanden (zie Bijlage 2). Dit wil niet zeggen dat zij betrokken zijn bij landgrabbing. Wel is het verstandig bij investeringen in deze bedrijven alert te zijn op deze problematiek.

Deze scan is uitsluitend bedoeld om duidelijk te maken of de bankgroep investeringen doet in bedrijven die in het buitenland land verwerven. Over betrokkenheid van de bankgroep bij landgrabbing wordt daarmee geen uitspraak gedaan. Voor elke bankgroep worden in Hoofdstuk 3 aangegeven via welke soort investeringen de bankgroep bij buitenlandse landverwerving betrokken kan zijn.

- Op basis van openbare bronnen is tevens nagegaan welke bankgroepen fondsen beheren die rechtstreeks investeren in vruchtbaar land in het buitenland.
- De bankgroepen die niet investeren in bedrijven die land verwerven in het buitenland, is gevraagd waarom zij niet in deze bedrijven investeren.
- Met de bankgroepen waarvan vastgesteld is dat zij investeren in bedrijven die land verwerven of dat zij rechtstreeks in buitenlandse grond investeren, is een gestructureerd interview gehouden over de instrumenten die zij inzetten om landgrabbing tegen te gaan. In dit interview is ingegaan op alle instrumenten die bankgroepen kunnen hanteren om landgrabbing tegen te gaan (zie paragraaf 2.4.3). Het ging daarbij onder meer over hoe bedrijven gescreend worden, over hoe monitoring plaats vindt, over de frequentie van engagement (minimaal enkele keren per jaar), de duur van de gesprekken, het niveau waarop gesprekken plaatsvinden, de inhoud van de gesprekken en afspraken over een tijdspad. De bankgroepen is gevraagd de antwoorden te onderbouwen met documentatie met betrekking tot enkele bedrijven. De nadruk ligt hierbij met name op screeningsrapporten, monitoringrapportages, gespreksverslagen, brieven die zijn verstuurd en/of ontvangen, plannen van bedrijven, voortgangsrapportages, specifieke afspraken met cliënten, contracten, etc. Om hier de cliëntvertrouwelijkheid niet in gevaar te brengen, waren de onderzoekers bereid om een geheimhoudingsverklaring te ondertekenen en zijn geen documenten gekopieerd.
- Door de onderzoeksuitkomsten te vergelijken met de vastgestelde scoretabel (zie paragraaf 2.5.2) zijn de activiteiten van de bankgroepen beoordeeld. Iedere bankgroep kreeg twee scores: een score voor bankinvesteringen en een score voor vermogensbeheer (zie paragraaf 2.4.2).
- Op basis van de onderzoeksbevindingen, het achtergrondonderzoek naar de landgrabbing-problematiek en input van Oxfam Novib zijn aanbevelingen opgesteld over wat bankgroepen individueel kunnen doen om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen (zie paragrafen 4.2 en 4.3).

Bij het onderzoek is de volgende planning gehanteerd:

- Informatiebijeenkomst over landverwerving en landgrabbing met geïnteresseerde bankgroepen: 31 oktober 2011;

- Toezending concept-onderzoeksopzet aan bankgroepen met uitnodiging voor feedback: 11 november 2011;
- Toezending definitieve onderzoeksopzet aan bankgroepen: 25 november 2011;
- Interviews met bankgroepen: 25 november - 7 januari 2012;
- Toezending concept-resultaten aan bankgroepen: 7 januari 2012;
- Toezending definitief rapport aan bankgroepen: 21 januari 2012;
- Publicatie definitief rapport: 9 februari 2012.

2.4 Gehanteerde definities

2.4.1 Landverwerving en -grabbing

Landverwerving vindt plaats als (buitenlandse) bedrijven, landen of investeerders in ontwikkelingslanden vruchtbare landbouwgronden opkopen of anderszins verwerven voor grootschalige industriële en/of commerciële landbouwproductie georiënteerd op de exportmarkt. Deze landverwerving wordt beschouwd als landgrabbing als in dit proces de belangen van de plaatselijke bevolking onvoldoende worden gerespecteerd. Op In dit onderzoek wordt landgrabbing gedefinieerd volgens de definitie van de Tirana Declaration (zie paragraaf 1.8). Geografisch worden buitenlandse landverwerving en landgrabbing niet afgebakend, omdat de problematiek niet beperkt is tot specifieke regio's, maar de focus ligt op landverwerving buiten de Europese Unie en dan met name in ontwikkelingslanden.

2.4.2 Betrokkenheid van bankgroepen bij landverwerving

De Nederlandse bankgroepen kunnen op verschillende manieren bij landverwerving betrokken zijn:

- **Bankinvesteringen:**
 - verstrekken van leningen aan bedrijven die land verwerven. Dat zijn bedrijven die actief zijn in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector, of bedrijven die puur vanuit beleggingsoverwegingen in land investeren;
 - door beleggingen in aandelen en obligaties van bedrijven of in beleggingsfondsen die land verwerven.
- **Vermogensbeheer:**
 - beheren van een beleggingsfonds dat (met geld van beleggers) rechtstreeks investeert in landbouwgrond in ontwikkelingslanden;
 - door beleggingen in aandelen en obligaties van bedrijven of in beleggingsfondsen die land verwerven.

Voor een nadere uitleg van de definities van bankinvesteringen en vermogensbeheer die de Eerlijke Bankwijzer hanteert wordt verwezen naar de laatste update van het Eerlijke Bankwijzer rapport.¹⁰⁷ Voor een nadere bespreking van de manieren waarop bankgroepen bij landverwerving betrokken kunnen zijn, zie paragraaf 1.7.

2.4.3 Instrumenten om landgrabbing tegen te gaan

Er zijn verschillende instrumenten die een bankgroep kan inzetten om landgrabbing bij buitenlandse landverwerving tegen te gaan: beleid, screening, monitoring, engagement, stemmen en desinvestering. Hieronder worden deze instrumenten in brede zin gedefinieerd, in het onderzoek zullen deze definities verder uitgewerkt worden.

- **Beleid:** Het ontwikkelen van een duidelijk beleid is het eerste instrument dat een bankgroep kan inzetten om landgrabbing tegen te gaan. Het beleid is acceptabel genoemd als het verwijst naar de internationale verdragen over mensenrechten en inheemse volken, of naar het *Protect, Respect and Remedy* raamwerk van Ruggie (zie paragraaf 4.2.3).

Het beleid is goed als het niet alleen verwijst naar internationale verdragen, maar ook expliciet aandacht besteedt aan problemen rond landverwerving en daarbij verwijst naar de *Tirana Declaration* of de *11 Principes van De Schutter* (zie paragraaf 1.8), of naar de wezenlijke aanvullende criteria in deze documenten:

- vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) voor lokale gemeenschappen bij alle vormen van landverwerving;
- specifieke aandacht voor vrouwenrechten en de gelijke behandeling van vrouwen;
- transparante contracten voor lokale gemeenschappen, met daarin duidelijke en bindende afspraken over activiteiten, werkgelegenheid en het delen van de opbrengsten.

Deze criteria werden recentelijk ook onderschreven door staatssecretaris Knapen, in antwoord op Kamervragen: “Ik wil me actief inspannen om te voorkomen dat investeringen in land ten koste gaan van de lokale bevolking. Wij zijn van mening dat *free, prior and informed consent* en gelijke rechten voor vrouwen hierin belangrijke elementen zijn.”¹⁰⁸

Bovendien moet het beleid aangeven hoe en wanneer de bankgroep andere instrumenten in zal zetten. Daarnaast kan het beleid aangeven hoe de bankgroep denkt een positieve rol te spelen bij landbouwontwikkeling en armoedebestrijding in ontwikkelingslanden.

- **Screening:** Voordat bankgroepen tot een investering (leningen, beleggingen) overgaan, kunnen zij nagaan of het betreffende bedrijf betrokken is bij landgrabbing en hoe het bedrijf omgaat met buitenlandse landverwerving. De uitkomsten van dit onderzoek kunnen vergeleken worden met het beleid van de bankgroep, waarna besloten kan worden om al dan niet tot investering over te gaan, of om voorwaarden aan de investering te stellen. Dit proces wordt hier “screening” genoemd, maar staat ook wel als “due diligence” bekend.
- **Monitoring:** Voor bestaande en nieuwe investeringen kan de bankgroep blijven volgen of het bedrijf voldoet aan de opgestelde criteria van de bankgroep en de voorwaarden die aan een lening zijn verbonden. Voldoet het bedrijf daar niet (meer) aan, kan tot actie worden overgegaan. Dit proces wordt hier “monitoring” genoemd.
- **Engagement:** Als de bankgroep bij bestaande investeringen constateert dat niet aan de voorwaarden wordt voldaan, kan gekozen worden voor “engagement” met het bedrijf. In principe kunnen alle interacties tussen een bankgroep en een bedrijf onder de noemer engagement worden geschaard, maar in de praktijk wordt de term vooral gebruikt voor een min of meer formeel overlegproces tussen één of meerdere financiële instellingen en een bedrijf over sociale-, milieu- en governance-onderwerpen. Sommige financiële instellingen voeren dit engagement zelf uit, maar veel financiële instellingen besteden dit uit aan gespecialiseerde bureaus of vermogensbeheerders die namens meerdere financiële instellingen opereren.

In dit onderzoek wordt engagement gedefinieerd als het overleg dat de bankgroep heeft met landverwervende bedrijven, met het doel dezen te stimuleren om zich niet aan landgrabbing schuldig te maken. Dit overleg kan plaats vinden in het kader van de kredietverlening of omdat de bankgroep aandelen of obligaties van het bedrijf bezit of beheert. Het overleg kan worden aangevuld met duidelijke afspraken over bestaande conflicten met de (vorige) bewoners/eigenaars/gebruikers van de grond die het bedrijf heeft verworven, inclusief tijdspad.

- **Stemmen:** Als bankgroepen beleggen in de aandelen van bedrijven bestaat ook de mogelijkheid om op aandeelhoudersvergaderingen van deze bedrijven vragen te stellen over landgrabbing of te stemmen op resoluties hieromtrent. Bankgroepen kunnen natuurlijk ook zelf resoluties ontwerpen en indienen.
- **Desinvestering:** Wanneer een bedrijf niet (meer) voldoet aan de voorwaarden van de bankgroep en ook niet door engagement op andere gedachten kan worden, kan de bankgroep de investeringsrelatie ook beëindigen. Dat de financiële instelling bereid is om in het uiterste geval de investeringsrelatie te verbreken met een bedrijf dat zich blijft schuldig maken aan landgrabbing en bestaande conflicten weigert op te lossen, versterkt zijn geloofwaardigheid.

2.4.4 Incidentele en structurele inzet van instrumenten

De in paragraaf 2.4.3 beschreven instrumenten kunnen incidenteel of structureel worden ingezet. Deze termen worden als volgt gedefinieerd:

- **Incidentele inzet:** Van incidentele inzet is sprake als de bankgroep acceptabel beleid heeft ontwikkeld maar dat niet alle investeringen (leningen, beleggingen, etc.) in risicovolle sectoren (landbouw, bosbouw, e.a.) worden gescreend voorafgaand aan de investering EN/OF dat geen monitoring plaats vindt van bestaande investeringen EN/OF dat geen of slechts incidenteel engagement (incl. stemmen op aandeelhoudersvergaderingen) plaats vindt met bedrijven die zich niet aan het beleid houden EN/OF dat het engagement dat plaatsvindt niet leidt tot hetzij een duidelijke verbetering, hetzij beëindiging van de investeringsrelatie.

Ook is sprake van incidentele inzet als de bankgroep geen acceptabel beleid heeft, maar als desondanks kan worden aangetoond dat andere instrumenten worden ingezet bij een of meer bedrijven die bij landgrabbing betrokken zijn.

- **Structurele inzet:** Van structurele inzet is sprake als de bankgroep goed beleid heeft ontwikkeld EN als alle investeringen (leningen, beleggingen, etc.) in risicovolle sectoren (landbouw, bosbouw, e.a.) worden gescreend voorafgaand aan de investering EN als monitoring plaats vindt van bestaande investeringen EN als consequent engagement (incl. stemmen op aandeelhoudersvergaderingen) plaatsvindt met bedrijven die zich niet aan het beleid houden EN als het engagement dat plaatsvindt leidt tot hetzij een duidelijke verbetering, hetzij beëindiging van de investeringsrelatie.

Inzet van een specifiek instrument moet voor de investeringen van de bankgroep wel relevant zijn, als bijvoorbeeld niet in aandelen belegd wordt is stemmen op aandeelhoudersvergaderingen niet mogelijk.

2.5 Beoordelingskader

2.5.1 Beoordelingscriteria

De scores die aan de bankgroepen zijn toegekend, zijn gebaseerd op drie criteria:

- investeringen van de bankgroep in bedrijven die in het buitenland land verwerven;
- instrumenten die de bankgroep op dit moment inzet om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen;
- toezegging van de bankgroep om binnen 1 jaar structureel instrumenten in te gaan zetten om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen.

2.5.2 Scoretabel

Voor het toekennen van scores aan de bankgroepen is de volgende scoretabel gehanteerd:

- n.a. De bankgroep investeert niet in bedrijven die land verwerven in het buitenland, zonder dat daar een bewust beleid aan ten grondslag ligt;
- 1. De bankgroep verleent geen medewerking aan het onderzoek;
- 2. De bankgroep geeft inzicht op welke manieren (zoals gedefinieerd in paragraaf 2.4.2) ze betrokken is bij landverwerving, maar de bankgroep zet geen instrumenten in om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen OF de bankgroep heeft geen acceptabel beleid om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen;
- 3. De bankgroep zet geen instrumenten in om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen EN de bankgroep legt vast dat ze binnen 1 jaar structureel (zoals gedefinieerd in paragraaf 2.4.4) instrumenten in zal zetten om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen; OF de bankgroep zet incidenteel instrumenten in om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen;
- 4. De bankgroep zet incidenteel instrumenten in om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen EN de bankgroep legt vast dat ze binnen 1 jaar structureel (zoals gedefinieerd in paragraaf 2.4.4) instrumenten in zal zetten om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen;
- 5. De bankgroep zet structureel (zoals gedefinieerd in paragraaf 2.4.4) instrumenten in om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen.

Op basis van deze scoretabel zijn aan iedere bankgroep twee scores toegekend: een score voor bankinvesteringen en een score voor de investeringen in het kader van vermogensbeheer. De scores zijn opgenomen in Hoofdstuk 3. Een analyse van de resultaten en aanbevelingen vindt u in Hoofdstuk 4.

Hoofdstuk 3 Nederlandse banken en buitenlandse landverwerving

3.1 Respons

Alle bankgroepen hebben medewerking verleend aan het onderzoek door in een gesprek aan te geven wat hun werkwijze is. In de meeste gevallen werd dit ook ondersteund met documentatie over beleid en/of instrumenten.

3.2 Gespreksresultaten en beoordeling per bank

Bij elke bankgroep wordt aangegeven op welke manier het betrokken is bij bedrijven die land verwerven. Vervolgens wordt toegelicht welke instrumenten het inzet om landgrabbing te vermijden of te voorkomen. Dan wordt aangegeven of deze inzet als structureel of incidenteel wordt beoordeeld en (in het laatste geval) of de bank een toezegging doet om structureel instrumenten in te zetten en wat de uiteindelijke score is voor bankinvesteringen en voor vermogensbeheer.

3.2.1 ABN AMRO

ABN AMRO is op de volgende manieren betrokken bij bedrijven in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector die land verwerven:

- Bankinvesteringen: Kredietverlening aan bedrijven die land verwerven, maar geen directe financiering van de aankoop van grond.
- Vermogensbeheer: Beleggingen namens klanten in aandelen en obligaties van bedrijven die land verwerven middels beleggingsfondsen of private banking via ABN AMRO MeesPierson, Triodos MeesPierson en Neuflyze OBC.

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Beleid	Bedrijven moeten mensenrechten en rechten van inheemse volken respecteren en beleid hebben om met conflicten (rondom land bijv.) om te gaan. Voor financiering van bedrijven in gevoelige sectoren en landen is een mensenrechten-effectrapportage vereist en worden vragen gesteld. Ten aanzien van landbouw wordt o.a. verwacht dat procedures voor communicatie met lokale gemeenschappen en klachtenprocedures aanwezig zijn. Een van de uitsluitingscriteria is "resettlement of indigenous and/or vulnerable groups without adequate compensation". Procedures rondom landrechten zijn echter gebaseerd op het principe van <i>free, prior and informed consultation</i> -in plaats van <i>consent</i> . Over genderissues zijn geen criteria in het beleid opgenomen.	Voor private banking via Triodos MeesPierson worden de UN Global Compact principes als uitgangspunt genomen. Schending van mensenrechten wordt benoemd, maar de risico's bij het aankopen van land worden niet expliciet. Wezenlijke punten zoals FPIC, genderissues en werken op basis van transparante contracten missen in de beleggingscriteria. Voor overig vermogensbeheer is het beleid nog niet uitgeschreven en uitgewerkt in solide instrumenten. ABN AMRO ontwikkelt een nieuw beleidskader waarbij consistentie is in de aangeboden dienstverlening. In het nieuwe risk framework zullen voor vermogensbeheer dezelfde uitgangspunten gehanteerd worden als bij kredietverlening. Ook criteria zoals "resettlement of indigenous and/ or vulnerable groups without adequate compensation" zullen hierin worden

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
		opgenomen.
Screening	Bij klantacceptatie en een kredietaanvraag van bedrijven in risicovolle sectoren wordt aan het bedrijf specifieke vragen gesteld over landverwerving (o.a. over mensenrechtenbeleid, betrokkenheid bij conflicten), en onderzoek gedaan op basis van externe bronnen en met behulp van rating agencies. Indien er een issue is, besluit Risk Committee of (en evt. onder welke voorwaarden) een transactie door kan gaan. Er zijn een aantal voorbeelden van deze assessments getoond.	Triodos MeesPierson screent de bedrijven m.b.v. onderzoek door Sustainalytics. Voor overig vermogensbeheer is het groepsbeleid nog niet uitgewerkt in solide instrumenten.
Monitoring	Onderzoek vindt plaats bij aanvraag van financiering en daarna jaarlijks als onderdeel van klantacceptatie procedures. Indien er tussentijds een issue is opnieuw naar Risk Committee. Er is een voorbeeld van een revisie getoond.	Nee.
Engagement	Ja, naar aanleiding van screening wordt doel van overleg vastgelegd, afhankelijk van issue. Vaak kleine stapjes, bijv. audit, gesprek met lokale gemeenschap. Afspraken kunnen in de duurzaamheidsparagraaf van kredietaanvraag worden opgenomen.	Nee.
Stemmen	N.v.t.	Nee.
Desinvestering	Ja, uiteindelijk wel. Deels afhankelijk van het type transactie. Bijv. bij handelsfinanciering is relatie makkelijk opzegbaar: een nieuwe financieringsaanvraag wordt dan niet gehonoreerd.	Nee.

ABN AMRO doet bij kredietaanvragen onderzoek naar haar klanten en kijkt of ze betrokken zijn bij mensenrechtenschendingen. Ook gaat de bank - als dat het geval is - hierover in gesprek met die klanten. Dit is ook aangetoond met een aantal voorbeelden van assessments. Het beleid is gebaseerd op een aantal relevante verdragen en bevat criteria ten aanzien van een aantal van de specifieke problemen op het gebied van landverwerving. Echter, het principe van *free, prior, informed consent* wordt geïnterpreteerd als *consultation* en daarmee gaat ABN AMRO dus niet zover als in dit onderzoek wordt verwacht van een goed beleid aangaande landgrabbing. Er missen ook criteria ten aanzien van genderissues. De instrumenten voor kredietverlening worden daarom beoordeeld als incidentele inzet.

In reactie op deze bevindingen, heeft ABN AMRO toegezegd om het beleid aan te scherpen. Het concept *free, prior, informed consent* wordt opgenomen in de exclusion list en binnen het jaar geïmplementeerd in de andere instrumenten. Hiervoor krijgt ABN AMRO score 4.

Voor vermogensbeheer is het beleid nog niet uitgewerkt en worden nog niet voor alle investeringen instrumenten ingezet. Hiervoor krijgt ABN AMRO score 2.

Score:

- **Bankinvesteringen: 4**
- **Vermogensbeheer: 2**

3.2.2 AEGON

AEGON is op de volgende manieren betrokken bij bedrijven in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector die land verwerven:

- Bankinvesteringen: Geen kredietverlening, wel beleggingen voor eigen rekening in aandelen en obligaties van bedrijven die land verwerven.
- Vermogensbeheer: Beleggingen in aandelen en obligaties namens klanten in aandelen en obligaties van bedrijven die land verwerven, waaronder voor institutionele beleggers

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Beleid	Hanteert de UN Global Compact principes, waaronder mensenrechten, als uitgangspunt voor het (groeps)beleid. In het beleid zelf is dus geen specifieke aandacht voor landgrabbing. Ook wezenlijke punten zoals FPIC, genderissues en werken op basis van transparante contracten missen. In het beleid van AEGON Nederland wordt verwezen naar de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, andere relevante verdragen ontbreken.	Voor de vermogensbeheeractiviteiten wordt het groepsbeleid van AEGON gehanteerd, waarin geen verwijzing is opgenomen naar belangrijke verdragen. Verder wordt dezelfde werkwijze als bij bankinvesteringen gehanteerd.
Screening	AEGON laat het universum screenen op schendingen van de UN Global Compact principes door een externe data provider. Landgrabbing valt daarbij als mensenrechtenschending onder principes 1 en 2. De externe data provider heeft bevestigd dat het screent op daaraan gerelateerde verdragen. Portefeuillemanagers zijn specialist op hun sector. Van hen wordt verwacht dat zij landgrabbing en gerelateerde onderwerpen, mede o.b.v. de resultaten van screening, in hun onderzoek betrekken.	Voor de vermogensbeheeractiviteiten wordt dezelfde werkwijze als bij bankinvesteringen gehanteerd.
Monitoring	Systematische screening op controverses gebeurt door een externe data provider. Momenteel wordt gewerkt aan uitgebreide database met informatie over bedrijven en sectoren voor portfoliomanagers.	Voor de vermogensbeheeractiviteiten wordt dezelfde werkwijze als bij bankinvesteringen gehanteerd.
Engagement	Op <i>case by case</i> basis en met name als er meerdere controverses bij een bedrijf zijn. Momenteel loopt er een relevant traject bij een mijnbouwbedrijf, waarover AEGON informatie heeft getoond. Het bedrijf heeft een brief gekregen met vragen en die zijn beantwoord tijdens een gesprek. De voortgang wordt over enkele maanden besproken met het bedrijf.	Voor de vermogensbeheeractiviteiten wordt dezelfde werkwijze als bij bankinvesteringen gehanteerd. Daarnaast heeft TKPI een engagementtraject lopen over mensenrechten dat is gericht op implementatie van het Ruggie Framework.
Stemmen	AEGON stemt conform haar Global Voting Policy, dat met name gericht is op governance issues. In Nederland en het VK worden ook milieu en sociale criteria meegenomen, en dat zal ook voor de andere regio's worden ontwikkeld.	Voor de vermogensbeheeractiviteiten wordt hetzelfde beleid en dezelfde werkwijze als bij bankinvesteringen gehanteerd.

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Desinvestering	Dat kan gebeuren, maar er zijn geen relevante voorbeelden.	Voor de vermogensbeheeractiviteiten wordt dezelfde werkwijze als bij bankinvesteringen gehanteerd.

AEGON heeft in het beleid weinig tot geen aandacht voor de problemen van landgrabbing. In het groepsbeleid worden mensenrechten in het algemeen benoemd zonder te verwijzen naar verdragen of bepaalde criteria te noemen. In het beleid van AEGON Nederland wordt verwezen naar de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Er wordt echter niet gerefereerd aan de Verklaring over de Rechten van Inheemse Volken en het belangrijke principe van *free, prior and informed consent*. Ook voor transparantie van contracten rondom landverwerving en genderissues is geen aandacht.

Hoewel landgrabbing gesignaleerd zou kunnen worden in het screeningsproces door de externe dataprovider, is onduidelijk wat AEGON verwacht van een bedrijf op het moment dat het betrokken is bij landgrabbing en wanneer het de relatie zal beëindigen. Daarvoor is het beleid niet expliciet genoeg. Zowel voor bankinvesteringen, waarop het beleid van AEGON Nederland van toepassing is, als voor vermogensbeheer, waarvoor het groepsbeleid geldt, wordt het beleid ten aanzien van het onderwerp landgrabbing niet als acceptabel gezien.

AEGON zet naast het beleid andere instrumenten in, zoals engagement, wanneer schendingen van de UN Global Compact principes worden geconstateerd. Met een case uit de mijnbouwsector heeft AEGON aangegeven hoe dat gebeurt. Deze case overtuigt echter niet dat AEGON met het huidige beleid en de huidige instrumenten in staat is om landgrabbing in de land- en bosbouwsector tegen te gaan en te helpen voorkomen.

Aangezien de financiële instelling van mening is dat de instrumenten voldoende zijn om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen, zegt het niet toe om daar binnen 1 jaar iets aan te veranderen.

Score:

- **Bankinvesteringen: 2**
- **Vermogensbeheer: 2**

3.2.3 ASN Bank

ASN Bank is op de volgende manieren betrokken bij bedrijven in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector die land verwerven:

- Bankinvesteringen: Momenteel geen kredietverlening en beleggingen in bedrijven die land verwerven, maar dit is in theorie wel mogelijk.
- Vermogensbeheer: Beleggingen in aandelen en obligaties van bedrijven die land verwerven..

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Beleid	In het mensenrechtenbeleid is het onderdeel <i>Lokale samenleving en (inheemse) bevolking</i> het meest relevant. De aankoop van land en de uitzetting van lokale bevolkingsgroepen wordt specifiek behandeld. FPIC, transparantie en genderissues worden als criteria benoemd. Ook wordt van ondernemingen verwacht dat ze positief bijdragen aan de lokale samenleving.	Voor de ASN Beleggingsfondsen en voor private banking (ASN Vermogensbeheer) wordt hetzelfde beleid en dezelfde werkwijze als ASN Bank gehanteerd.
Screening	Elke investering wordt getoetst aan de absolute en relatieve criteria van het beleid. Onderzoeksniveau wordt bepaald door sector- en landenrisico's. Bij normale toetsing wordt gekeken naar de	Voor de ASN Beleggingsfondsen en voor private banking (ASN Vermogensbeheer) wordt

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
	aanwezigheid van controverses, bij extra onderzoek wordt gekeken of onderneming kan garanderen dat ze voldoet aan criteria van ASN (afdoende beleid en toezicht). Bedrijven die in hoog risicosectoren en hoog risicolanden opereren worden gemeden.	hetzelfde beleid en dezelfde werkwijze als ASN Bank gehanteerd.
Monitoring	Alle investeringen in het beleggingsuniversum van ASN worden elke 3 jaar onderzocht of als zich een controversie aandient meteen.	Voor de ASN Beleggingsfondsen en voor private banking (ASN Vermogensbeheer) wordt hetzelfde beleid en dezelfde werkwijze als ASN Bank gehanteerd.
Engagement	Engagement vindt alleen plaats indien wordt vermoed dat een bedrijf verbeteringen kan en wil aanbrengen nadat is geconstateerd dat een bedrijf niet (meer) voldoet aan de criteria van het beleid van ASN.	Voor de ASN Beleggingsfondsen en voor private banking (ASN Vermogensbeheer) wordt hetzelfde beleid en dezelfde werkwijze als ASN Bank gehanteerd.
Stemmen	Door te stemmen conform duurzaam stembeleid laat ASN Bank weten waar een bedrijf veranderingen kan aanbrengen.	Voor de ASN Beleggingsfondsen en voor private banking (ASN Vermogensbeheer) wordt hetzelfde beleid en dezelfde werkwijze als ASN Bank gehanteerd.
Desinvestering	Als dialoog onvoldoende resultaten oplevert, wordt een onderneming uit beleggingsuniversum verwijderd.	Voor de ASN Beleggingsfondsen en voor private banking (ASN Vermogensbeheer) wordt hetzelfde beleid en dezelfde werkwijze als ASN Bank gehanteerd.

In het mensenrechtenbeleid van ASN Bank wordt gewezen op de risico's van landverwerving en worden criteria genoemd waaraan bedrijven moet voldoen, inclusief *free, prior, informed consent* van de lokale bevolking (en niet alleen van inheemse volken), transparantie en genderissues. ASN Bank zet verder alle andere instrumenten in voor alle investeringen. Dit wordt beoordeeld als structurele inzet van instrumenten. ASN Bank hanteert deze werkwijze zowel voor bankinvesteringen als voor vermogensbeheer en krijgt daarom voor beide score 5.

Score:

- **Bankinvesteringen: 5**
- **Vermogensbeheer: 5**

3.2.4 Delta Lloyd

Delta Lloyd is op de volgende manieren betrokken bij bedrijven in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector die land verwerven:

- Bankinvesteringen: Geen investeringen middels kredietverlening of beleggingen voor eigen rekening in aandelen en obligaties van bedrijven die land verwerven.

- Vermogensbeheer: Delta Lloyd investeert in beperkte mate in bedrijven die actief zijn in landbouw, bosbouw of (bio)brandstof sector.

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Beleid	N.v.t.	Hanteert de UN Global Compact principes, Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, Farmland Principles en de principes van De Schutter in het Beleid Verantwoord Beleggen en in het Thema Paper "Land Grabbing". In dit themapaper wordt voor investeringen in de landbouw het principe van FPIC nog eens nadrukkelijk benoemd.
Screening	N.v.t.	Er is een systematische screening op controverses, met name op milieu, en daarnaast <i>case by case</i> onderzoek naar betrokkenheid van bedrijven bij landverwerving. In bepaalde sectoren doen portfolio-managers extra onderzoek en er is een lijst met bedrijven waar ze extra alert op moeten zijn.
Monitoring	N.v.t.	Onderzoek op verschillende niveaus en door verschillende afdelingen maar niet centraal geregistreerd. Hier wordt aan gewerkt.
Engagement	N.v.t.	Delta Lloyd heeft nog geen structurele aanpak voor engagement.
Stemmen	N.v.t.	Delta Lloyd stemt, maar dit onderwerp is nog niet aan de orde geweest op een aandeelhoudersvergadering.
Desinvestering	N.v.t.	Bedrijven met grote risico's worden op voorhand uitgesloten. In toekomst zal desinvestering in combinatie met engagement, waarin bedrijven wordt gevraagd voor verbetering te zorgen, meer worden toegepast.

Delta Lloyd doet geen bankinvesteringen in bedrijven die land verwerven en krijgt hiervoor daarom de score niet actief.

In het beleggingsbeleid van Delta Lloyd wordt gewezen op de risico's van landverwerving en worden criteria genoemd waaraan investering moet voldoen, inclusief *free, prior, informed consent* van de lokale bevolking (en niet alleen inheemse volken). De principes van De Schutter vormen een belangrijke basis voor investeringsbeslissingen, waardoor in het *due diligence* onderzoek aandacht is voor genderissues en het belang van transparante contracten. Delta Lloyd werkt nog aan een systematische inzet van monitoring en engagement waardoor nog niet alle mogelijkheden om het risico op landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen worden benut. Delta Lloyd heeft dus acceptabel beleid maar zet nog niet alle instrumenten in om landgrabbing te helpen voorkomen. Dit wordt beoordeeld als incidentele inzet van instrumenten.

Score:

- **Bankinvesteringen: niet actief**
- **Vermogensbeheer: 3**

3.2.5 Friesland Bank

Friesland Bank is op de volgende manieren betrokken bij bedrijven in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector die land verwerven:

- Bankinvesteringen: Niet betrokken, Friesland Bank verstrekt alleen kredieten in de Nederlandse landbouwsector (valt buiten dit onderzoek) en belegt niet in aandelen en obligaties van bedrijven die land verwerven.
- Vermogensbeheer: Dochterbedrijf Optimix investeert in beperkte mate in bedrijven die actief zijn in landbouw, bosbouw of (bio)brandstof sector.

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Beleid	N.v.t.	Het verantwoord beleggingsbeleid van Optimix is gebaseerd op de UN Global Compact principes, waarin mensenrechten ook zijn opgenomen. Bedrijven moeten mensenrechten respecteren en niet betrokken zijn bij schendingen. Er is dus geen speciaal beleid t.a.v. landgrabbing.
Screening	N.v.t.	Optimix laat de portefeuille door Sustainalytics screenen op compliance met de UN Global Compact principes, dus op onder andere mensenrechten.
Monitoring	N.v.t.	Deze screening vindt vier keer per jaar plaats.
Engagement	N.v.t.	Optimix maakt gebruik van engagement programma van Sustainalytics. Wanneer Optimix 5% of meer van het aandelenkapitaal in beheer heeft en er is een ernstige schending van mensenrechten of een van de andere principes van het UN Global Compact zal Optimix de dialoog aangaan met een bedrijf.
Stemmen	N.v.t.	Niet standaard. In het gevallen dat er met een bedrijf de dialoog is aangegaan kan Optimix haar stemrecht overdragen aan Sustainalytics om te stemmen of resoluties in te dienen op aandeelhoudersvergaderingen.
Desinvestering	N.v.t.	.Aandelen van bedrijven die zich niet houden aan de principes van UN Global Compact zullen worden verkocht en niet meer aangekocht zolang bedrijven non-compliant zijn.

Friesland Bank doet geen bankinvesteringen in bedrijven die land verwerven en krijgt hiervoor daarom de score niet actief.

Friesland Bank heeft in haar eigen beleid en in het beleid van dochterbedrijf en vermogensbeheerder Optimix weinig tot geen aandacht voor de specifieke problemen van landgrabbing. Mensenrechten in het algemeen worden wel benoemd maar niet de rechten van inheemse volkeren. Ook wordt er niet gerefereerd aan het belangrijke principe van *free, prior and informed consent*, genderissues of transparantie van contracten rondom landverwerving. De instrumenten screening, engagement en desinvestering kunnen daardoor niet goed worden ingezet om landgrabbing tegen te gaan en de helpen voorkomen.

Friesland Bank geeft aan vanwege de geringe materialiteit in het beleggingsbeleid niets te willen veranderen.

Score:

- **Bankinvesteringen: niet actief**
- **Vermogensbeheer: 2**

3.2.6 ING Groep

ING Groep is op de volgende manieren betrokken bij bedrijven in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector die land verwerven:

- Bankinvesteringen: Kredietverlening aan bedrijven die land verwerven..
- Vermogensbeheer: Beleggingen namens klanten in bedrijven die land verwerven, in de vorm van beleggingsfondsen, private banking accounts en mandaten van institutionele beleggers.

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Beleid	<p>In het mensenrechtenbeleid en het sectorspecifieke beleid is onvoldoende aandacht voor de onderliggende issues van landgrabbing, zoals genderissues en het werken op basis van transparante contracten. Van bedrijven die in risicosectoren en landen actief zijn wordt een mensenrechten-effectrapportage verwacht.</p> <p>In geval de financiering (indirect) is bedoeld voor een project volgt ING de IFC richtlijnen en de bijbehorende criteria voor gender issues en – voor gebieden waar inheemse volkeren wonen - <i>free, prior and informed consent</i> en transparantie van de overeenkomsten uit het FPIC proces.</p>	<p>In het interview heeft ING gezegd dat het mensenrechtenbeleid en sectorspecifieke beleid van ING Groep ook geldt voor vermogensbeheer. Dit wordt op de website en in beleidsdocumenten niet aannemelijk gemaakt: er wordt niets gezegd over het beleid voor vermogensbeheer.</p>
Screening	<p>Tijdens kredietbeoordeling worden vragen gesteld o.b.v. criteria in het beleid. Bij bepaalde risico's (sector, landen) moet extra onderzoek gedaan worden naar de bedrijfsactiviteiten waaronder naar <i>land claims, resettlement, clearance, en consultation local communities</i>. Bij directe financiering van landverwerving wordt een impact assessment verwacht (door bedrijf zelf of bij hoog risico door een onafhankelijke consultant). Bij bedrijfsfinanciering wordt vooral beleid en management bestudeerd.</p>	<p>Bedrijven worden gescreend door externe dataproviders en eigen medewerkers op o.a. mensenrechtenschendingen en aanwezigheid van beleid en management om conflicten rondom landverwerving tegen te gaan.</p> <p>Niet-financiële criteria worden meegenomen in de selectie van beleggingsfondsen (van derden) voor het aanbod bij private banking.</p>
Monitoring	<p>Bedrijven met plantages en bedrijven waarvoor specifieke afspraken gelden, worden zo vaak als nodig aan monitoring onderworpen. De <i>restrictive list</i> wordt jaarlijks bijgewerkt.</p>	<p>Onderzoek naar bedrijven vindt continu plaats. De <i>restrictive list</i> (met bedrijven waarin niet belegd mag worden) wordt jaarlijks bijgewerkt.</p>
Engagement	<p>Als er voorwaarden aan de financiering worden verbonden vinden gesprekken plaats over de sociale en milieurisico's uit de screening. De voorwaarden die worden gesteld zijn bedoeld om tot verbetering te komen.</p>	<p>Grove schending van het beleid leidt (zo vaak als nodig) tot engagement en bij gebrek aan verbetering tot uitsluiting van belegging. Voor engagement is bij ING Investments recent iemand aangetrokken. Iedereen kan bedrijven voordragen voor engagement op basis van informatie die uit de screening naar voren komt.</p>

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Stemmen	Niet van toepassing.	Fondsmanagers stemmen volgens ING's stembeleid, waarbij duurzaamheid expliciet meegewogen wordt.
Desinvestering	Grove schending van het beleid kan, zeker bij gebrek aan verbetering, leiden tot het terugvorderen van een specifieke lening en uitsluiting van nieuwe financiering. Een bekend voorbeeld is Sinar Mas / APP, die op de <i>restricted list</i> is geplaatst.	Grove schending van het beleid kan, zeker bij gebrek aan verbetering, leiden tot het terugvorderen van een specifieke lening en uitsluiting van nieuwe financiering. Een bekend voorbeeld is Sinar Mas / APP, die op de <i>restricted list</i> is geplaatst.

Hoewel ING onderzoek doet naar haar klanten en daarbij kijkt of ze betrokken zijn bij mensenrechtenschendingen en landverwerving én hierover in gesprek gaat met die klanten is er in het beleid nog onvoldoende aandacht voor de specifieke problemen op het gebied van landverwerving. Alleen in het geval dat er sprake is van betrokkenheid bij projecten waar landverwerving speelt, is er expliciete aandacht voor gender issues en wordt voor projecten in gebieden waar inheemse volkeren wonen overeenkomstig de IFC richtlijnen het principe van *free, prior, informed consent* en transparantie van de overeenkomsten uit het FPIC proces toegepast. Dit beleid is dus op een deel van de investeringen van toepassing. Wel heeft ING aangetoond dat de instrumenten engagement en desinvestering worden ingezet bij een of meer bedrijven die bij landgrabbing betrokken zijn. Op basis hiervan krijgt ING score 3 voor bankinvesteringen (kredietverlening).

ING heeft onvoldoende aannemelijk gemaakt dat het bankbeleid voor bedrijven (de toets op mensenrechtenschendingen en landverwerving; engagement en eventueel uitsluiting) eveneens van toepassing is voor vermogensbeheer. Er is geen sprake van acceptabel beleid, maar er is wel aangetoond dat de instrumenten engagement en desinvestering worden ingezet bij een of meer bedrijven die bij landgrabbing betrokken zijn. Hiervoor krijgt ING score 3.

Score:

- **Bankinvesteringen: 3**
- **Vermogensbeheer: 3**

3.2.7 NIBC

NIBC investeert niet in bedrijven in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector die land verwerven. Het onderwerp landgrabbing krijgt wel aandacht in instrumenten die NIBC inzet. Ter informatie worden die hieronder toegelicht.

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Beleid	Landgrabbing is als risico erkend in de <i>Food, Agribusiness and Food Retail Services Policy</i> , daarbij wordt specifiek ingegaan op de rechten van de lokale bevolking en inheemse volkeren. Wezenlijke punten zoals FPIC, genderissues en werken op basis van transparante contracten missen nog.	Landgrabbing is als risico erkend in de <i>Food, Agribusiness and Food Retail Services Policy</i> , daarbij wordt specifiek ingegaan op de rechten van de lokale bevolking en inheemse volkeren. Wezenlijke punten zoals FPIC, genderissues en werken op basis van transparante contracten missen nog.
Screening	Elke klant wordt, onder andere, getoetst op duurzaamheidsbeleid van NIBC als	Elke klant wordt, onder andere, getoetst op duurzaamheidsbeleid van NIBC als

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
	onderdeel van het <i>Know-Your-Customer</i> proces: identificeren van risico's en onderzoek naar <i>commitment, capacity</i> en <i>track record</i> van de klant op het gebied van duurzaamheid.	onderdeel van het <i>Know-Your-Customer</i> proces: identificeren van risico's en onderzoek naar <i>commitment, capacity</i> en <i>track record</i> van de klant op het gebied van duurzaamheid.
Monitoring	Alle klanten worden jaarlijks of elke 3 jaar gescreend, afhankelijk van het risicoprofiel.	Alle klanten worden jaarlijks of elke 3 jaar gescreend, afhankelijk van het risicoprofiel.
Engagement	Accountmanagers hebben interactie met klanten over duurzaamheidsthema's. Indien nodig worden voorwaarden gesteld aan de transactie.	Accountmanagers hebben interactie met klanten over duurzaamheidsthema's. Indien nodig worden voorwaarden gesteld aan de transactie.
Stemmen	N.v.t.	N.v.t.
Desinvestering	In principe wel want dit is deel van de algemene strategie.	In principe wel want dit is deel van de algemene strategie.

NIBC heeft wel klanten binnen de landbouwsector, maar die zijn niet actief in het primaire productieproces in Nederland of elders in de wereld. Deze bedrijven zijn actief in de verwerking en distributie van voedsel en landbouwproducten, maar niet in de productie en daarmee niet direct betrokken bij landverwerving. De bank krijgt daarom de score niet actief voor bankinvesteringen en vermogensbeheer.

Score:

- **Bankinvesteringen: Niet actief**
- **Vermogensbeheer: Niet actief**

3.2.8 Rabobank Groep

Rabobank Groep is op de volgende manieren betrokken bij bedrijven in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector die land verwerven:

- Bankinvesteringen: Investerings middels kredietverlening maar niet middels beleggingen voor eigen rekening in bedrijven die land verwerven.
- Vermogensbeheer: Dochterbedrijf en vermogensbeheerder Robeco belegt in aandelen en obligaties van bedrijven die land verwerven. Rabo Farm Europe Fund investeert in boerderijen in de Europese Unie en valt buiten het bereik van dit onderzoek.

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Beleid	De negatieve impact van landverwerving wordt gedekt in het algemene en sectorspecifieke beleid. Er is echter geen aandacht voor wezenlijke punten zoals genderissues en het werken op basis van transparante contracten. Procedures rondom landrechten vinden plaats op basis van <i>free, prior, informed consultation</i> (in plaats van <i>consent</i>). Ook wordt benoemd dat investering een positief effect op lokale gemeenschap moeten hebben.	Het mensenrechtenbeleid van Rabobank Groep geldt ook voor de vermogensbeheeractiviteiten.
Screening	Een CSR assessment is onderdeel	Milieu, sociale en governance-criteria zijn

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
	van de kredietbeoordeling. Afhankelijk van geïdentificeerde risico's (landen, sectoren) wordt extra onderzoek gedaan. Landverwerving is geen criterium in dit assessment maar in de praktijk blijkt dat op basis van andere onderwerpen relevante cases wel naar voren komen uit het onderzoek.	onderdeel van het risk-management en maken zodoende deel uit van de investeringsbeslissingen van Robeco.
Monitoring	Alle klanten worden jaarlijks en uiterlijk na 18 maanden gescreend.	Portefeuilles worden doorgaans per kwartaal gescreend, wanneer er nieuwe engagementthema's geselecteerd worden
Engagement	Indien er hoge risico's zijn t.a.v. de bedrijfsvoering en/of concrete cases vinden er gesprekken plaats. Doel is om vast te stellen of bedrijf betrokken is bij een conflict en wat de vervolgstappen zijn. Soms wordt een onafhankelijke instantie gevraagd een audit uit te voeren die als basis dient voor het maken van afspraken. Deze worden als het kan vastgelegd in een contract en zijn meestal voldoende voor verder overleg indien er geen verbetering optreedt.	Indien er uit onderzoek blijkt dat er materiële issues zijn, wordt de dialoog aangegaan voor een periode van ongeveer 3 jaar. Onderwerpen als landgrabbing worden geagendeerd via een thematisch engagement traject. Wanneer bedrijven in verband gebracht worden met landgrabbing wordt er gebruik gemaakt van extern uitgevoerd onderzoek, verificatie van aantijgingen en, daaropvolgend, engagement
Stemmen	N.v.t.	Het stemmen is gericht op governance-, milieu- en sociale issues. Hiervoor is expliciet stembeleid.
Desinvestering	Ja. Het is voorgekomen dat er geen verbetering was waardoor Rabobank na afloop van overeenkomst geen nieuwe financiering verstrekt heeft.	Ja. Indien er na 3 jaar geen verbetering is opgetreden kan directie besluiten het bedrijf op de uitsluitingenlijst te plaatsen.

Rabobank en Robeco doen onderzoek naar bedrijven waaraan een krediet wordt verleend of in belegd wordt en kijkt daarbij of ze betrokken zijn bij mensenrechtenschendingen. Ook gaan de financiële instellingen - als dat het geval is - hierover in gesprek met die bedrijven.

Het beleid is gebaseerd op een aantal relevante verdragen en bevat criteria ten aanzien van een aantal van de specifieke problemen op het gebied van landverwerving. Echter, het principe van *free, prior, informed consent* wordt geïnterpreteerd als *consultation* en daarmee gaat de Rabobank dus niet zover als in dit onderzoek wordt verwacht van een goed beleid aangaande landgrabbing. Wat betreft genderissues verwijst Rabobank naar het internationale verdrag over het uitbannen van discriminatie van vrouwen, maar het werken op basis van transparante contracten, die voor alle bij landverwerving betrokken partijen duidelijk en toegankelijk zijn, wordt niet benoemd.

De instrumenten voor beide typen investeringen worden daarom beoordeeld als incidentele inzet en hiervoor krijgt Rabobank Groep score 3.

Score:

- **Bankinvesteringen: 3**
- **Vermogensbeheer: 3**

3.2.9 SNS Reaal

SNS Reaal is op de volgende manieren betrokken bij bedrijven in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector die land verwerven:

- Bankinvesteringen: Geen investeringen middels kredietverlening of beleggingen voor eigen rekening in bedrijven die land verwerven.
- Vermogensbeheer: Beleggingen namens klanten in aandelen en obligaties van bedrijven die land verwerven. SNS Impact Investing beheert een beleggingsfonds dat rechtstreeks zal gaan investeren in landbouwgrond in Afrika, SNS African Agricultural Fund (SAAF), maar dit is nog niet opgestart en zal niet worden meegenomen in het onderzoek, ter informatie wordt in de tabel hierover wel uitleg gegeven.

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Beleid	N.v.t.	<p>De fundamentele beleidsuitgangspunten (FIP) van SNS Asset Management vormen de basis van het verantwoord beleggen beleid. De FIP bestaan uit 7 basis principes waaronder het vermijden van ernstige schendingen van mensenrechten en respect voor algemeen aanvaarde ethische beginselen die gelden in een menswaardige samenleving. Hieronder vallen ook de issues m.b.t. landrechten, rechten van inheemse volken en gelijke behandeling van vrouwen, hoewel ze niet specifiek worden genoemd. De FIP verwijst alleen naar de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Naast de FIP zijn er sector papers die het beleid uitschrijven naar specifieke issues en criteria per sector. In het Extractives Sector Framework worden issues m.b.t. landgrabbing welk genoemd, maar het Paper & Forest Framework en Food, Beverage and Tobacco Framework zijn nog niet af. In al deze beleidsstukken wordt beschreven dat schendingen kunnen leiden tot (responsieve) engagement of zelfs uitsluiting.</p> <p>Voor SAAF geldt dat een boerderij alleen gekocht mag worden van de rechtmatige eigenaar. Ook moet aan een aantal sociale en milieu criteria voldaan worden en wordt gekeken of het grondbezit in de toekomst in de handen van de lokale gemeenschap kan worden gebracht.</p>
Screening	N.v.t.	<p>SNS AM onderzoekt door een eigen team van analisten en door een externe dataprovider, die bedrijven screent op de criteria die SNS AM heeft geselecteerd en in lijn zijn met de FIP. Criteria die relevant zijn voor landgrabbing zijn onder andere: <i>Policy on indigenous people and land rights; Society & Community related controversies or incidents; Environmental and Social impact Assessments</i>. De criteria kunnen in de diverse sectoren uiteraard verschillen van zwaarte en gewicht.</p> <p>Voor elke investering in SAAF wordt een due diligence onderzoek gedaan op milieu en sociale criteria. Een analyse van de landrechten vormt hier onderdeel van. Na de screening wordt een plan opgesteld met concrete stappen om de impact van de investering verder te verbeteren.</p>
Monitoring	N.v.t.	<p>Trends, ontwikkelingen en bedrijven worden per sector door een team van analisten gemonitord. Daarnaast monitort de externe dataprovider continu alle bedrijven in het beleggingsuniversum en voedt het team met 'alerts' over bedrijven. Vervolgens onderzoekt SNS AM deze alerts en bepaalt of er bedrijven</p>

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
		<p>nauwlettend in de gaten moeten worden gehouden of in aanmerking komen voor engagement.</p> <p>Voor elke boerderij waarin SAAF investeert, wordt jaarlijks een evaluatie gedaan om te bepalen of er vooruitgang is geboekt t.a.v. de milieu en sociale impact doelstellingen van het fonds.</p>
Engagement	N.v.t.	<p>SNS AM kent 2 vormen van engagement:</p> <p><u>Responsief</u>: als er misstanden worden gerapporteerd wordt er een bedrijfsprofiel met engagementstrategie aangemaakt. De selectiecommissie bepaalt vervolgens of het bedrijf in aanmerking komt voor engagement. In sommige gevallen kan er besloten worden eerst bij een bedrijf om opheldering te vragen.</p> <p><u>Proactief</u>: op basis van een thema wordt een engagement aangegaan met bedrijven om die te stimuleren (meer) beleid te vormen en misstanden te helpen voorkomen i.p.v. een responsive engagement 'after the fact'.</p> <p>Er is in 2009 samen met andere investeerders (via de UN PRI) een engagement traject gestart op het gebied van rechten van inheemse volken en landrechten. Er worden op dit moment via dat initiatief 11 bedrijven ge-engaged. Daarnaast heeft SNS AM pro-actieve engagement met 3 andere bedrijven op dit onderwerp.</p> <p>Voor SAAF geldt dat de jaarlijkse evaluaties zullen uitwijzen of de boerderij nog aan de criteria van het fonds voldoet en of implementatie van een eventueel verbeterplan naar wens verloopt. Als de resultaten niet bevredigend zijn dan wordt het management van de boerderijen gevraagd een plan op te stellen om deze situatie te verbeteren en mocht dit binnen de gestelde termijn niet gebeuren dan zal het management van een boerderij vervangen worden.</p>
Stemmen	N.v.t.	<p>Stemmen gebeurt a.d.h.v. de FIP als er in het bedrijf belegd is. Bij bedrijven waar engagement mee wordt gevoerd zal onderwerp van engagement ook ingevoerd worden in de besluitvorming voor het stemmen.</p> <p>Voor SAAF is dit niet van toepassing.</p>
Desinvestering	N.v.t.	<p>In het uiterste geval vindt er desinvestering plaats. Zolang er nog progressie geboekt kan worden, wordt er voor engagement gekozen.</p> <p>In het geval van SAAF zal in het geval van het uitblijven van verbetering binnen de gestelde verbetertermijn het bestaande management van de boerderij vervangen worden.</p>

SNS Bank doet geen bankinvesteringen in bedrijven die land verwerven en krijgt daarom de score niet actief.

SNS AM heeft in het beleid (de FIP) weinig tot geen aandacht voor de problemen van landgrabbing. Er wordt verwezen naar de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Er wordt echter niet gerefereerd aan de Verklaring over de Rechten van Inheemse Volken en het belangrijke principe van *free, prior and informed consent*. Ook voor transparantie van contracten rondom landverwerving en genderissues is geen aandacht. Hoewel landgrabbing gesignaleerd zou kunnen worden in het screeningsproces door de externe dataprovider, is onduidelijk wat SNS Asset Management verwacht van een bedrijf op het moment dat het betrokken is bij landgrabbing en wanneer het de relatie zal beëindigen. Daarvoor is dit beleidsdocument niet expliciet genoeg. Het is de bedoeling om de hierboven genoemde issues op te nemen in het beleid voor risicovolle sectoren en een themapaper landgrabbing, maar dit themapaper en de papers die relevant zijn voor de landbouw- en bosbouwsector zijn nog niet af.

Echter, doordat SNS AM laat zien dat het betrokken is bij een engagement traject binnen UN PRI op het gebied van rechten van inheemse volken en landrechten, overtuigt SNS AM dat het met de huidige instrumenten landgrabbing probeert te voorkomen. SNS Reaal zegt bovendien toe om de voor landverwerving relevante sector- en themapapers zo snel mogelijk af te ronden en zich daarbij te laten leiden door de Tirana Declaration. Het themapaper landgrabbing wordt in 2012 verwacht. Voor vermogensbeheer krijgt SNS Reaal score 4.

Score:

- **Bankinvesteringen: niet actief**
- **Vermogensbeheer: 4**

3.2.10 Triodos Bank

Triodos Bank is op de volgende manieren betrokken bij bedrijven in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector die land verwerven:

- **Bankinvesteringen:** Alleen kredietverlening in Nederlandse landbouwsector (valt buiten dit onderzoek). Geen beleggingen voor eigen rekening in aandelen en obligaties van bedrijven die land verwerven.
- **Vermogensbeheer:** Beleggingen namens klanten middels beleggingsfondsen of private banking (Triodos MeesPierson) in bedrijven die land verwerven. Het Sustainable Trade Fund financiert handelstromen van biologische en Fair Trade goederen, niet van gronden, en valt daarmee buiten het bereik van dit onderzoek.

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Beleid	N.v.t.	In het beleggingsbeleid wordt schending van mensenrechten benoemd, maar worden de risico's bij het aankopen van land niet expliciet genoemd. Wezenlijke punten zoals FPIC, genderissues en werken op basis van transparante contracten missen in de beleggingscriteria. In het position paper human rights wordt wel verwezen naar belangrijke verdragen en het Ruggie Framework en wordt uitgelegd hoe en wanneer de Triodos Bank andere instrumenten in zal zetten.
Screening	N.v.t.	Er vindt screening plaats op schendingen van de beleggingscriteria. In hoogerisicosectoren wordt daarnaast verwacht dat bedrijven een mensenrechtenbeleid hebben. Als bedrijven bij mensenrechtenschendingen betrokken zijn, dan wordt dit nagevraagd en verder uitgezocht.
Monitoring	N.v.t.	Screening op alerts is permanent. Elk bedrijf in het beleggingsuniversum wordt een keer per 3 jaar volledig gescreend.

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Engagement	N.v.t.	Alleen in gesprek om vast te stellen of het bedrijf is betrokken bij een conflict. Het bedrijf wordt na constatering van controverses uitgesloten van investeringen.
Stemmen	N.v.t.	Triodos maakt gebruik van haar stemrecht, maar niet om controverses zoals mensenrechtenschendingen te agenderen. Het bedrijf wordt na constatering van controverses uitgesloten van investeringen.
Desinvestering	N.v.t.	Als vastgesteld wordt dat een bedrijf bij landgrabbing betrokken is, en daarmee betrokken is bij het schenden van mensenrechten, dan verkoopt Triodos de aandelen en wordt het bedrijf uitgesloten van verdere investeringen.

Triodos Bank doet geen bankinvesteringen in bedrijven die land verwerven en krijgt daarom de score niet actief.

Hoewel Triodos Bank voor het vermogensbeheer onderzoek doet naar bedrijven waarin belegd wordt, daarbij kijkt of bedrijven betrokken zijn bij mensenrechtenschendingen en hierover in gesprek gaat met die bedrijven, is er in het beleid nog onvoldoende aandacht voor de specifieke problemen op het gebied van landverwerving. Expliciete aandacht ontbreekt voor wezenlijke punten zoals *free, prior, informed consent*, genderissues en het werken op basis van transparante contracten. In haar position paper mensenrechten wordt echter wel verwezen naar de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en het Ruggie Framework en daarom wordt dit beleid beoordeeld als acceptabel. Voor vermogensbeheer krijgt Triodos Bank daarom score 3.

Score:

- **Bankinvesteringen: niet actief**
- **Vermogensbeheer: 3**

3.2.11 Van Lanschot

Van Lanschot is op de volgende manieren betrokken bij bedrijven in de landbouw-, bosbouw- of biobrandstofsector die land verwerven:

- Bankinvesteringen: Geen investeringen middels kredietverlening of beleggingen voor eigen rekening in aandelen en obligaties van bedrijven die land verwerven.
- Vermogensbeheer: Bedrijven die land verwerven zitten in het belegginsuniversum van dochterbedrijf Kempen Capital Management, maar er zijn momenteel geen concrete beleggingen.

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Beleid	N.v.t.	Het beleid gaat in op mensenrechten, maar bevat geen duidelijke definitie van landgrabbing en van criteria die Kempen bij de beoordeling van bedrijven die land verwerven hanteert. Wel worden bedrijven gescreend of ze handelen overeenkomstig internationale verdragen, waaronder de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, ILO-conventie 169 en de Verklaring over de Rechten van Inheemse Volken (beiden over <i>free, prior and informed consent</i> voor inheemse volken) en de <i>Convention on Elimination of all forms of Discrimination against Women</i> .

Instrumenten	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
Screening	N.v.t.	Beleggingen van Kempen Capital Management worden gescreend door GES Investment Services (GES). Portfoliomanagers van Kempen hebben beschikking over de informatie uit dit onderzoek, eventuele engagementcases en voortgang. Als gelden van cliënten van Van Lanschot Bankiers of Kempen zijn belegd in fondsen van derden, wordt informatie met de fondsmanager van dit fonds gedeeld.
Monitoring	N.v.t.	Portefeuilles worden 4x per jaar gescreend door GES.
Engagement	N.v.t.	Kempen maakt gebruik van het engagement programma van GES. Voor elk bedrijf waarvan een traject is opgestart worden doelen en concrete discussiepunten opgenomen. Er zijn een aantal voorbeelden getoond van lopende trajecten.
Stemmen	N.v.t.	Het stemmen is met name gericht op governance issues en dus niet op milieu en sociale criteria, waardoor hier nog geen aandacht is voor landgrabbing. Dit onderwerp is nog niet aan de orde geweest op een aandeelhoudersvergadering.
Desinvestering	N.v.t.	Als er vanuit de onderneming (of het beleggingsfonds van derden) geen wil (of ruimte) voor verbetering is zullen aandelen verkocht worden. In de praktijk zal een portfoliomanager de niet-financiële criteria meewegen en kiezen voor een andere belegging. Bij grove en structurele mensenrechtenschendingen wordt een onderneming op de uitsluitingslijst gezet.

Van Lanschot Bankiers doet geen bankinvesteringen in bedrijven die land verwerven en krijgt daarom de score niet actief.

Voor vermogensbeheer doet Kempen Capital Management onderzoek of bedrijven betrokken zijn bij mensenrechtenschendingen en als dat systematisch het geval is gaat Kempen in gesprek met die bedrijven (via engagement manager GES). Dit is ook aangetoond met een voorbeeld van een engagementprofiel. Hoewel expliciete aandacht voor de punten *free, prior, informed consent* en het werken op basis van transparante contracten ontbreekt is het beleid gebaseerd op een groot aantal relevante verdragen en wordt daarom gezien als acceptabel. Voor vermogensbeheer krijgt Van Lanschot daarom score 3.

Score:

- **Bankinvesteringen: niet actief**
- **Vermogensbeheer: 3**

3.3 Overzicht scores

Tabel 4 geeft een overzicht van de praktijkcores die de bankgroepen in dit praktijkonderzoek hebben gekregen.

Tabel 4 Banken en buitenlandse landverwerving: praktijk

Bank	Praktijkscore buitenlandse landverwerving	
	Bankinvesteringen	Vermogensbeheer
ABN AMRO	4	2
AEGON	2	2
ASN Bank	5	5
Delta Lloyd	n.a.	3
Friesland Bank	n.a.	2
ING Groep	3	3
NIBC	n.a.	n.a.
Rabobank Groep	3	3
SNS Reaal (excl. ASN Bank)	n.a.	4
Triodos Bank	n.a.	3
Van Lanschot	n.a.	3

Legenda:

- 1 = slecht;**
- 2 = onvoldoende;**
- 3 = matig;**
- 4 = voldoende;**
- 5 = goed.**
- n.a. = niet actief op dit gebied**

Hoofdstuk 4 Analyse en aanbevelingen

4.1 Analyse resultaten

4.1.1 Bankinvesteringen

Van de 11 onderzochte bankgroepen doen er 6 geen bankinvesteringen in bedrijven in de landbouw- en bosbouwsector die vaak internationaal land verwerven. Deze banken scoren voor hun bankinvesteringen “niet actief”.

Van de vijf bankgroepen die (in principe) wel bankinvesteringen doen in bedrijven in de landbouw- en bosbouwsector die vaak internationaal land verwerven, heeft er maar één (ASN Bank) een beleid dat als goed wordt gekarakteriseerd. Hoewel ASN Bank momenteel niet investeert in landverwervende bedrijven in de land- en bosbouw, besteedt de bank in het Mensenrechtenbeleid expliciet aandacht aan mensenrechtenproblemen in relatie met landverwerving. In dat beleid wordt het principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) bij alle landtransacties expliciet als voorwaarde genoemd. Ook krijgen vrouwenrechten en transparantie expliciet aandacht. Omdat ASN Bank ook structureel instrumenten zoals screening, monitoring, engagement, stemmen en desinvestering inzet, krijgt deze bank een score 5.

De drie grote banken - ABN AMRO, ING Bank en Rabobank - hebben op het thema landverwerving geen overkoepelend beleid dat geldt voor alle bedrijven die in het buitenland land verwerven. De drie grote banken onderschrijven in hun beleid wel de bestaande internationale verdragen met betrekking tot mensenrechten en de rechten van inheems volkeren. Maar het principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC), speciale aandacht voor vrouwenrechten en transparantie van contracten voor de lokale bevolking worden in het beleid van de drie banken niet als voorwaarden genoemd of niet bij alle landtransacties, zodat het beleid van deze drie banken in dit onderzoek niet als “goed”, maar wel als “acceptabel” wordt beoordeeld.

Hoewel het FPIC principe ontbreekt en het beleid dus niet als goed beoordeeld kan worden, steekt het beleid van Rabobank en ABN AMRO positief af ten opzichte van het beleid van ING Bank. In het beleid voor één deelsector - de palmolie-sector bij Rabobank en landbouw bij ABN AMRO- wordt wel aandacht besteed aan problemen die samenhangen met landverwerving. Het beleid van ABN AMRO is, net als ING Bank, echter niet openbaar, waardoor het voor buitenstaanders zeer moeilijk is om te controleren welke criteria de banken hebben geformuleerd.

De drie grote banken zetten wel instrumenten zoals screening, monitoring, engagement, stemmen en desinvestering in. ING Bank heeft bijvoorbeeld de Sinar Mas groep, een Indonesische groep bedrijven die betrokken zijn bij landgrabbing, op zijn uitsluitingslijst geplaatst. ABN AMRO heeft voorbeelden gegeven van het onderzoek dat plaatsvindt als onderdeel van de klantacceptatieprocedure of een kredietaanvraag.

Voor deze drie banken geldt echter dat zij, zolang het beleid niet duidelijker voldoet aan de criteria van de Tirana Declaration en de principes van De Schutter, niet zover gaan als in dit onderzoek wordt verwacht van een goed beleid aangaande landgrabbing. Daarmee voldoen zij niet aan de in dit onderzoek gehanteerde definitie van een structurele inzet van instrumenten om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen (zie paragraaf 2.4.4). Omdat Rabobank en ING ook niet willen toezeggen deze criteria in hun beleid op te nemen, scoren zij een 3 in dit onderzoek. ABN AMRO zegt wel toe het beleid en de andere instrumenten het komende jaar aan te scherpen.

Van de vijfde bank die bankinvesteringen doet in bedrijven in de landbouw- en bosbouwsector die vaak internationaal land verwerven, AEGON Bank, wordt het beleid als onvoldoende beoordeeld. Mensenrechten in het algemeen worden wel benoemd maar niet de rechten van inheemse volkeren. Ook wordt er niet gerefereerd aan het belangrijke principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC). Veel van de andere instrumenten, zoals screening, monitoring, engagement, stemmen en desinvestering, zijn nog in ontwikkeling. AEGON Bank scoort in dit onderzoek daarom een 2.

4.1.2 Vermogensbeheer

Van de 11 onderzochte bankgroepen is er slechts 1 (NIBC) via zijn vermogensbeheer niet betrokken bij investeringen in bedrijven in de landbouw- en bosbouwsector die vaak internationaal land verwerven. Deze bankgroep scoort voor vermogensbeheer “niet actief”. Van de tien bankgroepen die via hun vermogensbeheer wel betrokken zijn bij investeringen in bedrijven in de landbouw- en bosbouwsector die vaak internationaal land verwerven, hebben er twee (ASN Bank en Delta Lloyd) een beleid dat als goed wordt gekarakteriseerd omdat de bankgroepen in hun beleid expliciet aandacht besteden aan mensenrechtenproblemen in relatie met landverwerving. In het beleid van ASN Bank wordt het principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) bij alle landtransacties expliciet als voorwaarde genoemd. Delta Lloyd baseert zich in zijn landgrabbing-beleid op de 11 principes van De Schutter.

Omdat ASN Bank ook structureel instrumenten zoals screening, monitoring, engagement, stemmen en desinvestering inzet, krijgt deze bankgroep voor vermogensbeheer een score 5. Bij Delta Lloyd is van een structurele inzet van andere instrumenten - zoals screening, monitoring, engagement, stemmen en desinvestering - nog geen sprake. Omdat Delta Lloyd niet heeft vastgelegd deze instrumenten in de toekomst wel structureel te gaan inzetten, krijgt Delta Lloyd voor vermogensbeheer in dit onderzoek een score 3.

Voor drie andere bankgroepen, Rabobank, Triodos Bank en Van Lanschot¹⁰⁹, wordt het beleid voor vermogensbeheer als acceptabel beoordeeld. In het beleid wordt verwezen naar internationale verdragen op het gebied van mensenrechten en rechten van inheemse volkeren. Maar het principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) bij alle landtransacties, speciale aandacht voor vrouwenrechten en transparantie van contracten voor de lokale bevolking worden in het beleid van de drie banken niet als voorwaardes genoemd. Hoewel de drie banken andere instrumenten - zoals screening, monitoring, engagement, stemmen en desinvestering - inzetten, wordt deze inzet in dit onderzoek als incidenteel beoordeeld omdat er geen goed beleid aan ten grondslag ligt. Omdat de drie bankgroepen niet hebben vastgelegd deze instrumenten in de toekomst wel structureel te gaan inzetten om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen, scoren zij voor vermogensbeheer in dit onderzoek een 3.

Voor de 5 resterende bankgroepen (ABN AMRO, AEGON, Friesland Bank, ING en SNS Reaal) wordt het beleid voor vermogensbeheer als onvoldoende beoordeeld. Mensenrechten worden door sommige bankgroepen wel in hun vermogensbeheerbeleid benoemd, maar niet de rechten van inheemse volkeren. Ook wordt er niet gerefereerd aan het belangrijke principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC). Voor ABN AMRO en Friesland Bank geldt bovendien dat veel van de andere instrumenten, zoals screening, monitoring, engagement, stemmen en desinvestering, nog in ontwikkeling zijn of slechts incidenteel toegepast worden. Zij hebben geen case overhandigd en niet toegezegd dat zij hun instrumenten het komende jaar zullen aanpassen en scoren een 2.

ING heeft wel aangetoond dat engagement en desinvestering zijn ingezet bij een bedrijf dat betrokken is bij landgrabbing. Op basis daarvan worden de instrumenten als incidenteel beoordeeld en scoort ING een 3.

Ook SNS Reaal heeft aangetoond betrokken te zijn bij een engagementtraject op het gebied van landrechten en rechten van inheemse volken van de UN PRI, waarvoor met 11 bedrijven de dialoog wordt aangegaan. Omdat SNS Reaal bovendien heeft vastgelegd het beleid in de toekomst verder aan te scherpen scoort het een 4. SNS Reaal is daarmee de enige financiële instelling in dit onderzoek die een toezegging doet om het beleid aan te scherpen.

4.2 Aanbevelingen voor beleid

4.2.1 Aanscherping noodzakelijk

Buitenlandse landverwerving neemt om verschillende redenen toe: steeds vaker proberen bedrijven uit sectoren als landbouw, bosbouw en biobrandstoffen grote arealen vruchtbare grond te verwerven in ontwikkelingslanden (zie paragraaf 1.2). Als daarbij lokale bevolkingsgroepen niet het recht krijgen op vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC), is er sprake van landgrabbing (zie paragraaf 1.5).

Bankgroepen kunnen, zowel via bankinvesteringen als via hun vermogensbeheeractiviteiten, op verschillende manieren bij buitenlandse landverwerving betrokken zijn (zie paragraaf 1.7). Bankgroepen kunnen daarom een belangrijke rol spelen bij het helpen tegengaan en voorkomen van landgrabbing. Uit dit praktijkonderzoek blijkt echter (zie paragraaf 4.1) dat veel bankgroepen deze belangrijke rol nog onvoldoende in de praktijk kunnen brengen, omdat hun beleid onvoldoende aandacht besteedt aan problemen rond landverwerving en aan essentiële criteria op dit gebied.

Op basis van deze onderzoeksresultaten wordt banken aanbevolen om hun investeringsbeleid, voor bankinvesteringen én voor vermogensbeheer, aan te scherpen door meer aandacht aan problemen rond landverwerving te besteden. Omdat landgrabbing een groeiend probleem is in veel verschillende economische sectoren (landbouw, bosbouw, biobrandstoffen, maar ook in de mijnbouw, onroerend goed en toerisme sectoren), verdient het aanbeveling omdat om dit onderwerp te integreren in het bredere mensenrechtenbeleid van de bankgroep. In beleid voor specifieke sectoren kan dan eventueel dieper ingegaan worden op dit thema.

Bij de opzet door een bankgroep van een goed mensenrechtenbeleid dat voldoende aandacht besteedt aan de problemen rond landverwerving zijn drie niveaus van belang, die in de volgende sub-paragrafen verder besproken worden.

4.2.2 Eerste niveau: verwijzingen naar verdragen

De basis van het mensenrechtenbeleid van een bankgroep kan bestaan uit verwijzingen naar de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* en internationale verdragen als het *Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten*, het *Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten* en de *Verklaring over de Rechten van Inheemse Volkeren*.¹¹⁰ Belangrijk in dit kader is onder meer artikel 10 in de *Verklaring over de Rechten van Inheemse Volkeren*: “Inheemse volken mogen niet met geweld verwijderd worden uit hun landen of gebieden. Geen verplaatsing zal plaatsvinden zonder de vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming van de betrokken inheemse volken en alleen nadat een rechtvaardige en eerlijke vergoeding is overeengekomen en, indien mogelijk, de mogelijkheid tot terugkeer wordt geboden.”¹¹¹

Deze verdragen zijn ondertekend door staten en bevatten dus in de eerste plaats verplichtingen voor staten. Voor bedrijven en hun financiers, zoals bankgroepen, zijn deze verdragen echter ook richtinggevend.

4.2.3 Tweede niveau: het Ruggie raamwerk

Hoe bedrijven in hun bedrijfsvoering met de in internationale verdragen benoemde mensenrechten rekening kunnen houden, is recentelijk uiteengezet door de Amerikaanse hoogleraar John Ruggie, die in juli 2005 werd benoemd tot *Speciaal Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal van de VN inzake mensenrechten en transnationale ondernemingen*.¹¹² In juni 2008 presenteerde Ruggie een beleidsraamwerk om de relatie tussen bedrijven en mensenrechten te verbeteren: *Protect, Respect and Remedy*. Het raamwerk bestaat uit drie pijlers, die elkaar wederzijds versterken:¹¹³

- *Protect*: de plicht van de overheid om mensenrechten te beschermen door middel van passend beleid, effectieve regelgeving en toegang tot de rechtspraak in situaties waarin bedrijven mogelijk bijdragen aan schendingen;
- *Respect*: de verantwoordelijkheid van bedrijven om mensenrechten te respecteren;
- *Remedy*: de verbetering door overheid en bedrijven van de mogelijkheden voor slachtoffers om genoegdoening te krijgen en op andere manieren herhaling van schendingen te voorkomen.

Het mandaat van Ruggie is vervolgens verlengd, wat in maart 2011 leidde tot de publicatie van de *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations 'Protect, Respect and Remedy' Framework*.¹¹⁴ De Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties heeft deze *Guiding Principles* in juni 2011 formeel onderschreven.¹¹⁵

Alhoewel Ruggie niet specifiek ingaat op de rol van financiële instellingen, geeft hij aan dat “de verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren van toepassing is op alle bedrijven”.¹¹⁶ Ruggie's raamwerk kan daarom ook voor bankgroepen richtinggevend zijn bij de verdere concretisering van hun mensenrechtenbeleid.¹¹⁷ In paragraaf 4.3 wordt nader ingegaan op hoe bankgroepen de implementatierichtlijnen van Ruggie kunnen gebruiken om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen.

4.2.4 Derde niveau: specifieke criteria op het gebied van landgrabbing

Om landgrabbing effectief tegen te gaan en te helpen voorkomen, dient het mensenrechtenbeleid van een bankgroep - naast verwijzingen naar internationale verdragen rond mensenrechten en naar het *Protect, Respect and Remedy* raamwerk van Ruggie - de mensenrechtenproblemen rond landverwerving concreet te benoemen en dient het beleid specifieke beoordelingscriteria te bevatten. Landgrabbing is een recentelijk snel toenemend fenomeen, waardoor internationale normen op dit gebied nog niet in internationale verdragen zijn vastgelegd.

Toch begint zich langzamerhand een internationale consensus over de *best practices* en te hanteren criteria op dit gebied af te tekenen, met name vastgelegd in de “Tirana Declaration”, de “11 Principes van De Schutter” (zie paragraaf 1.8.5) en de Performance Standards van de IFC kunnen hierbij als leidraad gelden (zie paragraaf 1.8.3). Van bankgroepen die een actieve rol willen spelen bij het tegengaan en helpen voorkomen van landgrabbing, mag verwacht worden dat zij zich op deze documenten oriënteren en dat zij de daarin genoemde aanvullende criteria in hun beleid opnemen.

De uitgangspunten van de Tirana Declaration komen in grote lijnen overeen met de 11 Principes van De Schutter. Bankgroepen kunnen in hun mensenrechtenbeleid naar deze documenten verwijzen, of kunnen de belangrijkste aanvullende criteria benoemen. Dit zijn met name:

- vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) voor lokale gemeenschappen bij alle vormen van landverwerving;
- specifieke aandacht voor vrouwenrechten en de gelijke behandeling van vrouwen;
- transparante contracten voor lokale gemeenschappen, met daarin duidelijke en bindende afspraken over activiteiten, werkgelegenheid en het delen van de opbrengsten.

Deze principes komen ook terug in de Performance Standards van de IFC (zie paragraaf 1.8.3).

4.3 Aanbevelingen ten aanzien van andere instrumenten

4.3.1 Introductie

Naast een duidelijk beleid zijn er verschillende andere instrumenten die een bankgroep kan inzetten om landgrabbing te helpen voorkomen en tegen te gaan: screening, afspraken in kredietovereenkomsten, monitoring, engagement, stemmen, desinvestering en transparantie. De inzet van deze instrumenten is erop gericht om alle investeringen van de bank, in de vorm van bankinvesteringen en vermogensbeheer, te laten voldoen aan de criteria op het gebied van landverwerving die de bank gesteld heeft (zie paragraaf 4.2). In de volgende subparagrafen worden deze instrumenten verder uitgewerkt.

4.3.2 Screening

Voordat bankgroepen tot een investering (leningen, beleggingen) overgaan, kunnen zij nagaan of het betreffende bedrijf betrokken is bij landgrabbing en hoe het bedrijf omgaat met buitenlandse landverwerving. De uitkomsten van dit onderzoek kunnen vergeleken worden met het beleid van de bankgroep, waarna besloten kan worden om al dan niet tot investering over te gaan, of om voorwaarden aan de investering te stellen. Dit proces wordt hier “screening” genoemd, maar staat ook wel als “due diligence” bekend.

Omdat bankgroepen alleen indirect bij mensenrechtenschendingen in het kader van landverwerving betrokken kunnen zijn, namelijk via de bedrijven waarin zij investeren, moeten zij zich in dit screeningproces afvragen of deze bedrijven voldoende doen om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen. Om dat te beoordelen, kunnen bankgroepen nagaan of bedrijven het *human rights due diligence* proces, dat professor Ruggie bedrijven aanraadt, geïmplementeerd hebben. Dit proces bestaat uit vier elementen:¹⁸

- **Het opstellen van een beleidsverklaring waarin het bedrijf zich committeert aan het respecteren van mensenrechten.** Hierin is opgenomen een verwijzing naar alle internationale standaarden over mensenrechten inclusief de Tirana Declaration en de 11 Principes van De Schutter, de procedure om mogelijke impact van het bedrijf op mensenrechtenschendingen vast te stellen, te reduceren of geheel weg te nemen, en in de toekomst te voorkomen, en de manier waarop het bedrijf toegang tot compensatie beschikbaar maakt voor de mensen die slachtoffer zijn van mensenrechtenschendingen als gevolg van hun bedrijfsactiviteiten.
- **Een periodieke beoordeling van de huidige en mogelijke impact van de activiteiten en relaties van het bedrijf op mensenrechten.** De tweede stap in het human rights due diligence proces is een periodieke beoordeling van de huidige en mogelijke impact van de activiteiten en relaties van het bedrijf op mensenrechten. Voor iedere bedrijfsactiviteit moet een zogenaamde human rights impacts assessment (HRIA) gemaakt worden.

Dat geldt met name voor bedrijfsactiviteiten die risico's op mensenrechtenschendingen met zich meebrengen. Dat geldt in ieder geval voor alle bedrijfsactiviteiten waarbij sprake is van landverwerving, waaronder plantages en landbouwbedrijven, bosbouwbedrijven, vastgoed (inclusief toeristische complexen), mijnen, infrastructuur, en andere activiteiten.

Voor de bankgroep is het daarom van belang om na te gaan of bedrijven waarin zij investeren deze HRIA's ondernomen hebben en hoe zij omgaan met de uitkomsten ervan.¹¹⁹ Deze toets zou minimaal de volgende stappen moeten kennen:

- Het vaststellen dat de HRIA aantoonbaar objectief is uitgevoerd, geloofwaardig is, transparant in de beschrijving van de methodologie en toetsbaar.
- Het beoordelen of de partij die de HRIA heeft uitgevoerd voldoende deskundig is om dit te doen.
- Het beoordelen of de HRIA volledig en deskundig is uitgevoerd aan de hand van gesprekken met de uitvoerder en de documentatie die hieraan ten grondslag ligt.
- Het verkrijgen van inzicht in de mogelijke mensenrechtenproblemen die rond het betreffende bedrijf en/of project spelen op basis van gesprekken met mensenrechtenexperts, maatschappelijke organisaties en andere stakeholders.
- Het beoordelen of de mensenrechtenproblemen die uit eigen onderzoek blijken ook in de HRIA terugkomen en naar tevredenheid zijn geadresseerd.
- Het vaststellen of er een actieplan aanwezig is waarin maatregelen zijn opgenomen om de risico's op mensenrechtenschendingen te verkleinen of geheel weg te nemen.

Inmiddels bestaan er voor bedrijven een aantal tools om een HRIA gestructureerd en volledig uit te voeren. Voorbeelden hiervan zijn:¹²⁰

- De Guide for Conflict Sensitive Business Practice, specifiek bedoeld voor grondstofwinnende bedrijven die opereren in conflictgebieden;
- De Human Rights Impact Assessment and Management Table, een management tool ontwikkeld door International Business Leaders Forum, International Finance Corporation en UN Global Compact.¹²¹
- De Human Rights Compliance Assessment ontwikkeld door het Danish Institute for Human Rights. De volledige versie hiervan omvat een database met meer dan 350 vragen en ruim 1.000 indicatoren inzake mensenrechten.¹²² Daarnaast bestaat er ook een verkorte versie (de Quick Check) alleen gericht op arbeidsomstandigheden, invloed op de lokale gemeenschap en ketenbeheer.¹²³
- The Eight Step Approach ontwikkeld door de Nederlandse organisatie Aim for Human Rights.¹²⁴

De bankgroep kan deze tools gebruiken om na te gaan of het bedrijf voor alle risicovolle bedrijfsactiviteiten HRIA's heeft uitgevoerd en hierin alle mensenrechten heeft betrokken. Dat geldt in ieder geval voor alle bedrijfsactiviteiten waarbij sprake is van landverwerving, waaronder plantages en landbouwbedrijven, bosbouwbedrijven, vastgoed (inclusief toeristische complexen), mijnen, infrastructuur, en andere activiteiten. Als uit bovenstaande werkzaamheden blijkt dat de HRIA onvoldoende is of essentiële punten mist, dan zou de bank ofwel moeten beslissen niet tot investering over te gaan ofwel van het bedrijf een nieuwe HRIA door een andere partij moeten eisen.

- **Integratie van het beleid en de periodieke beoordelingen in een intern controle- en toezichtstelsysteem.** Vervolgens zullen bedrijven er voor moeten zorgen dat het beleid en de periodieke beoordelingen in een intern controle- en toezichtstelsysteem geïntegreerd zijn. Bij iedere activiteit waarbij sprake is van landverwerving, zullen duidelijk principes gehanteerd moeten worden, conform de Tirana Declaration en de 11 Principes van De Schutter. Ook zal het bedrijf een procedure moeten creëren om te gaan met klachten en toegang tot compensatie beschikbaar te maken voor de mensen die slachtoffer zijn van mensenrechtenschendingen als gevolg van hun bedrijfsactiviteiten.
- **Het volgen van en rapporteren over wat er op dit gebied is bereikt.** Van alle bovengenoemde moet periodiek verslag worden uitgebracht. Deze verslagen kunnen vervolgens voor de bedrijfsleiding aanleiding zijn om bepaalde bedrijfsactiviteiten al dan niet te continueren, om procedures aan te scherpen en om beleid bij te stellen.

In het screening-proces van de bankgroep zal met name bij bedrijven die mogelijk betrokken zijn bij landverwerving, intensief nagegaan moeten worden of het bedrijf het *human rights due diligence* proces van Ruggie in voldoende mate geïmplementeerd heeft. Berichten van media, onderzoeksinstituten of maatschappelijke organisaties met betrekking tot mensenrechtenschendingen rond landverwerving, zullen aanleiding moeten vormen voor extra onderzoek.

4.3.3 Afspraken in kredietovereenkomsten

Bij het verstrekken van leningen en andere kredieten zouden banken consequent afspraken met cliënten over de omgang met mensenrechten bij landverwerving moeten vastleggen. Met de cliënt kan bijvoorbeeld worden afgesproken dat het bedrijf het *human rights due diligence proces* van Ruggie implementeert. Afspraken kunnen ook specifiek betrekking hebben op de wijze waarop bedrijven omgaan met landverwerving, gebaseerd op de Tirana Declaration en de 11 Principes van De Schutter.

Sommige banken leggen gedurende het kredietbeoordelingsproces wel afspraken vast in hun relatiemanagementsysteem, maar het verdient grote voorkeur om ze ook in de kredietovereenkomst op te nemen. Zoals in eerdere praktijkonderzoeken ook al betoogd, worden op deze manier aan niet-financiële criteria even veel waarde gehecht als aan financiële criteria die de bank hanteert voor het verstrekken van financiering. Tevens geeft de bank een duidelijke boodschap af over wat ze belangrijk vindt: de bank kan immers de kredietovereenkomst opzeggen als mocht blijken dat de klant zich niet aan de afspraken houdt.

4.3.4 Monitoring

Voor bestaande en nieuwe investeringen kan de bankgroep blijven volgen of het bedrijf voldoet aan de opgestelde criteria van de bankgroep en - bij leningen - aan de voorwaarden die in kredietovereenkomsten zijn vastgelegd. Voldoet het bedrijf daar niet (meer) aan, kan tot actie worden overgegaan. Dit proces wordt hier “monitoring” genoemd. Iedere bank beschikt reeds over procedures voor het controleren van nieuwe en bestaande cliënten, bekend onder de naam Know Your Customer (KYC). De *Wet ter voorkoming van witwassen en financieren van terrorisme* vereist van financiële instellingen dat zij een cliëntenonderzoek verrichten als zij in of vanuit Nederland een zakelijke relatie met een nieuwe cliënt aangaan en bij grote transacties met bestaande cliënten.¹²⁵ Dit cliëntenonderzoek resulteert vervolgens in een bepaald risicoprofiel dat aan de cliënt wordt gekoppeld. Ondanks dat het onderzoek erop gericht is om witwassen en terrorismefinanciering te voorkomen, kan de procedure rondom dit onderzoek ook worden gebruikt om andere risicofactoren – zoals mogelijke betrokkenheid bij of verantwoordelijkheid voor schendingen van mensenrechten bij landverwerving – te beoordelen.

Bedrijven waarbij mensenrechten een risicofactor vormen, zijn met name de bedrijven wiens activiteiten nauwgezet moeten worden gemonitord. Het bedrijfsonderzoek zou daarom jaarlijks opnieuw moeten worden uitgevoerd. Daarnaast is het raadzaam om regelmatig informatie op te vragen bij bijvoorbeeld mensenrechten- en ontwikkelingsorganisaties over ontwikkelingen bij bepaalde bedrijven, hun campagnes, etc. Deze informatie kan een aanleiding zijn om de conclusies van het eerder uitgevoerde onderzoek te herzien.

Ook vermogensbeheerders zullen de beoordeling of bedrijven waarin zij willen investeren mogelijk betrokken zijn bij schendingen van mensenrechten moeten integreren in hun interne processen. Dat betekent dat bij de afbakening van het beleggingsuniversum van een specifiek fonds of mandaat een analyse gemaakt moeten worden of er sectoren en gebieden/landen worden in het universum worden opgenomen waar geregeld mensenrechtenschendingen voorkomen. Is dat het geval, dan moet het *stockpicking*-proces van de fondsbeheerder zo worden ingericht dat een daadwerkelijke belegging alleen plaats kan vinden nadat een grondig bronnenonderzoek heeft plaatsgevonden. Te gebruiken bronnen zijn onder meer rapporten van ethical rating agencies, onderzoeksinstituten en maatschappelijke organisaties. Ook voor bedrijven buiten de risicosectoren en -gebieden moet deze informatie bij het beleggingsproces betrokken worden. Op basis van dit onderzoek wordt uiteindelijk de beslissing genomen om al dan niet in het bedrijf te investeren en/of een engagementtraject te starten.

4.3.5 Engagement

Als de bankgroep bij bestaande investeringen constateert dat niet aan de voorwaarden wordt voldaan, kan gekozen worden voor “engagement” met het bedrijf. Als een bedrijf waarin wordt geïnvesteerd betrokken is bij, of verantwoordelijk is voor, het schenden van mensenrechten, mag van de financiële instelling worden verwacht dat zij het bedrijf hierop aanspreekt. Dit aanspreken kan incidenteel gebeuren, maar is bij voorkeur intensief van aard zoals in de vorm van een gericht engagementtraject.

In principe kunnen alle interacties tussen een bankgroep en een bedrijf onder de noemer engagement worden geschaard, maar in de praktijk wordt de term vooral gebruikt voor een min of meer formeel overlegproces tussen één of meerdere financiële instellingen en een bedrijf over sociale-, milieu- en governance-onderwerpen. Dit overleg kan plaats vinden in het kader van de kredietverlening of omdat de bankgroep aandelen of obligaties van het bedrijf bezit of beheert. Sommige financiële instellingen voeren dit engagement zelf uit, maar veel financiële instellingen besteden dit uit aan gespecialiseerde bureaus of vermogensbeheerders die namens meerdere financiële instellingen opereren. In toenemende mate speelt daarin het *clearinghouse* van de *Principles for Responsible Investment* een rol: PRI-ondertekenaars kunnen via deze faciliteit andere ondertekenaars vinden om op een bepaald thema gezamenlijk op te trekken in een engagementproces met een of meerdere bedrijven.¹²⁶

Als voor uitbesteding van engagement wordt gekozen, betekent dit niet dat de bankgroep ontslagen is van zijn eigen verantwoordelijkheid. Uiteindelijk blijft de bankgroep eindverantwoordelijk voor de keuzes die in het engagementproces worden gemaakt. De partij aan wie het engagement is uitbesteed, moet ten eerste goed en helder worden geïnstrueerd over de onderwerpen die de bank wil aankaarten, de frequentie van de engagementgesprekken, de doelen die bereikt moeten worden en de wijze van rapporteren aan de bank. Vervolgens zal de bank moeten monitoren dat het engagement wordt uitgevoerd zoals is afgesproken. Dit kan aan de hand van de verstrekte rapportages, maar de bank zal regelmatig ook zelf onderzoek moeten doen naar ontwikkelingen in specifieke bedrijven of cases met betrekking tot mensenrechtenproblemen rond landverwerving.

Het doel van engagement met landverwervende bedrijven is om dezen te stimuleren om zich niet aan landgrabbing schuldig te maken. Wil engagement effectief zijn, dan moeten de doelen vantevoren duidelijk zijn geformuleerd en moet een termijn zijn vastgesteld waarna beoordeeld wordt of de doelen gehaald zijn. Intensieve gesprekken tussen de bankgroep en het bedrijf zijn noodzakelijk, wat betekent minimaal enkele keren per jaar intensief gesproken moet worden op voldoende hoog niveau. Het gesprek moet specifiek gericht zijn op de mensenrechtenschendingen die met landverwerving samenhangen en moet van bedrijven verlangen dat ze zich houden aan de cruciale aanvullende criteria in de “Tirana Declaration” en de “11 Principes van De Schutter”: het principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) bij alle landtransacties, speciale aandacht voor vrouwenrechten en transparantie van contracten voor de lokale bevolking. Het engagementproces moet leiden tot bereidheid bij het bedrijf om bestaande conflicten met de (vorige) gebruikers van de grond die het bedrijf heeft verworven op te lossen. Om toekomstige schendingen te voorkomen zouden bedrijven het *human rights due diligence proces*, dat professor Ruggie bedrijven aanraadt, moeten implementeren. Over deze punten moeten duidelijke afspraken gemaakt worden met het bedrijf, inclusief een duidelijk tijdpad.

Een engagementproces wordt krachteloos en contraproductief als het voortgezet zonder dat merkbare resultaten worden bereikt. Daarmee wordt immers een signaal afgegeven aan andere bedrijven dat van hen alleen verwacht wordt dat zij blijven praten en niet dat ze hun praktijk op het gebied van landverwerving verbeteren. Daarom is het van belang dat de bankgroep duidelijk maakt bereid te zijn de investeringsrelatie te beëindigen of te minimaliseren binnen een realistisch tijdsbestek als geen vooruitgang bereikt wordt.

4.3.6 Stemmen

Als bankgroepen beleggen in de aandelen van bedrijven bestaat ook de mogelijkheid om op aandeelhoudersvergaderingen van deze bedrijven vragen te stellen over landgrabbing of te stemmen op resoluties hieromtrent. Bankgroepen kunnen natuurlijk ook zelf resoluties ontwerpen en indienen.

Een manier van actief stembeleid die in de Verenigde Staten al langer wordt toegepast, maar ook in Europa steeds meer navolging vindt, is het indienen van aandeelhoudersresoluties die betrekking hebben op mensenrechten en milieu. Op aandeelhoudersvergaderingen kunnen banken deze resoluties ondersteunen, maar zij kunnen gezamenlijk – al dan niet in samenwerking met maatschappelijke organisaties – ook zelf resoluties ontwikkelen en indienen.

4.3.7 Desinvestering

Wanneer een bedrijf niet (meer) voldoet aan de voorwaarden van de bankgroep en ook niet door engagement op andere gedachten kan worden, kan de bankgroep de investeringsrelatie ook beëindigen. Dat de financiële instelling bereid is om in het uiterste geval de investeringsrelatie te verbreken met een bedrijf dat zich blijft schuldig maken aan landgrabbing en bestaande conflicten weigert op te lossen, versterkt zijn geloofwaardigheid. Desinvestering moet gezien worden als het uiterste middel, een instrument dat ingezet wordt als andere instrumenten falen. Het is als instrument niet beter dan andere instrumenten, maar slechts aanvullend. Voor een bankgroep die er serieus naar streeft om, via bestaande en toekomstige investeringen in bedrijven, landgrabbing te helpen voorkomen en tegen te gaan, is desinvestering echter wel een instrument dat kan bijdragen aan het realiseren van deze doelstelling.

4.3.8 Transparantie

Transparantie is een belangrijk instrument om landgrabbing te helpen voorkomen en tegen te gaan. Verbetering van hun transparantie kan bankgroepen bovendien voordelen opleveren in de vorm van “maatschappelijke erkenning van hun betrokkenheid, verbetering van hun reputatie, vergroting van de motivatie van hun werknemers en vermindering van conflictvorming met derden.”¹²⁷

Transparantie is nodig over beleid en praktijk. De meest gezaghebbende richtlijnen voor de rapportage door bedrijven over hun MVO-beleid zijn de *Sustainability Reporting Guidelines* van het *Reporting Framework* van het *Global Reporting Initiative (GRI)*. De GRI Richtlijnen geven aan hoe organisaties hun rapportageprocedures kunnen inrichten én wat er gerapporteerd zou moeten worden. Daarbij wordt rekening gehouden met verschillen tussen industriële sectoren door de publicatie van Sector Supplements, waarin met name op het gebied van de effecten van producten en diensten extra indicatoren zijn opgenomen. Voor de financiële sector zijn deze richtlijnen door het GRI verder uitgewerkt in het *Financial Services Sector Supplement*, waarin van financiële instellingen wordt gevraagd om onder andere te rapporteren over:¹²⁸

- Beleid en procedures aangaande het beoordelen van milieu- en sociale onderwerpen;
- Informatie over de portefeuilles van de verschillende bedrijfsonderdelen, inclusief een opsplitsing naar regio en economische sectoren (FS6);
- Het aantal bedrijven waarmee interactie is geweest over sociale- en milieu-onderwerpen (FS10).

Op basis van deze GRI-richtlijnen mag van bankgroepen verwacht worden dat zij in de eerste plaats transparant zijn over het beleid dat gevoerd wordt op het gebied van mensenrechten, en dan met name in relatie tot landverwerving. Dat maakt het voor bedrijven duidelijk wat zij van de bank kunnen verwachten en maakt het voor klanten en maatschappelijke organisaties mogelijk om de bankgroep suggesties te geven voor verbetering. Het is daarom teleurstellend dat verschillende bankgroepen (met name ABN AMRO en ING) nog steeds niet transparant zijn over het verantwoord investeringsbeleid dat zij voeren.

Op basis van GRI-indicator FS6 mag van bankgroepen ook verwacht worden dat zij hun portefeuilles opsplitsen naar regio en economische sectoren, en dan met name de sectoren waarin landgrabbing een belangrijk risico vormt zoals de internationale landbouw- en bosbouwsector. Bankgroepen zouden hun bankinvesteringen en hun investeringen in het kader van vermogensbeheer kunnen uitsplitsen in een kruistabel naar sector en regio. Deze sectorindeling moet voldoende gedetailleerd zijn om klanten en andere stakeholders inzicht te bieden in de kredietverlening van de bank aan sectoren waarin landgrabbing een belangrijk risico vormt zoals de internationale landbouw- en bosbouwsector. Het zou de samenleving meer inzicht en mogelijkheden tot vergelijking geven als een gedetailleerde en gestandaardiseerde indeling - bijvoorbeeld op basis van de hoofdcategorieën (de eerste twee cijfers) van de Standaard Bedrijfsindeling (SBI 2008) - zou worden gevolgd.

Nog beter zou het zijn als bankgroepen de namen publiceren van de landverwervende bedrijven waarin geïnvesteerd wordt, in de vorm van bankinvesteringen of via vermogensbeheer. Vertegenwoordigers van lokale gemeenschappen wiens mensenrechten geschonden worden door bedrijven waarin de bankgroep geïnvesteerd heeft en andere maatschappelijke organisaties, weten dan waarop zij de bankgroep kunnen aanspreken. Voor de bankgroep is deze interactie heel waardevol, omdat daarmee screening en monitoring versterkt worden, waardoor de bank beter in staat is het vastgestelde beleid daadwerkelijk te implementeren.

De bankgroepen zouden alle bedrijven waaraan zij meer dan € 1 miljoen krediet verstrekken op hun website kunnen noemen en beschrijven. Over de beleggingen die de bankgroepen doen in de vorm van bankinvesteringen, zouden zij volledig transparant kunnen zijn door namen van bedrijven en overheden en bedragen te publiceren.

De eigen beleggingsfondsen van de bankgroepen publiceren vrijwel altijd de namen van bedrijven en overheden waarin belegd wordt, plus bedragen. Andere investeringen in het kader van vermogensbeheer, zoals private banking activiteiten en mandaten voor institutionele beleggers, zijn echter volledig intransparant. De vermogensbeheerders van de bankgroepen zouden voor deze investeringen in geaggregeerde vorm kunnen publiceren in welke bedrijven en overheden wordt belegd, plus de geïnvesteerde bedragen.

Ten slotte mag op basis van indicator FS10 van het *Global Reporting Initiative* van bankgroepen verwacht worden dat zij transparant zijn over de interacties die zij gehad hebben met bedrijven over sociale en milieu-onderwerpen. Met name ten aanzien van sectoren waarin landgrabbing een belangrijk risico vormt, zoals de internationale landbouw- en bosbouwsector, zouden de bankgroepen aan moeten geven welke interacties zij hebben gehad met bedrijven om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen. Deze rapportage zou betrekking moeten hebben op alle interacties in het kader van screening, afspraken in kredietovereenkomsten, monitoring, engagement, stemmen en desinvesteringen. Aangegeven zou moeten worden met welke bedrijven gesproken is, hoe vaak en tot welke

4.4 Conclusies

Alle bankgroepen hebben hun medewerking aan dit onderzoek verleend. Van de 11 onderzochte bankgroepen kunnen er 5 middels hun bankinvesteringen betrokken zijn bij bedrijven in de landbouw- en bosbouwsector die vaak internationaal land verwerven (AEGON, ABN AMRO, ASN Bank, ING en Rabobank). Hiervan heeft alleen ASN Bank een goed beleid ten aanzien van buitenlandse landverwerving, omdat in diens beleid expliciet aandacht wordt besteed aan mensenrechtenproblemen in relatie tot landverwerving en wordt gerefereerd aan belangrijke principes van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC). ASN Bank krijgt daarom een 5 voor bankinvesteringen.

ABN AMRO, Rabobank, en ING doen dit in hun beleid niet, maar refereren wel naar belangrijke verdragen of besteden in sectorbeleid (ABN AMRO en Rabobank) of voor bepaalde typen investeringen (projectinvesteringen) aandacht aan landrechten of rechten van inheemse volken. Het beleid van deze drie banken wordt als acceptabel beoordeeld. ING en Rabobank krijgen voor bankinvesteringen een 3. Omdat ABN AMRO een toezegging doet het beleid en de andere instrumenten het komende jaar aan te scherpen krijgt deze bank een 4. AEGON Bank krijgt een 2 omdat het beleid als onvoldoende wordt beoordeeld aangezien hierin alleen in zeer algemene zin naar mensenrechten wordt verwezen.

Via hun vermogensbeheer kunnen 10 bankgroepen investeren in bedrijven in de landbouw- en bosbouwsector die vaak internationaal land verwerven. Slechts twee bankgroepen (ASN Bank en Delta Lloyd) hebben een goed beleid ten aanzien van buitenlandse landverwerving voor hun vermogensbeheeractiviteiten. ASN Bank zet daarnaast ook andere instrumenten in om landgrabbing tegen te gaan, terwijl Delta Lloyd dit voor een deel nog moet ontwikkelen. ASN Bank krijgt daarom een 5 voor vermogensbeheer en Delta Lloyd een 3.

Omdat het beleid van Rabobank ook voor Robeco geldt worden ook de vermogensbeheeractiviteiten van Rabobank Groep beoordeeld met score 3. Dezelfde score geldt voor Triodos Bank en Van Lanschot, omdat ook hun beleid voor vermogensbeheer wordt beoordeeld als acceptabel.

Het beleid voor vermogensbeheer van ABN AMRO, AEGON, Friesland Bank, ING en SNS Reaal wordt als onvoldoende specifiek beoordeeld. Omdat bij ABN AMRO, AEGON en Friesland Bank ook andere instrumenten onvoldoende worden ingezet krijgen zij voor vermogensbeheer een 2. SNS Reaal en ING tonen met een case echter aan dat andere instrumenten effectief worden ingezet om landgrabbing tegen te gaan. SNS Reaal zegt bovendien toe het beleid binnen een jaar aan te scherpen. ING krijgt een score 3 voor vermogensbeheer en SNS Reaal een 4.

Veel bankgroepen zetten instrumenten als screening, monitoring en engagement in om sociale- en milieuproblemen veroorzaakt door de bedrijven waarin zij investeren te voorkomen en te helpen oplossen. Maar door het ontbreken van een goed beleid waarop de inzet van deze instrumenten gebaseerd zou moeten zijn, zijn deze instrumenten onvoldoende effectief om landgrabbing tegen te gaan en te helpen voorkomen. Alleen ABN AMRO (voor bankinvesteringen) en SNS Reaal (voor vermogensbeheer) hebben toegezegd om het beleid in het komende jaar aan te passen.

De onderzochte bankgroepen wordt aanbevolen om hun investeringsbeleid, voor bankinvesteringen én voor vermogensbeheer, aan te scherpen door meer aandacht aan problemen rond landverwerving te besteden. Om te waarborgen dat een goed beleid ook in de praktijk geïmplementeerd wordt, zouden bankgroepen een scala aan instrumenten moeten inzetten: screening, afspraken in kredietovereenkomsten, monitoring, engagement, stemmen, desinvestering en transparantie. De inzet van deze instrumenten is er op gericht om alle investeringen van de bank, in de vorm van bankinvesteringen en vermogensbeheer, te laten voldoen aan de criteria op het gebied van landverwerving die de bank gesteld heeft.

Transparantie door de bankgroep over het gevoerde verantwoord beleggingsbeleid, de regio's en sectoren waarin zij investeren en welke interacties banken met bedrijven hebben gehad, zijn cruciaal om landgrabbing te helpen voorkomen en tegen te gaan.

Bijlage 1 Beursgenoteerde bedrijven die direct betrokken kunnen zijn bij landverwerving

Deze bijlage bevat een lijst met alle internationale beursgenoteerde bedrijven in de landbouw- en bosbouwsector, volgens de Bloomberg databank. Veel van deze bedrijven verwerven land in ontwikkelingslanden, maar dit wil niet zeggen dat zij betrokken zijn bij landgrabbing. Wel is het verstandig om bij investeringen in deze bedrijven alert te zijn op deze problematiek. De onderzochte bankgroepen investeren overigens niet in al deze bedrijven.

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
AU000000AAY3	Agricultural Operations	AACL Holdings Ltd	AU
LU0584671464	Agricultural Operations	Adecoagro SA	LU
	Agricultural Operations	ADM Paraguay SAECA	PY
ZAE000040549	Agricultural Operations	Afgri Ltd	ZA
LK0248N00001	Agricultural Operations	Agalawatte Plantations PLC	LK
ROAGPIACNOR6	Agricultural Operations	Agermec SA Pielesti	RO
US00850H1032	Agricultural Operations	Agria Corp	CN
SY0031100082	Agricultural Operations	Agricultural Engineering Inves	SY
ARP744471060	Agricultural Operations	Agritech Inversora SA	AR
GB00B05MGT12	Agricultural Operations	Agriterra Ltd	ZA
PEP779001002	Agricultural Operations	Agro Industrial Paramonga	PE
RSAGBCE49975	Agricultural Operations	Agrobacka ad Backa Topola	RS
RSAGBAE65710	Agricultural Operations	Agrobanat ad Plandiste	RS
RSAGBOE89315	Agricultural Operations	Agrobogojevo AD Bogojevo	RS
FR0010641449	Agricultural Operations	AgroGeneration	FR
BA100AGRHR7	Agricultural Operations	Agrohercegovina AD Nevesinje	BA
BA100AGRKRA1	Agricultural Operations	Agrokoop AD Trebinje	BA
CY0101452114	Agricultural Operations	Agroliga Group PLC	CY
MKAGRL101018	Agricultural Operations	Agrolozar s Hamzali AD Strumic	MK
ROAGAGACNOR2	Agricultural Operations	Agromec Agigea	RO
ROAREMACNOR9	Agricultural Operations	Agromec Amarastii De Jos	RO
ROAGAVACNOR1	Agricultural Operations	Agromec Arduzel	RO
ROARECACNOR0	Agricultural Operations	Agromec Bechet	RO
ROAGBQACNOR9	Agricultural Operations	Agromec Bogdana	RO
ROAOTMACNOR4	Agricultural Operations	Agromec Bulgarus	RO
ROARAFACNOR1	Agricultural Operations	Agromec Calomfiresti	RO
ROAOENACNOR4	Agricultural Operations	Agromec Cernatesti	RO
ROARHDACNOR1	Agricultural Operations	Agromec Chendu	RO
ROAOEIACNOR4	Agricultural Operations	Agromec Chiheru	RO
ROAOELACNOR8	Agricultural Operations	Agromec Chiliseni	RO
ROAOIGACNOR9	Agricultural Operations	Agromec Ciceu Giurgesti	RO
ROAGCJACNOR2	Agricultural Operations	Agromec Ciorasti	RO
ROAODIACNOR6	Agricultural Operations	Agromec Dinias	RO
ROAROHACNOR8	Agricultural Operations	Agromec Ditrau	RO

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
ROAGDRACNOR3	Agricultural Operations	Agromec Dragalina	RO
ROAGGCACNOR8	Agricultural Operations	Agromec Galicea	RO
ROAGGMACNOR7	Agricultural Operations	Agromec Glina	RO
ROAGIGACNOR5	Agricultural Operations	Agromec Iermata Neagra	RO
ROAOCJACNOR6	Agricultural Operations	Agromec Jibou	RO
ROAGONACNOR9	Agricultural Operations	Agromec Oniceni	RO
ROARPAACNOR0	Agricultural Operations	Agromec Pastraveni	RO
ROAORNACNOR6	Agricultural Operations	Agromec Radaseni	RO
ROAGPGACNOR0	Agricultural Operations	Agromec Radauti	RO
ROARRSACNOR8	Agricultural Operations	Agromec Rasova	RO
ROCITAACNOR7	Agricultural Operations	Agromec SA Balacita	RO
ROAGQPACNOR9	Agricultural Operations	Agromec SA Balesti	RO
ROARCLACNOR5	Agricultural Operations	Agromec SA Beclean	RO
ROAGBJACNOR4	Agricultural Operations	Agromec SA Bibesti	RO
ROAGBOACNOR4	Agricultural Operations	Agromec SA Botosani	RO
ROARBOACNOR1	Agricultural Operations	Agromec SA Bozovici	RO
ROAMASACNOR5	Agricultural Operations	Agromec SA Castelu	RO
ROARHMACNOR2	Agricultural Operations	Agromec SA Cheveresul Mare	RO
ROAOHSACNOR6	Agricultural Operations	Agromec SA Chisoda	RO
ROAGCIACNOR4	Agricultural Operations	Agromec SA Cindesti	RO
ROAOOCOACNOR6	Agricultural Operations	Agromec SA Ciortesti	RO
ROAGCWACNOR5	Agricultural Operations	Agromec SA Cocora	RO
ROAOEDACNOR5	Agricultural Operations	Agromec SA Daeni	RO
ROAGFGACNOR1	Agricultural Operations	Agromec SA Feldioara	RO
ROARFRACNOR5	Agricultural Operations	Agromec SA Fratesti	RO
ROAGGBACNOR0	Agricultural Operations	Agromec SA Ganeasa	RO
ROATGGACNOR2	Agricultural Operations	Agromec SA Gataia	RO
ROAOGRACNOR0	Agricultural Operations	Agromec SA Ghiroda	RO
ROGOGOACNOR4	Agricultural Operations	Agromec SA Gogosu	RO
ROAGGTACNOR2	Agricultural Operations	Agromec SA Grivita - Ialomita	RO
ROAGGWACNOR6	Agricultural Operations	Agromec SA Grivita - Vaslui	RO
ROAMGRACNOR4	Agricultural Operations	Agromec SA Gruni	RO
ROAGHCACNOR6	Agricultural Operations	Agromec SA Harman	RO
ROAGJEACNOR8	Agricultural Operations	Agromec SA Jegalia	RO
ROAGLIACNOR5	Agricultural Operations	Agromec SA Livezi	RO
ROARORACNOR7	Agricultural Operations	Agromec SA Mirosi	RO
ROAOOIACNOR3	Agricultural Operations	Agromec SA Mociu	RO
ROAOOVACNOR6	Agricultural Operations	Agromec SA Movila	RO
ROORSTACNOR5	Agricultural Operations	Agromec SA Orastie	RO
ROAGPAACNOR3	Agricultural Operations	Agromec SA Panciu	RO
ROAMPRACNOR5	Agricultural Operations	Agromec SA Peris	RO
ROARPMACNOR5	Agricultural Operations	Agromec SA Pestisu Mic	RO

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
ROPOPRACNOR9	Agricultural Operations	Agromec SA Popricani	RO
ROAMECACNOR1	Agricultural Operations	Agromec SA Romanu	RO
ROASTGACNOR7	Agricultural Operations	Agromec SA Sageata	RO
ROARSNACNOR7	Agricultural Operations	Agromec SA Scanteia	RO
ROAHNLACNOR3	Agricultural Operations	Agromec SA Scornicesti	RO
ROAGZKACNOR1	Agricultural Operations	Agromec SA Sig	RO
ROAECZACNOR3	Agricultural Operations	Agromec SA Slobozia	RO
ROAGYSACNOR7	Agricultural Operations	Agromec SA Sulita	RO
ROAGTDACNOR9	Agricultural Operations	Agromec SA Tartasesti	RO
ROAGKZACNOR1	Agricultural Operations	Agromec SA TG Neamt	RO
ROARGVACNOR5	Agricultural Operations	Agromec SA Tigveni	RO
ROARITACNOR5	Agricultural Operations	Agromec SA Titu	RO
ROAMTLACNOR0	Agricultural Operations	Agromec SA Tulcea	RO
ROAGUSACNOR5	Agricultural Operations	Agromec SA Urechesti	RO
ROAGVAACNOR1	Agricultural Operations	Agromec SA Vames	RO
ROAGVNACNOR4	Agricultural Operations	Agromec SA Vlaici	RO
ROAGZQACNOR8	Agricultural Operations	Agromec SA Zoitani	RO
ROARZVACNOR5	Agricultural Operations	Agromec SA Zvoristea	RO
ROASDPACNOR2	Agricultural Operations	Agromec Singeorgiu De Padure	RO
ROAOUDACNOR1	Agricultural Operations	Agromec Sudurau	RO
ROAOGEACNOR8	Agricultural Operations	Agromec TG Secuiesc	RO
ROARUAACNOR0	Agricultural Operations	Agromec Unirea - Hd	RO
ROUZUNACNOR4	Agricultural Operations	Agromec Uzunu	RO
ROAVLTACNOR1	Agricultural Operations	Agromec Valu Lui Traian	RO
ROAGVOACNOR2	Agricultural Operations	Agromec Voinesti	RO
HRAGMMRA0005	Agricultural Operations	Agromedimurje dd Cakovec	HR
RU000A0JPG61	Agricultural Operations	Agroplemzavod Industrialny OAO	RU
BA100AGRPR0	Agricultural Operations	Agroprom AD Zvornik	BA
RSOPOVE28818	Agricultural Operations	Agros AD Opovo	RS
ROAROSACNOR5	Agricultural Operations	Agro-Selmag SA	RO
RSAGSEE68405	Agricultural Operations	Agroseme ad Kikinda	RS
	Agricultural Operations	Agroser SAECA	PY
ROAORBACNOR1	Agricultural Operations	Agroservice Bucuresti	RO
ROAGBNACNOR6	Agricultural Operations	Agroservice SA Bistret	RO
ROARSJACNOR5	Agricultural Operations	Agroservice SA Lugoj	RO
CY0101062111	Agricultural Operations	Agroton Public Ltd	UA
RSAGVTE77325	Agricultural Operations	Agrovet AD Melenci	RS
ROAOOGACNOR7	Agricultural Operations	Agrovic Potlogi	RO
RSAGVRE96279	Agricultural Operations	Agrovrsac AD Vrsac	RS
LT0000127466	Agricultural Operations	Agrowill Group	LT
ZW0009012098	Agricultural Operations	Aico Africa Ltd	ZW
RSAKBTE19065	Agricultural Operations	Aik Backa Topola ad Backa Topo	RS

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
SA0007879626	Agricultural Operations	Al Jouf	SA
SA0007879576	Agricultural Operations	Al Qassim Agricultural Develop	SA
RSALSAE69252	Agricultural Operations	Aleksa Santic AD Aleksa Santic	RS
RSALBKE79736	Agricultural Operations	Aleksandrovo ad Bikovo	RS
INE883B01019	Agricultural Operations	Alfavisio Overseas India Ltd	IN
US0162301040	Agricultural Operations	Alico Inc	US
JO4110511014	Agricultural Operations	Amana Agriculture & Industrial	JO
CA00170B1094	Agricultural Operations	AMG Bioenergy Resources Holdin	CA
US0341641035	Agricultural Operations	Andersons Inc/The	US
GB0000365774	Agricultural Operations	Anglo-Eastern Plantations	GB
BAAPFMR00007	Agricultural Operations	APRO Florami dd Mostar	BA
US0394831020	Agricultural Operations	Archer-Daniels-Midland Co	US
INE006801018	Agricultural Operations	Arihant Tournesol Ltd	IN
ZW0009011041	Agricultural Operations	Ariston Holdings Ltd	ZW
SA0007879618	Agricultural Operations	Ash-Sharqiyah Development Co	SA
BMG0620W2019	Agricultural Operations	Asian Citrus Holdings Ltd	HK
SG9999006522	Agricultural Operations	Asian Plantations Ltd	SG
ID1000066004	Agricultural Operations	Jardine Matheson Holdings Ltd	HK
ZAE000029757	Agricultural Operations	Astral Foods Ltd	ZA
	Agricultural Operations	Atameken-Agro JSC	KZ
AU000000AAC9	Agricultural Operations	Australian Agricultural Co Ltd	AU
RSBACKE06217	Agricultural Operations	Backa-Backa Palanka AD Backa P	RS
RSBAJIE59488	Agricultural Operations	Bajinovac AD Bajina Basta	RS
ID1000099708	Agricultural Operations	Bakrie Sumatera Plantations Tb	ID
LK0286N00001	Agricultural Operations	Balangoda Plantations PLC	LK
RSBNTSE05995	Agricultural Operations	Banat seme AD Zrenjanin	RS
RSBNDSE85538	Agricultural Operations	Banatski Despotovac AD Banatsk	RS
ROBAMFACNOR0	Agricultural Operations	Barai Mecanizare SA Caian	RO
CNE100000N61	Agricultural Operations	Beijing Dabeinong Technology G	CN
GH0000000581	Agricultural Operations	Wilmar International Ltd	SG
RSBGCOE64876	Agricultural Operations	Beograd - Koop AD Beograd	RS
JP3835730007	Agricultural Operations	Berg Earth Co Ltd	JP
CA0882481090	Agricultural Operations	Bevo Agro Inc	CA
RSBEZDE02305	Agricultural Operations	Bezdan poljoprivredno preduzec	RS
BG1100151072	Agricultural Operations	BG Agro	BG
SA0007879634	Agricultural Operations	Bishah Agriculture	SA
ID1000105703	Agricultural Operations	Bisi International PT	ID
SE0001882291	Agricultural Operations	Black Earth Farming Ltd	SE
MYL5069OO009	Agricultural Operations	BLD Plantation Bhd	MY
LK0243N00002	Agricultural Operations	Bogawantalawa Tea Estates PLC	LK
IT0000074135	Agricultural Operations	Republic of Italy	IT
RSBOSUE17004	Agricultural Operations	Borac AD Surjan	RS

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
ZW0009011082	Agricultural Operations	Radar Holdings Ltd	ZW
	Agricultural Operations	Bornuur Jsc	MN
RSBOMAE66139	Agricultural Operations	Bosko Marinkovic AD Lipolist	RS
BRAGROACNOR7	Agricultural Operations	BrasilAgro - Companhia Brasile	BR
RSBJNEE09469	Agricultural Operations	Bratstvo Jedinstvo ad Neuzina	RS
BABROVRK2007	Agricultural Operations	Brovis dd Visoko	BA
RSBUDNE47336	Agricultural Operations	Buducnost AD Conoplja	RS
LK0019N00006	Agricultural Operations	Bukit Darah PLC	LK
ID1000098106	Agricultural Operations	Bumiteknoultura Unggul Tbk PT	ID
BMG169621056	Agricultural Operations	Bunge Ltd	US
	Agricultural Operations	Buyantbulag Jsc	MN
ID1000113202	Agricultural Operations	BW Plantation Tbk PT	ID
CY0110601115	Agricultural Operations	Camposol Holding PLC	NO
ARCADO010023	Agricultural Operations	Carlos Casado SA	AR
GB0001785871	Agricultural Operations	Carr's Milling Industries PLC	GB
MA0000011868	Agricultural Operations	Cartier Saada Sarl	MA
PEP771461006	Agricultural Operations	Clarcrest Investments SA	PA
ROCEBAACNOR4	Agricultural Operations	Centrul De Reparatii Bacesti	RO
MYL8982OO000	Agricultural Operations	Cepatwasan Group BHD	MY
ROCERTACNOR0	Agricultural Operations	Cerneteaz	RO
LK0029N00005	Agricultural Operations	Ceylon Grain Elevators PLC	LK
KYG2046Q1073	Agricultural Operations	Chaoda Modern Agriculture Hold	HK
ZW0009011124	Agricultural Operations	Chemco Holdings Ltd	ZW
MYL1929OO008	Agricultural Operations	Chin Teck Plantations BHD	MY
HK0606037437	Agricultural Operations	People's Republic of China	CN
BMG2107G1050	Agricultural Operations	China Green Holdings Ltd/Bermu	HK
CA16891C1014	Agricultural Operations	China Green Star Agricultural	CN
US16943A1034	Agricultural Operations	China Organic Agriculture Inc	CN
FR0000062176	Agricultural Operations	Sabeton SA	FR
BRGAFFACNPR6	Agricultural Operations	Cimob Participacoes SA	BR
BRCLANACNOR1	Agricultural Operations	Clarion SA Agroindustrial	BR
ROCOMVACNOR6	Agricultural Operations	Combivra SA Focsani	RO
ROCOCBACNOR9	Agricultural Operations	Comcereal SA Slobozia	RO
COA03PA00012	Agricultural Operations	Cia Agricola San Felipe SA	CO
ROCPHRACNOR1	Agricultural Operations	Comppil Odorheiu Secuiesc	RO
	Agricultural Operations	Coromandel Agro Products & Oil	IN
ZAE000094835	Agricultural Operations	Country Bird Holdings Ltd	ZA
BMG715071343	Agricultural Operations	Charoen Pokphand Group Co Ltd	TH
ARP331091024	Agricultural Operations	Cresud SACIF y A	AR
ROCRFMACNOR2	Agricultural Operations	Crfms SA Romanu	RO
ZAE000001434	Agricultural Operations	Crookes Brothers Ltd	ZA
MKCBCB101010	Agricultural Operations	Crveni Bregovi AD Negotino	MK

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
US2298941004	Agricultural Operations	Cullen Agricultural Holding Co	US
BA100CVJRR8	Agricultural Operations	Cvjecar AD Banja Luka	BA
HRDKVSRA0009	Agricultural Operations	Dakovstina dd	HR
	Agricultural Operations	Deej Jsc	MN
INE248C01013	Agricultural Operations	Devika Proteins Ltd	IN
RSDJMAE85234	Agricultural Operations	Dijamant Agrar AD Zrenjanin	RS
EGS01141C018	Agricultural Operations	DINA For Agriculture Investmen	EG
INE666B01018	Agricultural Operations	Divya Jyoti Industries Ltd	IN
RSDJSTE64731	Agricultural Operations	Djuro Strugar ad Kula	RS
UA4000107684	Agricultural Operations	Dnibr-Y Krochim-Patokovy C-T	UA
RSDOLIE08603	Agricultural Operations	Dolina AD Padina	RS
RSHLNYE23750	Agricultural Operations	Doline ad Glozan	RS
RSDOLOE52955	Agricultural Operations	Dolovo AD Dolovo	RS
RSDOZAE25521	Agricultural Operations	Doza Derd AD Backa Topola	RS
BA100DRNBRA0	Agricultural Operations	Drina AD Bratunac	BA
INE508A01014	Agricultural Operations	Duncans Industries Ltd	IN
MYL3948OO006	Agricultural Operations	Dutaland BHD	MY
BA100DUVNRA2	Agricultural Operations	Duvan AD Bijeljina	BA
RSEKONE83531	Agricultural Operations	Ecoagri Serbia ad Bela Crkva	RS
US2788741021	Agricultural Operations	Ecoland International Inc	US
MEEKFLRA1BP5	Agricultural Operations	EKO Meduza AD Bijelo Polje	ME
RSPPEKE33777	Agricultural Operations	Ekonomija ad Jarkovac	RS
EGS300L1C011	Agricultural Operations	El Nasr For Manufacturing Agri	EG
INE152E01013	Agricultural Operations	Elegant Floriculture & Agrot	IN
LK0315N00008	Agricultural Operations	Elpitiya Plantations PLC	LK
INE073C01015	Agricultural Operations	Emmsons International Ltd	IN
PEP770501000	Agricultural Operations	Empresa Agraria Azucarera Anda	PE
PEP774001007	Agricultural Operations	Empresa Agricola Ganadera Sala	PE
PEP771501009	Agricultural Operations	Empresa Agroindustrial Cayalti	PE
PEP779301006	Agricultural Operations	Empresa Agroindustrial Pomalca	PE
PEP781401000	Agricultural Operations	Empresa Agroindustrial Tuman	PE
PEP770751001	Agricultural Operations	Empresa Agricola San Juan SAA	PE
PEP780601006	Agricultural Operations	Clarcrest Investments SA	PA
PEP775001006	Agricultural Operations	Empresa Azucarera EL Ingenio	PE
GB00B2QBNL29	Agricultural Operations	Equatorial Palm Oil PLC	GB
BMG3309M1064	Agricultural Operations	Ever Fortune International Hol	HK
MYL5029OO003	Agricultural Operations	FAR East Holdings BHD	MY
BA100FKNORA3	Agricultural Operations	Farma Koka Nosilja AD Milici	BA
AU000000FWA6	Agricultural Operations	FarmWorks Australia Ltd	AU
	Agricultural Operations	Feria Rural SAECA	PY
CA31527R1091	Agricultural Operations	Feronia Inc	CA
RSFIAGE37473	Agricultural Operations	Fidelinka Agrar AD Novi Knezev	RS

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
SG1W35938974	Agricultural Operations	First Resources Ltd	SG
DK0060056166	Agricultural Operations	FirstFarms A/S	DK
ROFLORACNOR9	Agricultural Operations	Floratim SA Timisoara	RO
COA37PA00028	Agricultural Operations	Fogansa SA	CO
ROAGMPACNOR8	Agricultural Operations	Forest Agro Service SA Dealu M	RO
INE795D01011	Agricultural Operations	Freshtrop Fruits Ltd	IN
CLP4330D1073	Agricultural Operations	Fruticola Viconto SA	CL
RSGALDE61993	Agricultural Operations	Galad AD Kikinda	RS
INE089101013	Agricultural Operations	Galaxy Consolidated Finance Lt	IN
CNE000001GJ2	Agricultural Operations	Gansu Dunhuang Seed Co Ltd	CN
CNE000001H11	Agricultural Operations	Gansu Mogao Industrial Develop	CN
MKTIKV101010	Agricultural Operations	GD-Tikves Kavadarci	MK
MYL2291OO002	Agricultural Operations	Genting Bhd	MY
GE1100002306	Agricultural Operations	Georgian Natural Product Co JS	GE
MYL2372OO000	Agricultural Operations	Yaw Holding Sdn Bhd	MY
SG2A71957016	Agricultural Operations	GPR Investment Holdings Ltd	SC
SG1H27874756	Agricultural Operations	People's Republic of China	CN
MU0117U00026	Agricultural Operations	Golden Agri-Resources Ltd	SG
US3810611000	Agricultural Operations	Golden Growers Coop	US
MYL7382OO004	Agricultural Operations	Golden Land Bhd	MY
LK0072N00005	Agricultural Operations	Carson Cumberbatch & Co PLC	LK
ID1000110604	Agricultural Operations	Gozco Plantations Tbk PT	ID
AU000000GNC9	Agricultural Operations	GrainCorp Ltd	AU
CNE100001138	Agricultural Operations	Grand Agriseeds Technology Inc	CN
RSGREXE02903	Agricultural Operations	Granexport AD Pancevo	RS
RSGRGAE59674	Agricultural Operations	Granicar ad Gakovo	RS
RSGRKOE12619	Agricultural Operations	Granicar AD	RS
US3982311009	Agricultural Operations	Griffin Land & Nurseries Inc	US
LV0000100527	Agricultural Operations	Grobina	LV
CNE100000W86	Agricultural Operations	Guangdong Jialong Food Co Ltd	CN
OM0000002267	Agricultural Operations	Gulf Mushroom Co	OM
RSHAJDE41229	Agricultural Operations	Hajducica AD Hajducica	RS
RSHALAE57086	Agricultural Operations	Halas Jozef AD	RS
MYL5138OO002	Agricultural Operations	Gek Poh Holdings Sdn Bhd	MY
LK0285N00003	Agricultural Operations	Hapugastenne Plantations PLC	LK
MYL7501OO009	Agricultural Operations	Harn Len Corp Bhd	MY
BA100HSPRRA0	Agricultural Operations	Hasani Produkt AD Krupa Na Uni	BA
CNE000000PQ0	Agricultural Operations	Hefei Fengle Seed Co Ltd	CN
CNE0000019Z9	Agricultural Operations	People's Republic of China	CN
RSHERCE52942	Agricultural Operations	Hercegovina AD Ravni Topolovac	RS
RSHIBRE73495	Agricultural Operations	Hibrid AD	RS
RSHGLHE13388	Agricultural Operations	Higlo Hladnjaca AD Horgos	RS

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
ZW0009011272	Agricultural Operations	Tongaat Hulett Ltd	ZA
JP3837630007	Agricultural Operations	Hob Co Ltd	JP
JP3843250006	Agricultural Operations	Hokuto Corp	JP
LK0252N00003	Agricultural Operations	CT Holdings PLC	LK
RSHRASE74049	Agricultural Operations	Hrastovaca AD Pozarevac	RS
MYL7141OO004	Agricultural Operations	Huat Lai Resources Bhd	MY
CNE000000VT2	Agricultural Operations	Hunan Jinjian Cereals Industry	CN
MYL2216OO009	Agricultural Operations	IJM Corp BHD	MY
ROIMCAACNOR2	Agricultural Operations	Imr SA Campeni	RO
ROINPIACNOR5	Agricultural Operations	Incostar SA Pitesti	RO
INE056E01016	Agricultural Operations	Indian Extractions Ltd	IN
US45569A1051	Agricultural Operations	Indigo International Corp	PL
LK0088N00001	Agricultural Operations	Carson Cumberbatch & Co PLC	LK
SG1U47933908	Agricultural Operations	First Pacific Co Ltd/Hong Kong	HK
LU0607203980	Agricultural Operations	Industrial Milk Co	UA
COP5612R1021	Agricultural Operations	Ingenio La Cabana SA	CO
ZW0009011306	Agricultural Operations	Interfresh Ltd	ZW
EGS07061C012	Agricultural Operations	International Agricultural Pro	EG
COA05PA00017	Agricultural Operations	Inversiones Equipos y Servicio	CO
COA06PA00015	Agricultural Operations	Inversiones Venecia SA	CO
MYL1961OO001	Agricultural Operations	IOI Corp Bhd	MY
ROIPMAACNOR4	Agricultural Operations	IPSA SA Poiana Mare	RO
RSIRMOE51957	Agricultural Operations	Irmovo ad Kisac	RS
IL0007160190	Agricultural Operations	Israel Citrus Plantations	IL
BA100IVPORA9	Agricultural Operations	Ivanjsko Polje AD Bosanski Bro	BA
ID1000119001	Agricultural Operations	JA Wattie Tbk PT	ID
RSJABKE29081	Agricultural Operations	Jabuka AD Jabuka	RS
RSJDRAE39263	Agricultural Operations	Jadran AD Nova Gajdobra	RS
MKJATB101015	Agricultural Operations	Jaka Tabak AD Radovis	MK
RSJSANE66628	Agricultural Operations	Jasenovo ad Nova Varos	RS
	Agricultural Operations	Javkhlant Kharaa JSC	MN
RSJVRKE10596	Agricultural Operations	Javor AD Kusici	RS
SA0007879642	Agricultural Operations	Jazan Development Co	SA
RSJEAPE00226	Agricultural Operations	Jedinstvo AD Apatin	RS
RSJEGDE31273	Agricultural Operations	Jedinstvo ad Gajdobra	RS
RSJESEE13712	Agricultural Operations	Jedinstvo AD Seleus	RS
KR7130510001	Agricultural Operations	JM Life Science Inc	KR
INE989E01018	Agricultural Operations	JR Foods Ltd	IN
ROJUMEACNOR4	Agricultural Operations	Jucu Mecanizare SA	RO
BE0150703628	Agricultural Operations	Jules Van Lancker SA	BE
RSJUSIE20359	Agricultural Operations	Juli AD Sirig	RS
RSKCRVE75883	Agricultural Operations	Kacarevo ad Kacarevo	RS

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
LK0297N00008	Agricultural Operations	Kahawatte Plantations PLC	LK
RSKMNDE23244	Agricultural Operations	Kamendin AD Sirig	RS
INE299C01024	Agricultural Operations	Karuturi Global Ltd	IN
HRKSSTRA0006	Agricultural Operations	Kastelanski Staklenici dd	HR
EGS012K1C011	Agricultural Operations	Kato Agriculture Development C	EG
MYL3476OO008	Agricultural Operations	Keck Seng Malaysia Bhd	MY
LK0247N00003	Agricultural Operations	Richard Pieris & Co PLC	LK
LK0249N00009	Agricultural Operations	Dipped Products PLC	LK
RSKELEE10257	Agricultural Operations	Mlekara Subotica AD	RS
SG1X16940808	Agricultural Operations	Kencana Holdings Pte Ltd	SG
KE0000000331	Agricultural Operations	Kenya Orchards Ltd	KE
LU0327357389	Agricultural Operations	Kernel Holding SA	UA
MYL5027OO007	Agricultural Operations	Kim Loong Resources Bhd	MY
RSPTKKE39120	Agricultural Operations	Kljuc ad Kladovo	RS
MYL2453OO008	Agricultural Operations	Kluang Rubber Co Malaya BHD	MY
HRKOKARA0009	Agricultural Operations	Vindija dd	HR
BA100KOKARA0	Agricultural Operations	Koka Ozren AD Karanovac	BA
RSKOLUE87748	Agricultural Operations	Kolut ad Kolut	RS
RSKOPRE04740	Agricultural Operations	Koprodukt AD Novi Sad	RS
LK0244N00000	Agricultural Operations	Kotagala Plantations PLC	LK
RU000A0JQNG1	Agricultural Operations	Krasnyi Vostok Agro OAO	RU
MYL1996OO007	Agricultural Operations	Kretam Holdings BHD	MY
INE953E01014	Agricultural Operations	KSE Ltd	IN
LU0611262873	Agricultural Operations	KSG Agro SA	UA
DE000A0DN1J4	Agricultural Operations	KTG Agrar AG	DE
MYL2445OO004	Agricultural Operations	Kuala Lumpur Kepong Bhd	MY
RU000A0JPXG2	Agricultural Operations	Kubanskaya Step OAO	RU
MYL2003OO001	Agricultural Operations	Johor Corp	MY
LV0000100949	Agricultural Operations	Kurzemes CMAS	LV
INE121401017	Agricultural Operations	Kusum Agrotech Ltd	IN
MYL6572OO001	Agricultural Operations	Kwantas Corp BHD	MY
DE0007074007	Agricultural Operations	KWS Saat AG	DE
IM00B413F004	Agricultural Operations	La Bonita PLC	IM
RSLFRME35325	Agricultural Operations	La Ferme ad Beograd	RS
RSLABUE89932	Agricultural Operations	MK Commerce doo	RS
DE0007656308	Agricultural Operations	Lagerland AG	DE
RSLLSTE10295	Agricultural Operations	Victoria Group AD	RS
IM00B28QLQ61	Agricultural Operations	Landkom International PLC	IM
US5211681045	Agricultural Operations	Le Gaga Holdings Ltd	HK
INE643B01017	Agricultural Operations	Ledo TEA Co Ltd	IN
TH0181A10Z04	Agricultural Operations	Lee Feed Mill PCL	TH
CA5246771011	Agricultural Operations	Legumex Walker Inc	CA

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
US5327461043	Agricultural Operations	Limoneira Co	US
LT0000128092	Agricultural Operations	Linas Agro AB	LT
NGLIVESTOCK5	Agricultural Operations	Livestock Feeds PLC	NG
RSLJUTE77997	Agricultural Operations	Ljutovo AD Ljutovo	RS
GB0007538100	Agricultural Operations	MP Evans Group PLC	GB
LK0251N00005	Agricultural Operations	Madulsima Plantations PLC	LK
RSMAGLE49015	Agricultural Operations	Maglic ad Maglic	RS
RSMBSNE18423	Agricultural Operations	Mala Bosna ad Mala Bosna	RS
MYL4936OO000	Agricultural Operations	Malpac Holdings BHD	MY
FR0000030074	Agricultural Operations	Moulins Soufflet SA	FR
RSMLTNE85205	Agricultural Operations	Maltinex - Sladara AD	RS
BAMPKSRK2005	Agricultural Operations	Mapex dd Maglaj	BA
CA56530U1049	Agricultural Operations	Maple Leaf Reforestation Inc	CA
LK0250N00007	Agricultural Operations	Richard Pieris & Co PLC	LK
RU000A0JPGN3	Agricultural Operations	Maximovskiy	RU
BG1100024089	Agricultural Operations	MBE Gara Hitrino AD	BG
ROMEDVACNOR5	Agricultural Operations	Mecagro SA Duestii Vechi	RO
ROMEZACNOR8	Agricultural Operations	Mecanizarea SA Sandra	RO
IL0006860147	Agricultural Operations	Mehadrin Ltd	IL
BA100MEKTRA7	Agricultural Operations	Mekote AD Han-Pijesak	BA
LK0310N00009	Agricultural Operations	Metropolitan Resource Holdings	LK
US55302G1031	Agricultural Operations	MGP Ingredients Inc	US
MYL5026OO009	Agricultural Operations	MHC Plantations Bhd	MY
RSMIRPE10620	Agricultural Operations	Miro Popara AD Secanj	RS
RSMITRE42286	Agricultural Operations	Mitrosrem ad Sremska Mitrovica	RS
CS0008434759	Agricultural Operations	MJM Litovel	CZ
US55307U1079	Agricultural Operations	ML Macadamia Orchards -LP	US
RSMLBOE18616	Agricultural Operations	Mladi Borac AD Sonta	RS
ROMBILACNOR1	Agricultural Operations	Mobil SA	RO
BA100MOTARA7	Agricultural Operations	Motajica AD Srbac	BA
INE793H01017	Agricultural Operations	Nagarjuna Agri Tech Ltd	IN
LK0295N00002	Agricultural Operations	Richard Pieris & Co PLC	LK
RSNAPRE12605	Agricultural Operations	Napredak ad Alibunar	RS
BA100NAPRRA6	Agricultural Operations	Napredak AD Pelagicevo	BA
RSNASPE06399	Agricultural Operations	Napredak AD Stara Pazova	RS
GB0006226087	Agricultural Operations	Narborough Plantations	GB
VN000000NSC5	Agricultural Operations	National Seed JSC	VN
RSNAGRE34574	Agricultural Operations	Nedic Agrar AD	RS
PEP782201003	Agricultural Operations	Negociacion Agricola Vista Ale	PE
MYL2038OO007	Agricultural Operations	Negri Sembilan Oil Palms BHD	MY
INE874D01022	Agricultural Operations	Neha International Ltd	IN
PG0009239032	Agricultural Operations	Johor Corp	MY

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
	Agricultural Operations	New Guinea Islands Produce Co	PG
RSNIKOE36407	Agricultural Operations	Nikolinci AD Nikolinci	RS
KR7054050000	Agricultural Operations	Nong Woo Bio Co Ltd	KR
INE369C01017	Agricultural Operations	Norben Tea & Exports	IN
NO0003090607	Agricultural Operations	Norpalm ASA	NO
RSNPESE49771	Agricultural Operations	Nova Pescara AD Deliblato	RS
RSNKOZE64684	Agricultural Operations	Novi Kozjak AD Novi Kozjak	RS
MYL5047OO005	Agricultural Operations	NPC Resources BHD	MY
US6750223058	Agricultural Operations	Ocean Spray Cranberries Inc	US
NGOKOMUOIL00	Agricultural Operations	Socfin	LU
INE112B01013	Agricultural Operations	Omega Ag-Seeds (Punjab)	IN
RSOMOLE87622	Agricultural Operations	Omoljica ad Omoljica	RS
BG1100021085	Agricultural Operations	Oranzherii AD Sliven	BG
US68618D1028	Agricultural Operations	Organic Sales and Marketing In	US
IE00B1WV4493	Agricultural Operations	Aryzta AG	CH
MYL6866OO007	Agricultural Operations	Tradewinds Malaysia Bhd	MY
CI0000000592	Agricultural Operations	PALMCI	CI
KW0EQ0605026	Agricultural Operations	Bayan Holding Co	KW
ROPSTOACNOR9	Agricultural Operations	Pastorala SA	RO
RSPDZAE82743	Agricultural Operations	PD Zajecar AD Zajecar	RS
RSPESCE40187	Agricultural Operations	Pescara AD Banatski Karlovac	RS
RSPSSUE68461	Agricultural Operations	Pescara ad Subotica	RS
RSPTFIE75532	Agricultural Operations	Petefi AD Temerin	RS
BA100PIKSRA3	Agricultural Operations	Pik AD Samac	BA
HRPIKRRA0003	Agricultural Operations	PIK Rijeka dd Rijeka	HR
RSSIRME09378	Agricultural Operations	PIK Sirmium AD	RS
HRPIVKRA0007	Agricultural Operations	Agrokor DD	HR
MYL1902OO005	Agricultural Operations	Pinehill Pacific Bhd	MY
RSPINKE62111	Agricultural Operations	Pinki ad Sremska Mitrovica	RS
RSPIOSE72012	Agricultural Operations	Pionir PP Srbobran AD	RS
BA100PLNARA9	Agricultural Operations	Planina AD Blatnica	BA
LU0012113584	Agricultural Operations	Plantations des Terres Rouge S	LU
BA100PLNTRA9	Agricultural Operations	Plantaze AD Gradiska	BA
RSPOBBE82699	Agricultural Operations	Pobeda AD Boka	RS
RSPDCEE80995	Agricultural Operations	Podunavlje AD Celarevo	RS
RSPLTHE82942	Agricultural Operations	Polet AD Hrtkovci	RS
HRPPORRA0000	Agricultural Operations	Poljopriv Poduzece dd Orahovic	HR
BA100PLDRRA4	Agricultural Operations	Poljoprivreda AD Draksenic Kdu	BA
RSPNSOE79512	Agricultural Operations	Poljoprivreda Novo Selo AD Oro	RS
RSPSSSE69968	Agricultural Operations	Poljoprivredna Strucna Sluzba	RS
BA100PLPZRA1	Agricultural Operations	Poljoprivredni Zavod AD Doboj	BA
BA100PPRVRA7	Agricultural Operations	Poljoprivrednik AD Derventa	BA

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
BA100PLJPRA5	Agricultural Operations	Poljoprivrednik AD Rudo	BA
BA100PLPRA8	Agricultural Operations	Poljoproizvod AD Prijedor	BA
RSPOLRE87875	Agricultural Operations	Poljopromet AD Ruma	RS
BAPPRZR00002	Agricultural Operations	Poljopromet dd Zenica	BA
CS0009017355	Agricultural Operations	Polnonakup Liptov AS	SK
CS0008466652	Agricultural Operations	Polnonakup Saris AS	SK
CS0009014758	Agricultural Operations	Polnonakup Turiec AS	SK
BA100POPORA9	Agricultural Operations	Popovo Polje AD Trebinje	BA
ID1000118409	Agricultural Operations	First Pacific Co Ltd/Hong Kong	HK
RSMILEE26649	Agricultural Operations	PP Miletic ad Srpski Miletic	RS
RSMKRNE17774	Agricultural Operations	PP Mokrin ad Mokrin	RS
ID1000090400	Agricultural Operations	Prasidha Aneka Niaga Tbk PT	ID
MYL9458OO000	Agricultural Operations	Koperasi Kebangsaan Permodalan	MY
NGPRESCO0005	Agricultural Operations	Rocca & Partners Stichting Adm	NL
	Agricultural Operations	Prima Industries Ltd	IN
AU000000PAG8	Agricultural Operations	PrimeAg Australia Ltd	AU
MEPRIBRA1BR0	Agricultural Operations	Primorka AD BAR	ME
PTPRG0AP0001	Agricultural Operations	Progado-Soc Produtora DE RAC	PT
	Agricultural Operations	Propafisa SAECA	PY
CA69358G1072	Agricultural Operations	PRT Growing Services Ltd	CA
RSPMRKE45846	Agricultural Operations	Prvi Maj PK AD	RS
BG11PTLOBT13	Agricultural Operations	Ptitsevadstvo-Lomtsi	BG
RSPAPAE17597	Agricultural Operations	PTK Panonija ad Panonija	RS
GB0002349065	Agricultural Operations	REA Holdings PLC	GB
UA4000033468	Agricultural Operations	Raduzhne	UA
RSRSDNE86169	Agricultural Operations	Rasadnik ad Kikinda	RS
BRRSIPACNPR9	Agricultural Operations	Rasip Agro-Pastoril SA	BR
BA100RTARRA9	Agricultural Operations	Ratar AD Prnjavor	BA
BA100RATARA5	Agricultural Operations	Ratarstvo AD Nova Topola	BA
RSRTRSE71481	Agricultural Operations	Ratarstvo AD Skorenovac	RS
RSRATKE74678	Agricultural Operations	Ratkovo AD Ratkovo	RS
RSRAVNE50538	Agricultural Operations	Ravnica AD	RS
KE0000000422	Agricultural Operations	REA Vipingo Plantations Ltd	KE
BRRNARACNOR6	Agricultural Operations	Renar Macas SA	BR
MERBRSA1CT0	Agricultural Operations	Ribarstvo AD Rijeka Crnojevia	ME
BA100RBARRA7	Agricultural Operations	Ribnjak Bardaca AD Bardaca	BA
CA7659071004	Agricultural Operations	Fairfax Financial Holdings Ltd	CA
MYL5113OO005	Agricultural Operations	Rimbunan Sawit Bhd	MY
UA4000083885	Agricultural Operations	RISE PJSC	UA
MYL2542OO008	Agricultural Operations	Riverview Rubber Estates BHD	MY
ROROGAACNOR0	Agricultural Operations	Roclip SA Fagaras	RO
INE573501017	Agricultural Operations	ROM Industries Ltd	IN

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
ROROAGACNOR0	Agricultural Operations	Romagrovest SA	RO
RORMFHACNOR1	Agricultural Operations	Romfruct SA Orastie	RO
SZ0005797920	Agricultural Operations	Royal Swaziland Sugar Corp Ltd	SZ
RU000A0JPNP4	Agricultural Operations	Rusgrain Holding OAO	RU
US7851351046	Agricultural Operations	S&W Seed Co	US
ARSMIG010018	Agricultural Operations	SA San Miguel AGICI y F	AR
ROSACRACNOR0	Agricultural Operations	Sacagri Prod SA	RO
GE1100000938	Agricultural Operations	Sakagroservice JSC	GE
JP3315000004	Agricultural Operations	Sakata Seed Corp	JP
ID1000106107	Agricultural Operations	Sampoerna Agri Resources Pte L	SG
RSSANDE84905	Agricultural Operations	Sanad AD Sanad	RS
BE0003625366	Agricultural Operations	Sapex	BE
MYL5126OO007	Agricultural Operations	Sarawak Oil Palms Bhd	MY
MYL5135OO008	Agricultural Operations	Sarawak Plantation Bhd	MY
KE0000000430	Agricultural Operations	Sameer Group	KE
NZSATE0001S7	Agricultural Operations	Satara Co-operative Group Ltd	NZ
US8064032001	Agricultural Operations	Scheid Vineyards Inc	US
ZW0009011504	Agricultural Operations	Seed Co	ZW
NZSEKE0001S8	Agricultural Operations	Seeka Kiwifruit Industries Ltd	NZ
RSSELKE42896	Agricultural Operations	Selekcija AD	RS
	Agricultural Operations	Khurd Selenge Jsc	MN
LK0147N00005	Agricultural Operations	Carson Cumberbatch & Co PLC	LK
ROARINACNOR8	Agricultural Operations	Semagro SA Seini	RO
SK1120002375	Agricultural Operations	Semat AS	SK
RSSEMEE40164	Agricultural Operations	Seme ad Beograd	RS
RSSPCAE84092	Agricultural Operations	Seme Produkt AD Cacak	RS
RSSEMTE52696	Agricultural Operations	Seme Tamis AD Pancevo	RS
MKSEME101014	Agricultural Operations	Semenarstvo Skopje	MK
ROSERJACNOR7	Agricultural Operations	Servagromec SA Cluj	RO
ROSEVDACNOR2	Agricultural Operations	Servagromec SA Domasnea	RO
ROSEVIACNOR1	Agricultural Operations	Servagromec SA Iacobeni	RO
ROSERAACNOR6	Agricultural Operations	Servagromec SA Suceava	RO
ROSERXACNOR8	Agricultural Operations	Servismec SA	RO
ROSEVPACNOR6	Agricultural Operations	Servprestmec SA Perieti	RO
LK0151N00007	Agricultural Operations	Carson Cumberbatch & Co PLC	LK
CNE000001PG9	Agricultural Operations	Shandong Oriental Ocean Sci-Te	CN
US81941R1023	Agricultural Operations	Shandong Zhouyuan Seed and Nur	CN
CNE000000DQ6	Agricultural Operations	Shenzhen Shenxin Taifeng Group	CN
INE354D01017	Agricultural Operations	Simran Farms Ltd	IN
ROSINBACNOR4	Agricultural Operations	Sincron SA Buduslau	RO
US82935W2061	Agricultural Operations	Sintal Agriculture PLC	CY
BE0003898187	Agricultural Operations	Sipef SA	BE

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
BBSLCEACNOR2	Agricultural Operations	SLC Agricola SA	BR
RSSLPPE15079	Agricultural Operations	Sloga ad Kac	RS
RSSLOAE26329	Agricultural Operations	Sloga AD Rusko Selo	RS
CI0000000196	Agricultural Operations	Societe Internationale de Plan	FR
CI0000000162	Agricultural Operations	Socfin	LU
LU0027967834	Agricultural Operations	Socfin	LU
LU0056569402	Agricultural Operations	Socfin	LU
MU0287100006	Agricultural Operations	Societe de Developpement Indus	MU
RSSOKIE51942	Agricultural Operations	Sojaprotein AD Kinda	RS
RSSOMBE08380	Agricultural Operations	Sombormlin ad Sombor	RS
EGS30301C013	Agricultural Operations	Souhag National Food Industrie	EG
VN000000SSC4	Agricultural Operations	Southern Seed Corp	VN
BASPRER00001	Agricultural Operations	Spreca dd Vukovije-Kalesija	BA
INE312E01013	Agricultural Operations	Srinivasa Hatcheries Ltd	IN
BASTAKR00006	Agricultural Operations	Staklenici dd Capljina	BA
RSSTANE25789	Agricultural Operations	Stanisic AD Stanisic	RS
RSSTAME94795	Agricultural Operations	Stari Tamis AD Pancevo	RS
FR0000036857	Agricultural Operations	Societe Internationale de Plan	FR
ROSUCOACNOR5	Agricultural Operations	Sucors SA Ramnicu Sarat	RO
	Agricultural Operations	Sumber Ulzii JSC	MN
MYL2569OO001	Agricultural Operations	Sungei Bagan Rubber Co Malaya	MY
CA8677771047	Agricultural Operations	Sunshine Agri-Tech Inc	CA
SA0007879592	Agricultural Operations	Tabuk Agriculture	SA
BE0039395133	Agricultural Operations	TALLEVIS	BE
ROTCCOACNOR1	Agricultural Operations	TCA SA Cotusca	RO
MYL2054OO004	Agricultural Operations	TDM BHD	MY
MYL7439OO002	Agricultural Operations	Teck Guan Perdana BHD	MY
BRTERIACNOR4	Agricultural Operations	Sucrieries et Distilleries de L	FR
MYL5112OO007	Agricultural Operations	TH Plantations Bhd	MY
RSTIMOE70953	Agricultural Operations	Tisa AD Mol	RS
RSTITBE07874	Agricultural Operations	Titel Brand AD Titel	RS
DE000A1EMHE0	Agricultural Operations	Tonkens Agrar AG	DE
RSTPLKE20417	Agricultural Operations	Topola ad Kikinda	RS
ROTOPSACNOR9	Agricultural Operations	Topsin SA Timisoara	RO
MYL4421OO003	Agricultural Operations	Tradewinds Malaysia Bhd	MY
MYL6327OO000	Agricultural Operations	Perspective Lane Sdn Bhd	MY
ROTRZUACNOR7	Agricultural Operations	Transmar SA Buzau	RO
INE843F01014	Agricultural Operations	Tricom Fruit Products Ltd	IN
DK0060083566	Agricultural Operations	Trigon Agri A/S	DK
MYL9059OO006	Agricultural Operations	TSH Resources Bhd	MY
	Agricultural Operations	Tuul Bayan JSC	MN
HRTSHCRA0009	Agricultural Operations	Tvornica Stocne Hrane dd Cakov	HR

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
LK0287N00009	Agricultural Operations	Udapussellawa Plantation PLC	LK
MYL5019OO004	Agricultural Operations	Unico-Desa Plantations Bhd	MY
INE333E01019	Agricultural Operations	Unique Organics Ltd	IN
BSP951331318	Agricultural Operations	United International Enterpris	BS
MYL2593OO001	Agricultural Operations	United Malacca Bhd	MY
TH0227010Z09	Agricultural Operations	Lam Soon Thailand PCL	TH
MYL2089OO000	Agricultural Operations	United Plantations BHD	MY
TH0748010004	Agricultural Operations	Univanich Palm Oil PCL	TH
	Agricultural Operations	Usjuulakh JSC	MN
KZ1C00000199	Agricultural Operations	Ust-Kamenogorsk Poultry Plant	KZ
INE398A01010	Agricultural Operations	Venky's India Ltd	IN
VN000000BVN1	Agricultural Operations	Vietnam Cotton JSC	VN
ROVIICACNOR6	Agricultural Operations	Viitorul SA Chiraleu	RO
CA92707Y1088	Agricultural Operations	Village Farms International In	CA
RSVINKE24911	Agricultural Operations	Vino Kalem AD Velika Drenova	RS
HRVLVIRA0008	Agricultural Operations	Vinoplod-vinarija DD	HR
BA100VITKRA9	Agricultural Operations	Vitkovci AD Vitkovci	BA
RSVOJVE06655	Agricultural Operations	Vojvodina ad Sombor	RS
RSVPDUE31416	Agricultural Operations	VP Dunav AD Backa Palanka	RS
HRVPIKRA0007	Agricultural Operations	VUPIK dd	HR
US9306591077	Agricultural Operations	Wailuku Agribusiness Co	US
CNE100001799	Agricultural Operations	Wanfu Biotechnology Hunan Agri	CN
CNE000001CH5	Agricultural Operations	Wangxiang Sannong	CN
LK0246N00005	Agricultural Operations	Watawala Plantation PLC	LK
AU000000WBA5	Agricultural Operations	Webster Ltd	AU
SG1T56930848	Agricultural Operations	Wilmar International Ltd	SG
CNE100000QN4	Agricultural Operations	Winall Hi-Tech Seed Co Ltd	CN
GB0034212331	Agricultural Operations	Wynnstay Group PLC	GB
CNE000001F13	Agricultural Operations	Xinjiang Guannong Fruit & Antl	CN
CNE000000QK1	Agricultural Operations	Xinjiang Hops Co Ltd	CN
CNE0000019L9	Agricultural Operations	Xinjiang Korla Pear Co Ltd	CN
CNE000001GH6	Agricultural Operations	Xinjiang Sailimu Modern Agricu	CN
CNE000000YW0	Agricultural Operations	Xinjiang Talimu Agriculture De	CN
CNE000001360	Agricultural Operations	Yuan Longping High-tech Agricu	CN
JP3947000000	Agricultural Operations	Yukiguni Maitake Co Ltd	JP
BG1100109070	Agricultural Operations	Chimimport Invest	BG
RSZLNGE12760	Agricultural Operations	Zelengora ad Sutjeska	RS
MKZPKO101012	Agricultural Operations	Zemjod Komb Pelagonija Bitola	MK
HRZITPRA0004	Agricultural Operations	Zitoproizvod d.d.	HR
RSPKZTE02217	Agricultural Operations	Zlatibor ad Zlatibor	RS
RSZLTLE69122	Agricultural Operations	Zlatica AD Lazarevo	RS
RSZOCAE84389	Agricultural Operations	Zobnatica ad Backa Topola	RS

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
BZP255522021	Agricultural Operations	China Agro-Technology Holdings	SG
ECP371281083	Agricultural Operations	El Tecal CA	EC
SG1P77919642	Agricultural Operations	Guangzhao Industrial Forest Bi	SG
CNE1000008R7	Agricultural Operations	Yunnan Green-Land Biological T	CN
ID1000094303	Chemicals-Fibers	Pinnacle Co Ltd	SC
US16949C1036	Chemicals-Specialty	China Polypeptide Group Inc	CN
CNE000000ZR7	Chemicals-Specialty	Cofco Biochemical Co Ltd	CN
US2824591067	Chemicals-Specialty	Ehydrogen Solutions Inc	US
INE233A01035	Chemicals-Specialty	Godrej & Boyce Manufacturing C	IN
INE785A01026	Chemicals-Specialty	Jayant Agro-Organics Ltd	IN
KR7009780008	Chemicals-Specialty	MSC Co Ltd	KR
INE869A01010	Chemicals-Specialty	Narmada Gelatines Ltd	IN
ID1000106909	Chemicals-Specialty	Cargill Inc	US
JP3449600000	Chemicals-Specialty	Taiyo Kagaku Co Ltd	JP
BMG7821D1065	Chemicals-Specialty	Sateri Holdings Ltd	CN
US01020Y1091	Coffee	AL International Inc	US
VN000000AGC7	Coffee	An Giang Coffee JSC	VN
BRCAFEACNPR9	Coffee	Cafe Soluvel Brasilia SA	BR
INE421D01014	Coffee	CCL Products India Ltd	IN
BRCIQUACNPR5	Coffee	Cia Cacique de Cafe Soluvel	BR
BRIGUAACNPB4	Coffee	Marubeni Corp	JP
GB00B66TMM85	Coffee	Coburg Group PLC	GB
US1921761052	Coffee	Coffee Holding Co Inc	US
KE0000000208	Coffee	Manhattan Coffee Investment Ho	MU
US3076751086	Coffee	Farmer Bros Co	US
US42224G3048	Coffee	Healthy Coffee International I	US
JP3135600009	Coffee	Ishigaki Foods Co Ltd	JP
US4707511089	Coffee	Jammin Java Corp	US
JP3236300004	Coffee	KEY Coffee Inc	JP
US5184111038	Coffee	Latteno Food Corp	BR
BE0003731453	Coffee	Miko	BE
MYL5201OO008	Coffee	Oldtown Bhd	MY
JMP831721098	Coffee	Salada Foods Ltd	JM
INE493A01019	Coffee	Tata Global Beverages Ltd	IN
CA88025A1030	Coffee	Ten Peaks Coffee Co Inc	CA
VN000000THV5	Coffee	Thai Hoa Viet Nam Group JSC	VN
BMG9112T1053	Coffee	Tsit Wing International Holdin	HK
JP3950820005	Coffee	Unicafe Inc	JP
VN000000VCF5	Coffee	Vinacafe Bien Hoa JSC	VN
TH0282010Y05	Energy-Alternate Sources	Eternal Energy PCL	TH
IM00B24F0V53	Energy-Alternate Sources	Gem BioFuels PLC	IM
US71646T1079	Energy-Alternate Sources	PetroTech Holdings Corp	US

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
ECP624681063	Forestry	La Reserva Forestal Reforest	EC
CA0042721005	Forestry	Acadian Timber Corp	CA
CA05676F1080	Forestry	Baikal Forest Corp	CA
ROBATAACNOR6	Forestry	Baita SA	RO
BA100BAKIRA1	Forestry	Bakic AD Foca	BA
BA100BORTRA4	Forestry	Bor-Tes AD Teslic	BA
JE00B1NNWQ21	Forestry	Cambium Global Timberland Ltd	JE
CA1375761048	Forestry	Canfor Corp	CA
ECP2354X1081	Forestry	Cerro Verde Forestal SA	EC
HK0000049327	Forestry	China Forest Industry	FR
KYG2113A1004	Forestry	China Forestry Holdings Co Ltd	CN
US16943P1003	Forestry	China Forestry Inc	CN
KYG2162D1043	Forestry	China Resources and Transporta	HK
ROCFORACNOR8	Forestry	Cozia Forest SA	RO
US2478501008	Forestry	Deltic Timber Corp	US
	Forestry	DIP Ostrelj dd Bosanski Petrov	BA
BA100DIPSRA8	Forestry	Dip Srbac AD Prijebljezi	BA
ROFRDOACNOR6	Forestry	Dornafor SA Vatra Dornei	RO
BA100DRNIRA5	Forestry	Drinic USPP AD Petrovac-Drinic	BA
BA100DIKLRA4	Forestry	Drvna Industrija AD Kalinovik	BA
HRDIV0RA0004	Forestry	Drvna Industrija Vrbovsko dd	HR
CA2693881047	Forestry	Eacom Timber Corp	CA
BA100EKPLRA7	Forestry	Eksploatacija AD Gacko	BA
ECP371201057	Forestry	El Refugio Forestal SA - Homef	EC
ROELASACNOR9	Forestry	Elar	RO
CLP4190M1063	Forestry	Inversiones Angelini y Cia Ltd	CL
DE0005773006	Forestry	Muenchener Rueckversicherungs	DE
CLP419131071	Forestry	Forestal Constructora y Comerc	CL
CNE000000CS4	Forestry	Fujian Yonggan Forestry Group	CN
FJ000000FFF2	Forestry	Future Forests Fiji Ltd	FJ
PAL4931071A0	Forestry	Golden Forest SA	PA
SI0031105719	Forestry	Gozdno Gospodarstvo Postojna	SI
US39276P1093	Forestry	Green Capital Group Inc	US
BMG4094L1054	Forestry	Greenheart Group Ltd	HK
AU000000GNS5	Forestry	Gunns Ltd	AU
BA100IPBLRA7	Forestry	Industrijske Plantaze AD Banja	BA
MYL6262OO009	Forestry	Innoprise Plantations BHD	MY
MEINSTRA1PG4	Forestry	Institut ZA Sumarstvo AD Podgo	ME
	Forestry	Interforest Ltd	GT
CA45953E1016	Forestry	International Forest Products	CA
CNE000000XG5	Forestry	Jilin Forest Industry Co	CN
US4930261080	Forestry	Keweenaw Land Assn CTF INT	US

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
ECP6123P1066	Forestry	La Campina Forestal SA - Stron	EC
BG11LETRAT14	Forestry	Lesoplast AD	BG
RU000A0JQK49	Forestry	Lesozavod-2 OAO	RU
MYL2011OO004	Forestry	Yaw Holding Sdn Bhd	MY
BA100MAGLRA0	Forestry	Maglic AD Foca	BA
MYL5223OO002	Forestry	Mentiga Corp BHD	MY
KYG6031J1013	Forestry	Merdeka Resources Holdings Ltd	HK
ECP6500B1008	Forestry	Meriza SA	EC
MYL5576OO003	Forestry	Minho Malaysia BHD	MY
BA100NPRKRA5	Forestry	Napredak AD Sipovo	BA
BA100NPRSRA8	Forestry	Napredak AD Srebrenica	BA
HK0000053410	Forestry	New Star Worldwide Holdings Lt	HK
BA100NVRZRA1	Forestry	Novorez AD Pale	BA
BA100OMORRA2	Forestry	Omorika AD Visegrad	BA
BA100PLNSRA1	Forestry	Planinsko AD Han Pijesak	BA
US7328571077	Forestry	Pope Resources Inc-LP	US
CH0013283368	Forestry	Precious Woods Holding AG	CH
BA100PDRVRA3	Forestry	Prerada Drveta AD Kotor Varos	BA
CA74164H1091	Forestry	Stone & Co Ltd	CA
RORGNAACNOR2	Forestry	Regna Forest SA Bistrita	RO
BA100RBNKRA5	Forestry	Ribnik AD Ribnik	BA
ECP8104A1088	Forestry	Rio Congo Forestal CA	EC
BA100RMSKRB9	Forestry	Romasok AD Sokolac	BA
FR0000037640	Forestry	Rougier SA	FR
LV0000100154	Forestry	Saldus mežrupnieciba	LV
SG1W64939547	Forestry	Samko Timber Ltd	ID
BMG7782K1071	Forestry	Yaw Holding Sdn Bhd	MY
JE00B56BNB34	Forestry	Sansui Holding Ltd	GB
RU000A0JQ4M7	Forestry	Selestra	RU
CA82934H1010	Forestry	Sino-Forest Corp	HK
RU000A0BL5T2	Forestry	Solikamskbumprom	RU
BA100STGORA1	Forestry	Stara Gora AD Rogatica	BA
	Forestry	Stilde Plantage A/S	DK
ID1000088909	Forestry	Sumalindo Lestari Jaya Tbk PT	ID
MESPANRA1AN4	Forestry	Sumarsko Preduzece Andrijevica	ME
MESPBARA1BA3	Forestry	Sumarsko Preduzece Berane AD B	ME
MESPKORA1KL4	Forestry	Sumarsko Preduzece Kolasin U S	ME
MESPNIRA1NK5	Forestry	Sumarsko Preduzece Niksic AD N	ME
MESPSARA1SA8	Forestry	Sumarsko Preduzece Savnik AD S	ME
MESPPVRA0PV0	Forestry	Sumarsko Preduzece U Stecaju P	ME
MESPZARA0ZA6	Forestry	Sumarsko Preduzece Zabljak AD	ME
BA100SMUSRA8	Forestry	Sumausluge AD Gradiska	BA

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
LV0000100139	Forestry	Talsu Mezrupnieciba	LV
AT0TEAKHOLZ8	Forestry	Teak Holz International AG	AT
MYL6378OO003	Forestry	Tekala Corp BHD	MY
CA87974D1006	Forestry	Tembec Inc	CA
JP3548000003	Forestry	Tenryu Lumber Co Ltd	JP
RU000A0JNRN5	Forestry	Terneyles JSC	RU
AU000000TFC8	Forestry	TFS Corp Ltd	AU
MYL7854OO002	Forestry	Timberwell BHD	MY
BA100TSVCRA5	Forestry	Tisovac AD Knezevo	BA
ROTRNAACNOR5	Forestry	Transilva SA Cluj Napoca	RO
ROTNVACNOR7	Forestry	Tremula Nav SA Constanta	RO
BA100TROJRA7	Forestry	Trojan AD Cajnice	BA
RSULJKE66841	Forestry	Uljaricakoop AD	RS
RU0002642216	Forestry	Ust-Ilimskiy LDZ	RU
BA100UZLMRA8	Forestry	Uzlomac AD Kotor Varos	BA
BA100VBOTRA6	Forestry	Velez-Botin AD Nevesinje	BA
CA9528451052	Forestry	West Fraser Timber Co Ltd	CA
CA9582112038	Forestry	Western Forest Products Inc	CA
MYL4022OO009	Forestry	Wijaya Baru Global Bhd	MY
VN000000DHC9	Paper&Related Products	Donghai Joint Stock Co Of Bent	VN
INE529I01013	Paper&Related Products	Amrit Corp Ltd	IN
US0036872093	Paper&Related Products	AbitibiBowater Inc	CA
PK0058701019	Paper&Related Products	Abson Industries	PK
GH0000000193	Paper&Related Products	African Champion Industries Lt	GH
INE112C01011	Paper&Related Products	Agio Paper & Industries Ltd	IN
OM0000002184	Paper&Related Products	Al Ahlia Converting Industries	OM
TRAALKAW91D8	Paper&Related Products	Alkim Alkali Kimya AS	TR
PTALT0AE0002	Paper&Related Products	Altri SGPS SA	PT
ZW000301DR35	Paper&Related Products	Amalgamated Regional Trading H	ZW
INE435A01028	Paper&Related Products	International Paper Co	US
CNE0000019B0	Paper&Related Products	Anhui Shanying Paper Industry	CN
JO4100311011	Paper&Related Products	Arab Co for Investment Project	JO
PLARTPR00012	Paper&Related Products	Arctic Paper AB	SE
RU0005418796	Paper&Related Products	Pulp Mill Holding GmbH	AT
KR7007190002	Paper&Related Products	Artone Paper Manufacturing Co	KR
INE723K01018	Paper&Related Products	Ashutosh Paper Mills Ltd	IN
KR7002310001	Paper&Related Products	Asia Paper Manufacturing Co Lt	KR
KR7009380007	Paper&Related Products	Asia Papertec Inc	KR
INE525C01014	Paper&Related Products	Aurangabad Paper Mills Ltd	IN
US0565431014	Paper&Related Products	Badger Paper Mills Inc	US
INE294A01037	Paper&Related Products	Ballarpur Industries Ltd	IN
BD0505MPMC07	Paper&Related Products	Bangladesh Monospool Paper Man	BD

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
SE0000862997	Paper&Related Products	Billerud AB	SE
MX01PA0B0014	Paper&Related Products	Bio Pappel SAB de CV	MX
INE697H01010	Paper&Related Products	Blue Bird India Ltd	IN
US09746Y1055	Paper&Related Products	Boise Inc	US
US1182551085	Paper&Related Products	Buckeye Technologies Inc	US
RSBDNNE60219	Paper&Related Products	Buducnost za graficku delatnos	RS
ARP3465E1200	Paper&Related Products	Della Penna SA	AR
GH0000000227	Paper&Related Products	Camelot Ghana Ltd	GH
CA1375842079	Paper&Related Products	Canfor Pulp Products Inc	CA
CA1469001053	Paper&Related Products	Cascades Inc	CA
CA14888T1049	Paper&Related Products	Catalyst Paper Corp	CA
ROCEDOACNOR1	Paper&Related Products	Kameron Financial AG	LI
BA100CELPRA4	Paper&Related Products	Celpak AD Prijedor	BA
ARP219751426	Paper&Related Products	Celulosa Argentina	AR
BRRANIACNPR2	Paper&Related Products	Celulose Irani SA	BR
PK0040301019	Paper&Related Products	Century Paper & Board Mills Lt	PK
GB00B57QBG80	Paper&Related Products	Ceres Media International PLC	GB
CH0001931853	Paper&Related Products	Cham Paper Holding AG	CH
TW0001904001	Paper&Related Products	Cheng Loong Corp	TW
INE473C01017	Paper&Related Products	Chhattisgarh Industries Ltd	IN
HK0000054723	Paper&Related Products	China Hao Ran Recycling Co Ltd	CN
BMG2156K1062	Paper&Related Products	China Paper Holdings Ltd	CN
KYG215A01058	Paper&Related Products	China Sunshine Paper Holdings	CN
JP3513400006	Paper&Related Products	Chuetsu Pulp & Paper Co Ltd	JP
TW0001905008	Paper&Related Products	Chung Hwa Pulp Corp	TW
BRMSPAACNPR7	Paper&Related Products	Cia Melhoramentos de Sao Paulo	BR
US18538R1032	Paper&Related Products	Clearwater Paper Corp	US
BMG2203K1669	Paper&Related Products	Climax International Co Ltd	HK
INE715D01019	Paper&Related Products	Coral Newsprints Ltd	IN
INE496D01016	Paper&Related Products	Cosboard Industries Ltd	IN
GB0002346053	Paper&Related Products	James Cropper PLC	GB
NL0000345452	Paper&Related Products	Crown Van Gelder	NL
KR7017650003	Paper&Related Products	Daelim Paper Co Ltd	KR
JP3440400004	Paper&Related Products	Daio Paper Corp	JP
CA2575572078	Paper&Related Products	Domtar Corp	CA
US2575592033	Paper&Related Products	Domtar Corp	CA
KR7019300003	Paper&Related Products	Dongil Paper Manufacturing Co	KR
VN000000DAP6	Paper&Related Products	DoPack JSC	VN
US26144E1010	Paper&Related Products	Dragon International Group Cor	CN
BG11TRAAT140	Paper&Related Products	Duropak-Trakia Papir AD	BG
RSDPKRE27884	Paper&Related Products	Dusan Petronijevic AD Krusevac	RS
BG11ZKKOAT12	Paper&Related Products	Ekotab AD-Kocherinovo	BG

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
INE384H01015	Paper&Related Products	Ellora Paper Mills Ltd	IN
INE830C01026	Paper&Related Products	Emami Paper Mills Ltd	IN
CL0000001314	Paper&Related Products	Empresas CMPC SA	CL
US29405B1052	Paper&Related Products	Environmental Fiber Technologi	US
FR0000064164	Paper&Related Products	Exacompta Clairefontaine	FR
UYP3806A1001	Paper&Related Products	Celulosa Argentina	AR
RSFHBGE90407	Paper&Related Products	Kappa Star Group	CY
ID1000068208	Paper&Related Products	Intercipta Sempana PT	ID
CA31572V2030	Paper&Related Products	Fibrex Inc	CA
BRFIBRACNOR9	Paper&Related Products	Fibria Celulose SA	BR
US3177112089	Paper&Related Products	Finch Pruyn & Co Inc	US
EGS360B2C018	Paper&Related Products	Flora-Pyramids Paper Mills SAE	EG
CA34958R1010	Paper&Related Products	Fortress Paper Ltd	CA
CNE000000S19	Paper&Related Products	Fujian Qingshan Paper Indus	CN
US3773161043	Paper&Related Products	PH Glatfelter Co	US
BA100GRFRRA5	Paper&Related Products	Graficar AD Dobo	BA
RSGRAFE53919	Paper&Related Products	Grafopromet AD Cacak	RS
LT0000102030	Paper&Related Products	Grigiskes	LT
CH0002175773	Paper&Related Products	Behr Bircher Cellpack BBC Indu	CH
ES0130625512	Paper&Related Products	Grupo Empresarial Ence SA	ES
CNE000001F47	Paper&Related Products	Guangdong Guanbao High-Tech Co	CN
IL0006320183	Paper&Related Products	Ganden Holdings Ltd	IL
BD0510HPPML6	Paper&Related Products	Hakkani Pulp and Paper Mills L	BD
NGHALLMARK01	Paper&Related Products	Hallmark Paper Products PLC	NG
KR7009460007	Paper&Related Products	HanChang Paper Co Ltd	KR
KR7002300002	Paper&Related Products	Hankook Paper Manufacturing Co	KR
KR7004150009	Paper&Related Products	Hansol Paper Co	KR
VN000000HAP7	Paper&Related Products	Hapaco Group JSC	VN
JP3770250003	Paper&Related Products	Havix Corp	JP
CNE000000PT4	Paper&Related Products	Luohe Yinge Industrial Group C	CN
JP3841800000	Paper&Related Products	Hokuetsu Kishu Paper Co Ltd	JP
SE0000109290	Paper&Related Products	Holmen AB	SE
KYG459991025	Paper&Related Products	Hop Fung Group Holdings Ltd	HK
ES0147561015	Paper&Related Products	Iberpapel Gestion SA	ES
JP3149150009	Paper&Related Products	Imura Envelope Co Inc	JP
ID1000062201	Paper&Related Products	Sinar Mas Group	ID
US4601461035	Paper&Related Products	International Paper Co	US
PTINA0AP0008	Paper&Related Products	Inapa-Invest Particip Gesta	PT
INE789E01012	Paper&Related Products	JK Paper Ltd	IN
INE783C01019	Paper&Related Products	Kalptaru Papers Ltd	IN
US48562P1030	Paper&Related Products	KapStone Paper and Packaging C	US
INE961B01013	Paper&Related Products	Kay Power & Paper Ltd	IN

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
ID1000116809	Paper&Related Products	Kertas Basuki Rachmat Indonesi	ID
KR7004540001	Paper&Related Products	KleanNara Co Ltd	KR
BG11KMBEAT10	Paper&Related Products	KMH-Belovo AD	BG
JP3294500008	Paper&Related Products	Toshiba Corp	JP
RU0009084271	Paper&Related Products	Kondopoga Pulp & Paper	RU
KR7109070003	Paper&Related Products	Korea Green Paper Manufacturin	KR
BG11KOKOAT15	Paper&Related Products	Kostenentz-HHI AD	BG
KR7078130002	Paper&Related Products	Kuk-il Paper Manufacturing Co	KR
KYG5427W1309	Paper&Related Products	Gold Best Holdings Ltd	VG
RSLPNKE57842	Paper&Related Products	Lepenka AD Novi Knezevac	RS
HRLPMLRA0002	Paper&Related Products	Lipa Mill DD	HR
TW0001909000	Paper&Related Products	Long Chen Paper Co Ltd	TW
INE387I01016	Paper&Related Products	Magnum Ventures Ltd	IN
INE383H01017	Paper&Related Products	Malu Paper Mills Ltd	IN
VEV000011008	Paper&Related Products	Manufacturas de Papel CA	VE
RU000A0JNKG4	Paper&Related Products	Mayak OAO	RU
CNE000000W54	Paper&Related Products	MCC Meili Paper Industry Co Lt	CN
MA0000011447	Paper&Related Products	Med Paper SA	MA
US5880561015	Paper&Related Products	Mercer International Inc	CA
EGS36091C014	Paper&Related Products	Middle East Paper SIMO	EG
CNE0000012T7	Paper&Related Products	Minfeng Special Paper Co Ltd	CN
ES0164180012	Paper&Related Products	Miquel y Costas & Miquel SA	ES
JP3901200000	Paper&Related Products	Mitsubishi Paper Mills Ltd	JP
RSMLDSE41318	Paper&Related Products	Mladost AD Cuprija	RS
INE388C01017	Paper&Related Products	Mohit Paper Mills Ltd	IN
ZAE000156550	Paper&Related Products	Mondi PLC	GB
GB00B1CRLC47	Paper&Related Products	Mondi PLC	GB
PLGELZA00018	Paper&Related Products	Mondi PLC	GB
TRATIREW91D1	Paper&Related Products	Mondi PLC	GB
KR7009580002	Paper&Related Products	Moorim Paper Co Ltd	KR
KR7009200007	Paper&Related Products	Moorim Paper Co Ltd	KR
KR7001810001	Paper&Related Products	Moorim SP Co Ltd	KR
FI0009000665	Paper&Related Products	Metsaliitto Osuuskunta	FI
CNE0000016M3	Paper&Related Products	Mudanjiang Hengfeng Paper Co L	CN
INE924F01012	Paper&Related Products	Mysore Paper Mills Ltd	IN
INE740D01017	Paper&Related Products	NR Agarwal Industries Ltd	IN
JP3644400008	Paper&Related Products	Nakabayashi Co Ltd	JP
CNE000000W62	Paper&Related Products	Nanzhi Co Ltd/Fujian	CN
INE776A01017	Paper&Related Products	Nath Pulp & Paper Mills Ltd	IN
US6369111090	Paper&Related Products	National Medplex Corp	US
US6400791090	Paper&Related Products	Neenah Paper Inc	US
SG1E32850828	Paper&Related Products	New Toyo International Holding	SG

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
BMG653181005	Paper&Related Products	Nine Dragons Paper Holdings Lt	HK
RSNIPZE31452	Paper&Related Products	NIP Zrenjanin ad Zrenjanin	RS
JP3707000000	Paper&Related Products	Nippon Kodoshi Corp	JP
JP3754300006	Paper&Related Products	Nippon Paper Group Inc	JP
NO0004135633	Paper&Related Products	Norske Skogindustrier ASA	NO
BA100NSTARA6	Paper&Related Products	Nova Stampa AD Gradiska	BA
JP3190450001	Paper&Related Products	Ohmura Shigyo Co Ltd	JP
JP3174410005	Paper&Related Products	OJI Paper Co Ltd	JP
JP3193900002	Paper&Related Products	Okayama Paper Industries Co Lt	JP
US68619F2056	Paper&Related Products	Orient Paper Inc	CN
ID1000060403	Paper&Related Products	Sinar Mas Group	ID
PK0008401017	Paper&Related Products	Pakistan Paper Products Ltd	PK
ROPALSACNOR5	Paper&Related Products	Palas SA Constanta	RO
UYP7542P1079	Paper&Related Products	Pamer-Papelera Mercedes SA	UY
BA100PMPRRA6	Paper&Related Products	Pamo Promet AD Modrica	BA
TW0001906006	Paper&Related Products	Paolung International Co Ltd	TW
ARPREN010011	Paper&Related Products	Papel Prensa	AR
ES0168561019	Paper&Related Products	Papeles y Cartones de Europa S	ES
MU0154I00008	Paper&Related Products	Paper Converting Co Ltd	MU
KR7001020007	Paper&Related Products	PaperCorea Inc	KR
AU000000PPX1	Paper&Related Products	PaperlinX Ltd	AU
BA100PAPRRA1	Paper&Related Products	Papirnica AD Kozarska Dubica	BA
AU000000PPY9	Paper&Related Products	Papyrus Australia Ltd	AU
INE759I01016	Paper&Related Products	Perfectpac Ltd	IN
ROPTRCACNOR6	Paper&Related Products	Petrocart SA Piatra Neamt	RO
RU000A0JRGJ7	Paper&Related Products	Polotnjano-Zavodskaya Paper Fa	RU
BRPPARACNOR5	Paper&Related Products	Polpar SA	BR
US7328271009	Paper&Related Products	Pope & Talbot Inc	US
PTPTIOAM0006	Paper&Related Products	Semapa-Sociedade de Investimen	PT
FI0009015291	Paper&Related Products	Powerflute OYJ	FI
INE543F01010	Paper&Related Products	Specialty Paper Ltd	IN
PLKOMPP00017	Paper&Related Products	Przedsiębiorstwo Produkcyjno-H	PL
INE105C01023	Paper&Related Products	Pudumjee Industries Ltd	IN
INE606A01024	Paper&Related Products	Pudumjee Pulp & Paper Mills	IN
BG11INSOIT14	Paper&Related Products	Pulp & Paper Institute AD-Sofi	BG
KYG7329J1004	Paper&Related Products	Addinsight Ltd	VG
INE028D01025	Paper&Related Products	Rainbow Papers Ltd	IN
EGS36021C011	Paper&Related Products	Rakta Paper Manufacturing	EG
INE278B01020	Paper&Related Products	Rama Newsprint & Papers	IN
INE425E01013	Paper&Related Products	Rama Paper Mills Ltd	IN
INE777A01015	Paper&Related Products	Rama Pulp & Papers Ltd	IN
RU0001206682	Paper&Related Products	Rosbumtorg OAO	RU

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
SE0000112252	Paper&Related Products	Rottneros AB	SE
INE803H01014	Paper&Related Products	Ruchira Papers Ltd	IN
RSRUSKE69496	Paper&Related Products	Ruske Slovo ad Ruski Krstur	RS
INE474D01013	Paper&Related Products	Saffron Industries Ltd	IN
BMG7783F1077	Paper&Related Products	Samson Paper Holdings Ltd	HK
INE384D01022	Paper&Related Products	Sangal Papers Ltd	IN
ZAE000006284	Paper&Related Products	Sappi Ltd	ZA
INE385D01011	Paper&Related Products	Sarda Papers Ltd	IN
DE0006889801	Paper&Related Products	Svenska Cellulosa AB	SE
PK0011101018	Paper&Related Products	Security Papers Ltd	PK
KR7027970003	Paper&Related Products	Seha Corp	KR
RU000A0J4T19	Paper&Related Products	Selenginsk Pulp and Cardboard	RU
PTSEM0AM0004	Paper&Related Products	Semapa-Sociedade de Investimen	PT
INE431L01016	Paper&Related Products	Servalakshmi Paper Ltd	IN
INE630A01016	Paper&Related Products	Seshasayee Paper & Boards	IN
CNE000001J19	Paper&Related Products	Shandong Bohui Paper Industria	CN
CNE0000015H5	Paper&Related Products	Shandong Chenming Paper Holdin	CN
CNE0000014Y3	Paper&Related Products	Shandong Huatai Paper Co Ltd	CN
CNE100000XK6	Paper&Related Products	Shandong Qifeng Special Paper	CN
CNE000001P52	Paper&Related Products	Shandong Sun Paper Industry Jo	CN
TW0001903003	Paper&Related Products	Shihlin Paper Corp	TW
BA100CELXRA8	Paper&Related Products	Shp Celex AD Banja Luka	BA
INE185C01017	Paper&Related Products	Shree Ajit Pulp and Paper Ltd	IN
INE688C01010	Paper&Related Products	Shree Bhawani Paper Mills	IN
INE970C01012	Paper&Related Products	Shree Krishna Paper Mills	IN
INE617D01017	Paper&Related Products	Shree Rajeshwaranand Paper Mil	IN
INE231C01019	Paper&Related Products	Shreyans Industries Ltd	IN
IN0009564769	Paper&Related Products	Shreyans Paper Mills Ltd	IN
INE456H01011	Paper&Related Products	Simplex Papers Ltd	IN
INE202C01010	Paper&Related Products	Sirpur Paper Mills Ltd	IN
UA4000092324	Paper&Related Products	Slavic wallpapers KFTP	UA
RSSLRCE41400	Paper&Related Products	Slobodna REC AD Vranje	RS
RU000A0DQSZ3	Paper&Related Products	Sokolskiy Pulp & Paper	RU
RU000A0DQS05	Paper&Related Products	Solombalsky Pulp & Paper	RU
ROSOMSACNOR8	Paper&Related Products	Somes Dej	RO
INE088G01014	Paper&Related Products	South India Paper Mills Ltd/Th	IN
INE260F01011	Paper&Related Products	Specialty Paper Ltd	IN
INE266H01014	Paper&Related Products	Sree Sakthi Paper Mills Ltd	IN
RU000A0HFZS7	Paper&Related Products	Gruppa Ilim	RU
INE733A01018	Paper&Related Products	Star Paper Mills Ltd	IN
FI0009005961	Paper&Related Products	Stora Enso OYJ	FI
INE108E01023	Paper&Related Products	Sundaram Multi Pap Ltd	IN

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
ID1000054307	Paper&Related Products	Suparma Tbk PT	ID
CA86863R1055	Paper&Related Products	Supremex Inc	CA
ID1000083504	Paper&Related Products	Surabaya Agung Industri Pulp &	ID
BRNEMOACNPA9	Paper&Related Products	Suzano Holding SA	BR
BRSUZBACNPA3	Paper&Related Products	Suzano Papel e Celulose SA	BR
TW0001902005	Paper&Related Products	Taiwan Pulp & Paper Corp	TW
INE107A01015	Paper&Related Products	Tamil Nadu Newsprint & Papers	IN
GE1100000151	Paper&Related Products	Tbilisi Paper Factory JSC	GE
RSTIMKE14678	Paper&Related Products	Timok AD Knjazevac	RS
JP3624900001	Paper&Related Products	Tokushu Tokai Paper Co Ltd	JP
RSFRUME60944	Paper&Related Products	Umka AD Beograd	RS
TH0818010009	Paper&Related Products	United Paper PCL	TH
FI0009005987	Paper&Related Products	UPM-Kymmene OYJ	FI
SG1K55001665	Paper&Related Products	UPP Holdings Ltd	SG
INE464D01014	Paper&Related Products	Vapi Paper Mills Ltd	IN
US92531L1089	Paper&Related Products	Verso Paper Management LP	US
CZ0005005850	Paper&Related Products	Vet Assets AS	CZ
VN000000VID7	Paper&Related Products	Vien Dong Investment Developme	VN
RSFOPVE72285	Paper&Related Products	Vladicin Han ad Vladicin Han	RS
ROVRJUACNOR7	Paper&Related Products	Societatea de Investitii Finan	RO
US9433151019	Paper&Related Products	Wausau Paper Corp	US
INE976A01021	Paper&Related Products	West Coast Paper Mills Ltd	IN
CNE100000BD7	Paper&Related Products	Xiamen Anne Corp Ltd	CN
CNE000001881	Paper&Related Products	Xinjiang Tianhong Papermaking	CN
CNE000001FT3	Paper&Related Products	Yanbian Shixian Bailu Papermak	CN
INE551D01018	Paper&Related Products	Yash Papers Ltd	IN
CNE000000P87	Paper&Related Products	Yibin Paper Industry Co Ltd	CN
DE000A1KRLR0	Paper&Related Products	Youbisheng Green Paper AG	DE
KR7006740005	Paper&Related Products	Young Poong Paper Manufacturin	KR
KYG987641068	Paper&Related Products	Youyuan International Holdings	HK
TW0001907004	Paper&Related Products	Yuen Foong Yu Paper Manufactur	TW
CNE000001HR3	Paper&Related Products	Yueyang Forest & Paper Co Ltd	CN
CNE000001NP5	Paper&Related Products	Zhejiang Jingxing Paper JSC Lt	CN
CNE000001JW9	Paper&Related Products	Zhejiang Kan Specialities Mate	CN
UA1300941002	Paper&Related Products	Zhydachiv Pulp & Paper Mill Co	UA
RONUIAACNOR2	Pastoral&Agricultural	Cereale SRL Satu Mare	RO
US00846L1017	Pastoral&Agricultural	AgFeed Industries Inc	CN
ECP7693Q1022	Pastoral&Agricultural	Agricola Industrial Tropical S	EC
ROAGCHACNOR6	Pastoral&Agricultural	Agrocomsuin SA Bontida	RO
ROAECJACNOR7	Pastoral&Agricultural	Agromec SA Strejnic	RO
ROAGLGACNOR9	Pastoral&Agricultural	Agromec Salsig	RO
BAAGTKR00001	Pastoral&Agricultural	Agrotrend dd Kakanj	BA

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
RSAGUNE12699	Pastoral&Agricultural	Agrounija AD Indija	RS
RSBACSE62536	Pastoral&Agricultural	Republic of Serbia	RS
MEBAPORA1PZ4	Pastoral&Agricultural	Bajo Pivljanin-Poljoprivreda A	ME
CNE000000XH3	Pastoral&Agricultural	Beijing Shunxin Agriculture Co	CN
ROCAMFACNOR8	Pastoral&Agricultural	Cara Mecanizare SA	RO
	Pastoral&Agricultural	Cerea AS	CZ
ID1000117708	Pastoral&Agricultural	Central Agromina PT	ID
JP3525400002	Pastoral&Agricultural	Chubu Shiryo Co Ltd	JP
ROCOJMACNOR1	Pastoral&Agricultural	Cojocna Mecanizare	RO
ROCMGJACNOR7	Pastoral&Agricultural	Combgorj SA TG Jiu	RO
ROCCFDACNOR3	Pastoral&Agricultural	Comcereal Fundulea SA Fundulea	RO
ROCMULACNOR4	Pastoral&Agricultural	Comsuin Ulmeni SA Oltenita	RO
KR7003310000	Pastoral&Agricultural	Daejoo Co Ltd	KR
KR7008040008	Pastoral&Agricultural	Korea Flour Mills Co Ltd	KR
KR7035810001	Pastoral&Agricultural	Easy Bio System Inc	KR
	Pastoral&Agricultural	El Campo SAECA	PY
MYL712500007	Pastoral&Agricultural	Emivest BHD	MY
MEFSHSRA1PG6	Pastoral&Agricultural	Fabrika Stocne Hrane AD Spuz	ME
RSFSHCE26172	Pastoral&Agricultural	Fabrika Stocne Hrane Crvenka a	RS
RSFSHJE70464	Pastoral&Agricultural	Fabrika Stocne Hrane Jabuka ad	RS
MEFASIRA1DA4	Pastoral&Agricultural	Farma Svinja AD Spuz	ME
BA100GOVFRA4	Pastoral&Agricultural	Farmaland AD Nova Topola	BA
KR7036580009	Pastoral&Agricultural	Farmsco	KR
KR7027710003	Pastoral&Agricultural	FarmStory Hannaeng Co Ltd	KR
ID1000080104	Pastoral&Agricultural	FKS Multi Agro Tbk PT	ID
TW0001210003	Pastoral&Agricultural	Great Wall Enterprise Co Ltd	TW
CNE000000CR6	Pastoral&Agricultural	Haikou Agriculture & Industry	CN
KR7005860002	Pastoral&Agricultural	Hanil Feed Co Ltd	KR
GRS149001000	Pastoral&Agricultural	Hippotour	GR
CNE100000WV5	Pastoral&Agricultural	Hunan Dakang Pasture Farming C	CN
CNE000001J27	Pastoral&Agricultural	Hunan New Wellful Co Ltd	CN
CNE000000P95	Pastoral&Agricultural	Zhejiang Fuhua Group Co Ltd	CN
RSINNVE95477	Pastoral&Agricultural	Inex - Nova Varos ad Nova Varo	RS
ARINJU010010	Pastoral&Agricultural	Inversora Juramento SA	AR
ID1000085202	Pastoral&Agricultural	Japfa Comfeed Indonesia Tbk PT	ID
CNE1000006H2	Pastoral&Agricultural	Jiangxi Zhengbang Technology C	CN
KR7025880006	Pastoral&Agricultural	KC Feed Co Ltd	KR
KR7002140002	Pastoral&Agricultural	Korea Industrial Co Ltd	KR
GRS224003004	Pastoral&Agricultural	Kre. Ka SA	GR
MYL938500005	Pastoral&Agricultural	Lay Hong BHD	MY
KW0EQ0701213	Pastoral&Agricultural	Livestock Transport & Trading	KW
ID1000119407	Pastoral&Agricultural	Malindo Feedmill Tbk PT	ID

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
US55302T2042	Pastoral&Agricultural	MHP SA	UA
ROMRSEACNOR1	Pastoral&Agricultural	Morarit Service SA Craiova	RO
ID1000074909	Pastoral&Agricultural	Multibreeder Adirama Indonesia	ID
RSNOVAE80516	Pastoral&Agricultural	Nova Buducnost ad Zarkovac	RS
RONUDAACNOR3	Pastoral&Agricultural	Nutricod SA Codlea	RO
RONUTPACNOR7	Pastoral&Agricultural	Nutrientul SA Palota	RO
NZSZSE0001S7	Pastoral&Agricultural	Olam International Ltd	SG
ZW0009012148	Pastoral&Agricultural	Padenga Holdings LTD	ZW
ROPJSTACNOR9	Pastoral&Agricultural	Pajisti SA Amara	RO
ROPAJYACNOR7	Pastoral&Agricultural	Pajisti SA Brasov	RO
ROPRAJACNOR1	Pastoral&Agricultural	Pajisti SA Ciorani	RO
ROPAMEACNOR3	Pastoral&Agricultural	Palatca Mecanizare SA	RO
ROPAMFACNOR0	Pastoral&Agricultural	Pata-Boju Mecanizare SA	RO
BA100PMRKRA7	Pastoral&Agricultural	Petar Mrkonjic AD Modrica	BA
NZREIE0001S4	Pastoral&Agricultural	PGG Wrightson Ltd	NZ
VN000000PSL1	Pastoral&Agricultural	Phu Son Livestock JSC	VN
RSPKBKE92515	Pastoral&Agricultural	PKB Korporacija AD Beograd	RS
BA100PLANRA9	Pastoral&Agricultural	Planina AD Han Pijesak	BA
BA100PLDNRA3	Pastoral&Agricultural	Planinsko Dobro AD Nevesinje	BA
BA100PLDGRA7	Pastoral&Agricultural	Planinsko Dobro Gacko AD Gacko	BA
INE332G01032	Pastoral&Agricultural	Pochiraju Industries Ltd	IN
INE248601010	Pastoral&Agricultural	Prima Agro Ltd	IN
ROPRSPACNOR0	Pastoral&Agricultural	Prod Suin SA Petresti	RO
MYL7134OO009	Pastoral&Agricultural	PW Consolidated Bhd	MY
MYL7084OO006	Pastoral&Agricultural	QL Resources Bhd	MY
RU000A0JPX60	Pastoral&Agricultural	Rodina	RU
AU000000RHL9	Pastoral&Agricultural	Ruralco Holdings Ltd	AU
RSSAKOE57730	Pastoral&Agricultural	Sava Kovacevic AD Vrbas	RS
ROSEOLACNOR0	Pastoral&Agricultural	Semrom Oltenia SA Craiova	RO
CNE100000BF2	Pastoral&Agricultural	Shandong Minhe animal Husbandry	CN
CNE100001054	Pastoral&Agricultural	Shenzhen Jinxinnong Feed Co Lt	CN
CNE000000HD5	Pastoral&Agricultural	Shenzhen Kondarl Group Co Ltd	CN
TW0001235000	Pastoral&Agricultural	Shin Tai Industry Co Ltd	TW
CNE000000VB0	Pastoral&Agricultural	Sichuan New Hope Agribusiness	CN
LV0000100600	Pastoral&Agricultural	Siguldas Ciltslietu un Makslig	LV
MYL4316OO005	Pastoral&Agricultural	Sin Heng Chan Malaya Bhd	MY
RSSTIME63728	Pastoral&Agricultural	Stokoimpeks ad Nis	RS
ROSUNPACNOR9	Pastoral&Agricultural	Suinprod Gorj SA Bumbesti Jiu	RO
BA100SMPRRA0	Pastoral&Agricultural	Sumaproduct AD Kasindo	BA
KR7136490000	Pastoral&Agricultural	Sunjin Co Ltd	KR
KR7014300008	Pastoral&Agricultural	Sunjin Holdings Co Ltd	KR
BG11SVSTBT14	Pastoral&Agricultural	Svinevadstvo-Stambolovo AD	BG

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
BA100SVIFRA1	Pastoral&Agricultural	Svinjogojska Farma AD Nova Top	BA
TW0001220002	Pastoral&Agricultural	TAI Roun Products Co Ltd	TW
AU000000TAN6	Pastoral&Agricultural	Tandou Ltd	AU
CNE1000011J8	Pastoral&Agricultural	Tangrenshen Group Co Ltd	CN
VGG8883T1049	Pastoral&Agricultural	Tianli Agritech Inc	CN
ROCOTUACNOR3	Pastoral&Agricultural	Toneli Nutrition Titu SA Bucur	RO
CNE000001GS3	Pastoral&Agricultural	Tongwei Co Ltd	CN
SI0031102385	Pastoral&Agricultural	Tovarna Krmil Zalec	SI
MYL7176OO000	Pastoral&Agricultural	London Biscuits Bhd	MY
ROTRBCACNOR6	Pastoral&Agricultural	Tractorul SA Cuza Voda	RO
CI0000000311	Pastoral&Agricultural	TRITURAF	CI
KR7001790005	Pastoral&Agricultural	TS Corp/Korea	KR
RSVSTPE35896	Pastoral&Agricultural	Veterinarska Stanica Topola AD	RS
VN000000VTF9	Pastoral&Agricultural	Viet Thang Feed JSC	VN
HU0000108550	Pastoral&Agricultural	Visonka Takarmanykevero Szolga	HU
BA100VUCIRA4	Pastoral&Agricultural	Vucijak AD Prnjavor	BA
KR7006980007	Pastoral&Agricultural	WooSung Feed Co Ltd	KR
CH0037934152	Pastoral&Agricultural	WSH Sporthorses AG	CH
CNE000001PZ9	Pastoral&Agricultural	Xinjiang Tiankang Animal Scien	CN
PK0039601015	Sugar	Abdullah Shah Ghazi Sugar Mill	PK
PK0010901012	Sugar	Adam Sugar Mills Ltd	PK
AT0000603709	Sugar	Suddeutsche Zuckerruben Verwer	DE
ROBETAACNOR8	Sugar	Suddeutsche Zuckerruben Verwer	DE
PEP780851007	Sugar	Clarcrest Investments SA	PA
PK0050501011	Sugar	Al-Abbas Sugar Mills Ltd	PK
COA39PA00016	Sugar	Alimentos Derivados de la Cana	CO
PK0014501016	Sugar	Al Noor Sugar Mills Ltd	PK
INE715B01013	Sugar	Andhra Sugars Ltd	IN
PK0044601018	Sugar	Ansari Sugar Mills Ltd	PK
	Sugar	Asia Sugar JSC	KZ
CU0007256555	Sugar	Atlantica del Golfo Sugar Co	CU
PK0027901013	Sugar	Baba Farid Sugar Mills Ltd	PK
INE306A01021	Sugar	Bajaj Hindusthan Ltd	IN
INE119A01028	Sugar	Balrampur Chini Mills Ltd	IN
INE459A01010	Sugar	Bannari Amman Sugars Ltd	IN
CNE000000XY8	Sugar	Baotou Huazi Industry Co Ltd	CN
PK0009301018	Sugar	Bawany Sugars Mills Ltd	PK
INE490D01019	Sugar	Belapur Industries Ltd	IN
VN000000BHS9	Sugar	Bien Hoa Sugar JSC	VN
PH0972211058	Sugar	Bogo-Medellin Milling Co Inc	PH
BG11BADOAT11	Sugar	Bulgarska Zahar AD	BG
PEP771431009	Sugar	Cartavio SAA	PE

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
PEP772301003	Sugar	Central Azucarera Chucarapi Pa	PE
PHY124141011	Sugar	Central Azucarera de Tarlac	PH
PK0045301014	Sugar	Chashma Sugar Mills Ltd	PK
PK0093001011	Sugar	Colony Mills Ltd	PK
BMG253431073	Sugar	Cosan Ltd	BR
BRCANACNOR6	Sugar	Cosan Ltd	BR
BRUCOPACNPR5	Sugar	Costa Pinto SA	BR
MA0000010407	Sugar	COPROPAR	MA
PK0009501013	Sugar	Crescent Sugar Mills & Distill	PK
RSCRVEE59583	Sugar	Hellenic Republic	GR
CS0008417358	Sugar	Cukrovar Vrbatky AS	CZ
INE495A01022	Sugar	Dalmia Bharat Sugar & Industri	IN
NGDANSUGAR02	Sugar	Dangote Industries Ltd	NG
MU0067100002	Sugar	Deep River Beau Champ Ltd	MU
EGS30201C015	Sugar	Delta Sugar Co	EG
PK0032201011	Sugar	Dewan Sugar Mills Ltd	PK
INE041A01016	Sugar	Dhampur Sugar Mills Ltd	IN
INE956B01013	Sugar	Dhampure Speciality Sugars Ltd	IN
INE988C01014	Sugar	Dharani Sugars & Chemicals	IN
	Sugar	Dinksakhar	RU
INE366A01033	Sugar	Dwarikesh Sugar Industries Ltd	IN
INE889B01016	Sugar	Eastern Sugar & Industries Ltd	IN
CS0009006853	Sugar	Eastern Sugar Slovensko AS	SK
PEP776001005	Sugar	Empresa Agroindustrial Laredo	PE
INE928B01012	Sugar	Empee Sugars & Chemicals Ltd	IN
PEP771001000	Sugar	Empresa Agricola Barraza SA	PE
MU0005N00002	Sugar	ENL Land Ltd	MU
JP3168800005	Sugar	Ensuiko Sugar Refining Co Ltd	JP
ROFAZAACNOR4	Sugar	Fabrica De Zahar SA Bod	RO
RSSECZE24396	Sugar	Fabrika secera Zrenjanin AD Zr	RS
PK0028401013	Sugar	Faran Sugar Mills Ltd	PK
	Sugar	Fiji Sugar Corp Ltd	FJ
MU0092I00000	Sugar	Flacq United Estates Ltd	MU
JP3722200007	Sugar	Fuji Nihon Seito Corp	JP
BE0003395978	Sugar	Generale de sucreries	BE
INE310M01010	Sugar	Girdharilal Sugar & Allied Ind	IN
	Sugar	Girey Kuban Sakhar	RU
BE0003397024	Sugar	Groupe Sucrier	BE
MXP371181019	Sugar	Grupo Azucarero Mexico SAB de	MX
PK0006801010	Sugar	Habib Sugar Mills Ltd	PK
PK0026401015	Sugar	Habib-ADM Ltd	PK
PK0064801019	Sugar	Haseeb Waqas Sugar Mills Ltd	PK

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
GRS181111006	Sugar	Hellenic Republic	GR
PK0011001010	Sugar	Husein Sugar Mills Ltd	PK
ZAE000083846	Sugar	Garfield Weston Foundation	GB
MW0009107265	Sugar	Garfield Weston Foundation	GB
US4530962087	Sugar	Imperial Sugar Co	US
	Sugar	India Sugars & Refineries	IN
INE557C01017	Sugar	Indian Sucrose Ltd	IN
PK0054701013	Sugar	JDW Sugar Mills Ltd	PK
INE180E01014	Sugar	Jeypore Sugar Co Ltd	IN
INE210G01014	Sugar	JK Sugar Ltd	IN
	Sugar	Kanevksakhar OAO	RU
INE735A01013	Sugar	Kashipur Sugar Mills Ltd	IN
INE790B01024	Sugar	KCP Sugar and Industries Corp	IN
PK0060501019	Sugar	Khairpur Sugar Mills Ltd	PK
TH0828010007	Sugar	Khon Kaen Sugar Industry PCL	TH
TH1061010001	Sugar	Khonburi Sugar PCL	TH
INE157H01023	Sugar	KM Sugar Mills Ltd	IN
PK0019701017	Sugar	Kohinoor Sugar Mills Ltd	PK
VN000000KTS5	Sugar	Kon Tum Sugar JSC	VN
	Sugar	Korenovksahar OAO	RU
INE419A01022	Sugar	Kothari Sugars & Chemicals	IN
ARP624571096	Sugar	Ledesma SA	AR
INE636A01039	Sugar	Mawana Sugars Ltd	IN
COD07PA00017	Sugar	Mayaguez SA	CO
NGMCNICHOLS7	Sugar	McNichols Consolidated PLC	NG
MU0097I00009	Sugar	Medine Sugar Estates Co Ltd	MU
PK0012501018	Sugar	Mehran Sugar Mills Ltd	PK
TREMERT00018	Sugar	Mert Gida Giyim Sanayi ve Tica	TR
PK0066601011	Sugar	Mian Mohammad Sugar Mills Ltd	PK
PK0008101013	Sugar	Mirpurkhas Sugar Mills Ltd	PK
PK0066701019	Sugar	Mirza Sugar Mills Ltd	PK
JP3890400009	Sugar	Mitsui Sugar Co Ltd	JP
INE493H01014	Sugar	Monnet Sugar Ltd	IN
AU000000MSF9	Sugar	MSF Sugar Ltd	AU
MYL5202OO006	Sugar	Felda Global Ventures Holdings	MY
KE0000000372	Sugar	Mumias Sugar Co Ltd	KE
CNE000000YX8	Sugar	Nanning Sugar Industry Co Ltd	CN
VN000000NHS4	Sugar	Ninh Hoa Sugar JSC	VN
JP3732600006	Sugar	Nippon Beet Sugar Manufacturin	JP
JP3676600004	Sugar	Nissin Sugar Holdings Co Ltd	JP
PK0010501010	Sugar	Noon Sugar Mills Ltd	PK
MU0019N00003	Sugar	BBHM Holdings Ltd	ZA

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
INE594A01014	Sugar	KK Birla Group	IN
PK0032901016	Sugar	Pangrio Sugar Mills Ltd	PK
INE353B01021	Sugar	EID Parry India Ltd	IN
	Sugar	Pavlovskiy Sugar Plant OAO	RU
LK0137N00006	Sugar	Pelwatte Sugar Industries PLC	LK
INE546C01010	Sugar	Piccadily Agro Industries Ltd	IN
INE544C01023	Sugar	Piccadily Sugar & Allied Indus	IN
INE838E01017	Sugar	Ponni Sugars Erode Ltd	IN
PK0002201017	Sugar	Premier Sugar Mills & Distille	PK
INE562B01019	Sugar	Rajshree Sugars & Chemicals Lt	IN
INE625B01014	Sugar	Rana Sugars Ltd	IN
INE615A01017	Sugar	Ravalgaon Sugar Farm Ltd	IN
INE909C01010	Sugar	Riga Sugar Co Ltd	IN
COD34PA00011	Sugar	Riopaila Agricola SA	CO
CA77519R1029	Sugar	Rogers Sugar Inc	CA
RU000A0JPG20	Sugar	Rot Front Confectionery	RU
PHY7331W1072	Sugar	Roxas Holdings Inc	PH
PHY733251052	Sugar	Roxas Holdings Inc	PH
RSSAJKE10101	Sugar	Sajkaska fabrika secera AD Zab	RS
PK0043301016	Sugar	Sakrand Sugar Mills Ltd	PK
INE623A01011	Sugar	Sakthi Sugars Ltd	IN
PK0003601017	Sugar	Saleem Sugar Mills Ltd	PK
PK0038601016	Sugar	Sanghar Sugar Mills Ltd	PK
BRSMTOACNOR3	Sugar	Sao Martinho SA	BR
PK0029201016	Sugar	Shahmurad Sugar Mills Ltd	PK
PK0011201016	Sugar	Shahtaj Sugar Mills Ltd	PK
PK0024101013	Sugar	Shakarganj Mills Ltd	PK
INE793D01024	Sugar	Shree Mahaganga Sugar Mills Lt	IN
INE087H01022	Sugar	Shree Renuka Sugars Ltd	IN
BD0279SHYAM7	Sugar	Shyampur Sugar Mills Ltd	BD
INE270C01017	Sugar	Simbhaoli Sugar Mills Ltd	IN
PK0033201010	Sugar	Sind Abadgars Ltd	PK
INE117H01019	Sugar	Sir Shadi Lal Enterprises Ltd	IN
ECP8711G1186	Sugar	Sociedad Agricola e Industrial	EC
VN000000SBT4	Sugar	Bourbon SA	FR
BE0012544319	Sugar	Societe Financiere des Sucres	BE
TN0006170013	Sugar	Societe Tunisienne du Sucre	TN
INE004H01019	Sugar	ABT Ltd	IN
ZW0009011991	Sugar	Star Africa Corp Ltd	ZW
FR0000037749	Sugar	Societe Vermandoise de Sucrieri	FR
BE0003463685	Sugar	Sucrierie & Raffinerie Afriqu	BE
FR0000033318	Sugar	Societe Vermandoise de Sucrieri	FR

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
DE0007297004	Sugar	Suddeutsche Zuckerruben Verwer	DE
TW0004207006	Sugar	Taiwan Fructose Co Ltd	TW
PK0058001014	Sugar	Tandlianwala Sugar Mills	PK
GB0008754136	Sugar	Tate & Lyle PLC	GB
RSTETOE22677	Sugar	Finanziaria Saccarifera Italo	IT
PK0002301015	Sugar	Thal Industries Corp Ltd/The	PK
VN000000S339	Sugar	333 Sugar JSC/The	VN
INE409A01015	Sugar	Thiru Arooran Sugars Ltd	IN
JP3614600009	Sugar	Toyo Sugar Refining Co Ltd	JP
INE256C01024	Sugar	Triveni Engineering & Industri	IN
INE071E01023	Sugar	Ugar Sugar Works Ltd	IN
MU0149I00008	Sugar	Union Flacq Sugar Estates Co L	MU
MU0080I00005	Sugar	Union Sugar Estates Co Ltd/The	MU
INE018B01012	Sugar	Upper Ganges Sugar & Industrie	IN
INE786F01031	Sugar	Uttam Sugar Mills Ltd	IN
INE972B01010	Sugar	Venus Sugar Ltd	IN
HRVIORAA0001	Sugar	VIRO Tvornica Secera	HR
INE211K01014	Sugar	Vishnu Sugar Mills Ltd	IN
BMG9827P1095	Sugar	Xiwang Sugar Holdings Co Ltd	CN
ROZHARACNOR4	Sugar	Zahar SA Calarasi	RO
BG11ZAGOBT19	Sugar	Zaharni Zavodi AD	BG
ZM0000000052	Sugar	Garfield Weston Foundation	GB
BD0266ZEALB6	Sugar	Zeal Bangla Sugar Mills Ltd	BD
CNE0000005H6	Sugar	Jiangmen Sugar Cane Chemical F	CN
INE822B01017	Tea	Asian Tea & Exports Ltd	IN
INE442A01024	Tea	Assam Co India Ltd	IN
INE353C01011	Tea	Assambrook Ltd	IN
INE489D01011	Tea	B&A Ltd	IN
INE052B01011	Tea	Beeyu Overseas Ltd	IN
KYG107051040	Tea	Besunyen Holdings Co Ltd	CN
LK0039N00004	Tea	Ceylon Tea Services PLC	LK
INE477B01010	Tea	Dhunseri Petrochem & Tea Ltd	IN
INE012E01035	Tea	Diana Tea Co Ltd	IN
LK0226N00007	Tea	Ferntea PLC	LK
INE300A01016	Tea	Goodricke Group Ltd	IN
INE624M01014	Tea	Greenline Tea & Exports Ltd	IN
INE544A01019	Tea	Harrisons Malayalam Ltd	IN
LK0374N00005	Tea	HVA Foods Ltd	LK
JMP5894D1021	Tea	Jamaican Teas Ltd	JM
INE364A01020	Tea	BK Birla Group	IN
INE574G01013	Tea	Joonktollee Tea & Industries L	IN
KE0000000281	Tea	Kakuzi	KE

ISIN	Sector	Bedrijf	Land
KE0000000299	Tea	Kapchorua Tea Co Ltd	KE
KE0000000356	Tea	Limuru Tea Co Ltd	KE
INE696E01019	Tea	Longview Tea Co Ltd	IN
LK0313N00003	Tea	Malwatte Valley Plantations PL	LK
INE942G01012	Tea	McLeod Russel India Ltd	IN
BD0263NTC000	Tea	National Tea Co Ltd	BD
INE605D01012	Tea	Neelamalai Agro Industries Ltd	IN
BA100PAKCRA4	Tea	Pak Centar AD Lukavica	BA
INE431F01018	Tea	Peria Karamalai Tea & Produce	IN
BA100PRHRA2	Tea	Prehrana Pi AD Gradiska	BA
INE847C01020	Tea	Rossell India Ltd	IN
INE577L01016	Tea	STEL Holdings Ltd	IN
TW0005902001	Tea	Tait Marketing & Distribution	TW
LK0311N00007	Tea	Talawakelle Tea Estates PLC	LK
	Tea	Tanzania Tea Packers Ltd	TZ
INE192A01025	Tea	Tata Global Beverages Ltd	IN
GE1100001696	Tea	Tbilisi Tea Packing Factory JS	GE
LK0284N00006	Tea	Tea Smallholders Factories PLC	LK
TW0001233005	Tea	Ten Ren Tea Co Ltd	TW
INE390D01011	Tea	Terai TEA Co Ltd	IN
INE945B01016	Tea	Tyroon Tea Co Ltd	IN
INE458F01011	Tea	United Nilgiri Tea Estates Co	IN
INE621D01019	Tea	Universal Prime Aluminium Ltd	IN
INE712A01012	Tea	Warren Tea Ltd	IN
KE0000000505	Tea	Williamson Tea Kenya Ltd	KE

Bijlage 2 Nederlandse bedrijven die land verwerven in het buitenland

Deze bijlage bevat een lijst met Nederlandse niet-beursgenoteerde bedrijven in de landbouw- en bosbouwsector die land verwerven in ontwikkelingslanden. Dit wil niet zeggen dat zij betrokken zijn bij landgrabbing. Wel is het verstandig om bij investeringen in deze bedrijven alert te zijn op deze problematiek.

Bedrijf	Actief in	Doel	Bron
AfricaJuice BV	Ethiopië	Voedselgewassen	129
Bema Agri BV	Argentinië	Voedselgewassen	130
BFP International BV	Afrika, Brazilië, Azië	Biobrandstoffen	131
Biogreen Oil BV	Brazilië	Biobrandstoffen	132
BioShape Holding BV	Tanzania	Biobrandstoffen	133
Diligent Energy Systems BV	Tanzania, Colombia	Biobrandstoffen	134
Drie Wilgen Development BV	Sierra Leone	Voedselgewassen	135
Face the Future BV	Maleisië, Oeganda, Ecuador, Senegal	Bosbouw	136
FIAM NV	Brazilië	Bosbouw	137
Floresteca Holding NV	Brazilië	Bosbouw	138
Forest Returns BV	Costa Rica, Brazilië, Suriname, Turkije	Bosbouw	139
K.I. Samen BV (in een JV)	Tanzania	Voedselgewassen	140
Kooy Bioflow BV	Ethiopië	Biobrandstoffen	141
NOTS Foundation	Madagaskar	Biobrandstoffen	142
Royal Dutch Shell (Raízen JV met Cosan)	Brazilië	Biobrandstoffen	143
Terra Vitalis BV	Costa Rica	Bosbouw	144
Van der Staaij Groep	Latijns-Amerika, Oost-Europa, Israël, Egypte, Spanje	Voedselgewassen	145
Waterland Groep	Indonesië	Biobrandstoffen	146

Bijlage 3 Bronverwijzingen

- 1 FAO, "Livestock's long shadow: environmental issues and options", *UN Food and Agriculture Organization*, 2006, beschikbaar op www.fao.org/docrep/010/a0701e/a0701e00.htm
- 2 ActionAid UK, "Meals per Gallon: The impact of industrial biofuels on people and global hunger", *ActionAid*, 2010, beschikbaar op www.actionaid.org.uk/doc_lib/meals_per_gallon_final.pdf
- 3 Molden, D., "Water for Food, Water for Life: A Comprehensive Assessment of Water Management", *International Water Management Institute*, 2007, beschikbaar op www.iwmi.cgiar.org/assessment/
- 4 Beddington, J., "Food, Energy, Water And The Climate: A Perfect Storm Of Global Events?", *The Government Office for Science*, 2009, beschikbaar op www.bis.gov.uk/assets/bispartners/goscience/docs/p/perfect-storm-paper.pdf
- 5 Foresight, "The Future of Food and Farming, Final Project Report", *The Government Office for Science*, 2011, beschikbaar op www.bis.gov.uk/assets/bispartners/foresight/docs/food-and-farming/11-546-future-of-food-and-farming-report
- 6 Anseeuw, W., Wily, L. A., Cotula, L. en Taylor, M., "Land rights and the rush for land", ILC, 2011, beschikbaar op simas.org.ni/files/publicacion/1323964434_ILC%20GSR%20report_ENG-2.pdf
- 7 De Schutter, O., "Large-scale land acquisitions and leases: A set of core principles and measures to address the human rights challenge", *OECD*, 11 juni 2009, beschikbaar op www.oecd.org/dataoecd/22/20/44031283.pdf; HLPE, "Land tenure and international investments in agriculture", *The High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition*, juli 2011; Deininger, K. en Byerlee, D., "Rising Global Interest in Farmland: Can it yield sustainable and equitable benefits?", *World Bank*, 2011, beschikbaar op siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/ESW_Sept7_final_final.pdf;
- 8 Deininger, K. en Byerlee, D., "Rising Global Interest in Farmland: Can it yield sustainable and equitable benefits?", *Wereldbank*, 2011, beschikbaar op siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/ESW_Sept7_final_final.pdf; Food Crisis and the Global Land Grab, "About", *Website Food Crisis and the Global Land Grab (www.farmlandgrab.org)*, viewed December 2011.
- 9 Oxfam, "Land and Power: The growing scandal surrounding the new wave of investments in land", *Oxfam*, september 2011; Anseeuw, W., Wily, L. A., Cotula, L. en Taylor, M., "Land rights and the rush for land", ILC, 2011, beschikbaar op simas.org.ni/files/publicacion/1323964434_ILC%20GSR%20report_ENG-2.pdf
- 10 Global Land Project, "Land grab in Africa: Emerging land system drivers in a teleconnected world", *Global Land Project*, 2010, beschikbaar op www.globallandproject.org/Documents/GLP_report_01.pdf
- 11 GRAIN, "Extent of farmland grabbing for food production by foreign interests: how much agricultural land has been sold or leased off?", *GRAIN*, November 2011, beschikbaar op www.grain.org/media/BAhbBIsHOgZmSSJBMjAxMS8xMi8xNC8xMV8zNF8yN18xMzNfZm9yZWlnbmlzYXRpb25fdGFibGVfZGVjXzlwMTFfRU4ucGRmBjoGRVQ/foreignisation%20table%20dec%202011%20EN.pdf
- 12 HighQuest Partners, "Private Financial Sector Investment in Farmland and Agricultural Infrastructure", *OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers No. 33*, 2010, beschikbaar op www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/fulltext/5km7nzpjlr8v.pdf?expires=1324996306&id=id&accname=guest&checksum=1C911DA1DCE2943BD31BE922E9C279EF
- 13 GRAIN, "Pension funds: key players in the global farmland grab", *GRAIN*, 20 juni 2011, beschikbaar op www.grain.org/article/entries/4287-pension-funds-key-players-in-the-global-farmland-grab; GRAIN, "Land grabbing and the global food crisis", *GRAIN*, November 2011, beschikbaar op www.grain.org/bulletin_board/entries/4429-new-data-sets-on-land-grabbing

- 14 Global Land Project, "Land grab in Africa: Emerging land system drivers in a teleconnected world", *Global Land Project*, 2010, beschikbaar op www.globallandproject.org/Documents/GLP_report_01.pdf; Deininger, K. en Byerlee, D., "Rising Global Interest in Farmland: Can it yield sustainable and equitable benefits?", *Wereldbank*, 2011, beschikbaar op siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/ESW_Sept7_final_final.pdf; Anseeuw, W., Wily, L. A., Cotula, L. en Taylor, M., "Land rights and the rush for land", *ILC*, 2011, beschikbaar op simas.org.ni/files/publicacion/1323964434_ILC%20GSR%20report_ENG-2.pdf
- 15 HighQuest Partners, "Private Financial Sector Investment in Farmland and Agricultural Infrastructure", *OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers No. 33*, 2010, beschikbaar op www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/fulltext/5km7nnpjlr8v.pdf?expires=1324996306&id=id&accname=guest&checksum=1C911DA1DCE2943BD31BE922E9C279EFI; GRAIN, "Land grabbing and the global food crisis", *GRAIN*, November 2011, beschikbaar op www.grain.org/bulletin_board/entries/4429-new-data-sets-on-land-grabbing; GRAIN, "Extent of farmland grabbing for food production by foreign interests: how much agricultural land has been sold or leased off?", *GRAIN*, November 2011, beschikbaar op www.grain.org/media/BAhbBIsHOgZmSSJBMjAxMS8xMi8xNC8xMV8zNF8yN18xMzNfZm9yZWlnbmlzYXRpb25fdGFibGVfZGVjXzlwMTFfRU4ucGRmBjoGRVQ/foreignisation%20table%20dec%202011%20EN.pdf
- 16 Deininger, K. en Byerlee, D., "Rising Global Interest in Farmland: Can it yield sustainable and equitable benefits?", *Wereldbank*, 2011, beschikbaar op siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/ESW_Sept7_final_final.pdf
- 17 HighQuest Partners, "Private Financial Sector Investment in Farmland and Agricultural Infrastructure", *OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers No. 33*, 2010, beschikbaar op www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/fulltext/5km7nnpjlr8v.pdf?expires=1324996306&id=id&accname=guest&checksum=1C911DA1DCE2943BD31BE922E9C279EF
- 18 Anseeuw, W., Wily, L. A., Cotula, L. en Taylor, M., "Land rights and the rush for land", *ILC*, 2011, beschikbaar op simas.org.ni/files/publicacion/1323964434_ILC%20GSR%20report_ENG-2.pdf
- 19 HighQuest Partners, "Private Financial Sector Investment in Farmland and Agricultural Infrastructure", *OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers No. 33*, 2010, beschikbaar op www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/fulltext/5km7nnpjlr8v.pdf?expires=1324996306&id=id&accname=guest&checksum=1C911DA1DCE2943BD31BE922E9C279EF
- 20 Deininger, K. en Byerlee, D., "Rising Global Interest in Farmland: Can it yield sustainable and equitable benefits?", *Wereldbank*, 2011, beschikbaar op siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/ESW_Sept7_final_final.pdf
- 21 GRAIN, "World Bank report on land grabbing: beyond the smoke and mirrors", *GRAIN*, 8 september 2010, beschikbaar op www.grain.org/fr/article/entries/4021-world-bank-report-on-land-grabbing-beyond-the-smoke-and-mirrors
- 22 Deininger, K. en Byerlee, D., "Rising Global Interest in Farmland: Can it yield sustainable and equitable benefits?", *Wereldbank*, 2011, beschikbaar op siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/ESW_Sept7_final_final.pdf
- 23 International Food Policy Research Institute, "Landgrabbing map", *International Food Policy Research Institute*, October 2009, beschikbaar op <http://maps.google.com/maps/ms?ie=UTF8&hl=en&msa=0&msid=100237997621038330776.000468b0a95f89721a96e&ll=18.646245,15.820313&spn=120.933723,198.632813&z=3&output=embed>
- 24 GRAIN, "Seized: The 2008 landgrab for food and financial security", *GRAIN*, 24 oktober 2008, beschikbaar op www.grain.org/article/entries/93-seized-the-2008-landgrab-for-food-and-financial-security International Food Policy Research Institute, "Landgrabbing map", *International Food Policy Research Institute*, oktober 2009, beschikbaar op <http://maps.google.com/maps/ms?ie=UTF8&hl=en&msa=0&msid=100237997621038330776.000468b0a95f89721a96e&ll=18.646245,15.820313&spn=120.933723,198.632813&z=3&output=embed>

- 25 ANSA English Corporate Service, "20 Italian Cos Sign 460 Mln Euro Agreements in Mozambique", *ANSA English Corporate Service*, 10 juli 2008; ANSA English Corporate Service, "Italy Moncada Signs Deal To Produce Biodiesel in Mozambique", *ANSA English Corporate Service*, 9 juli 2008; Mozambique News Agency, "Mozambique and Italy agree to cooperate in the energy sector", *Mozambique News Agency*, 3 september 2009.
- 26 HighQuest Partners, "Private Financial Sector Investment in Farmland and Agricultural Infrastructure", *OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers No. 33*, 2010, beschikbaar op www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/fulltext/5km7nnpjlr8v.pdf?expires=1324996306&id=id&accname=guest&checksum=1C911DA1DCE2943BD31BE922E9C279EF
- 27 HighQuest Partners, "Private Financial Sector Investment in Farmland and Agricultural Infrastructure", *OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers No. 33*, 2010, beschikbaar op www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/fulltext/5km7nnpjlr8v.pdf?expires=1324996306&id=id&accname=guest&checksum=1C911DA1DCE2943BD31BE922E9C279EF
- 28 HLPE, "Land tenure and international investments in agriculture", *The High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition*, juli 2011; Deininger, K. en Byerlee, D., "Rising Global Interest in Farmland: Can it yield sustainable and equitable benefits?", *Wereldbank*, 2011, beschikbaar op siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/ESW_Sept7_final_final.pdf
- 29 HighQuest Partners, "Private Financial Sector Investment in Farmland and Agricultural Infrastructure", *OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers No. 33*, 2010, beschikbaar op www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/fulltext/5km7nnpjlr8v.pdf?expires=1324996306&id=id&accname=guest&checksum=1C911DA1DCE2943BD31BE922E9C279EF
- 30 Anseeuw, W., Wily, L. A., Cotula, L. en Taylor, M., "Land rights and the rush for land", *ILC*, 2011, beschikbaar op simas.org.ni/files/publicacion/1323964434_ILC%20GSR%20report_ENG-2.pdf
- 31 Anseeuw, W., Wily, L. A., Cotula, L. en Taylor, M., "Land rights and the rush for land", *ILC*, 2011, beschikbaar op simas.org.ni/files/publicacion/1323964434_ILC%20GSR%20report_ENG-2.pdf
- 32 Profundo, "Biofuel investments in forest-rich countries of Asia, Latin America and Africa: compendium of 20 case studies", *CIFOR*, December 2009; Deininger, K. en Byerlee, D., "Rising Global Interest in Farmland: Can it yield sustainable and equitable benefits?", *Wereldbank*, 2011, beschikbaar op siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/ESW_Sept7_final_final.pdf
- 33 Cotula, L., Vermeulen, S., Leonard, R. en Keeley, J., "Land grab or development opportunity? Agricultural investment and international land deals in Africa", *IIED*, 2009, beschikbaar op pubs.iied.org/pdfs/12561IIED.pdf; FIAN, "Land grabbing in Kenya and Mozambique", *FIAN*, april 2010, beschikbaar op www.fian.at/assets/StudieLandgrabbinginKeniaMozambiqueFIAN2010.pdf
- 34 Anseeuw, W., Wily, L. A., Cotula, L. en Taylor, M., "Land rights and the rush for land", *ILC*, 2011, beschikbaar op simas.org.ni/files/publicacion/1323964434_ILC%20GSR%20report_ENG-2.pdf
- 35 International Land Coalition (ILC) "Tirana Declaration: Securing land access for the poor in times of intensified natural resources competition", *ILC*, mei 2011.
- 36 Cotula, L., Vermeulen, S., Leonard, R. en Keeley, J., "Land grab or development opportunity? Agricultural investment and international land deals in Africa", *IIED*, 2009, beschikbaar op pubs.iied.org/pdfs/12561IIED.pdf; FIAN, "Land grabbing in Kenya and Mozambique", *FIAN*, april 2010, beschikbaar op www.fian.at/assets/StudieLandgrabbinginKeniaMozambiqueFIAN2010.pdf
- 37 Daley, E., "Gendered impacts of commercial pressures on land", *The International Land Coalition*, januari 2011, beschikbaar op www.landcoalition.org/publications/gendered-impacts-commercial-pressures-land
- 38 Abro, A., "Impacts of Land Grabbing on the Environment and Communities in Pakistan", *Presentation to the Asia-Pacific Working Group Canadian Council for International-Cooperation*, 3 juni 2011, beschikbaar op www.ccic.ca/_files/en/working_groups/2011_06_Land_grabbing_Pakistan.pdf; FIAN, "Land Grab study", *FIAN*, 2010, beschikbaar op <http://www.fian.org/resources/documents/others/report-on-land-grabbing/pdf>; Anseeuw, W., Wily, L. A., Cotula, L. en Taylor, M., "Land rights and the rush for land", *ILC*, 2011, beschikbaar op simas.org.ni/files/publicacion/1323964434_ILC%20GSR%20report_ENG-2.pdf

- 39 Deininger, K. en Byerlee, D., "Rising Global Interest in Farmland: Can it yield sustainable and equitable benefits?", *World Bank*, 2011, beschikbaar op siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/ESW_Sept7_final_final.pdf
- 40 KSL Group, "About KSL", *Website KSL Group (www.kslsugar.com/en/profile)*, bezocht in januari 2012; KSL Group, "Annual Report 2010", *KSL Group*, januari 2011, beschikbaar op www.kslsugar.com/contents/files/annualreport/annualreport-en-16022011-103216-980715.pdf
- 41 KSL Group, "Annual Report 2010", *KSL Group*, januari 2011, beschikbaar op www.kslsugar.com/contents/files/annualreport/annualreport-en-16022011-103216-980715.pdf; KSL Group, "Annual Report 2009", *KSL Group*, 2010, beschikbaar op www.kslsugar.com/contents/files/annualreport/annualreport-en-23022010-103056-482876.pdf
- 42 KSL Group, "Annual Report 2010", *KSL Group*, januari 2011, beschikbaar op www.kslsugar.com/contents/files/annualreport/annualreport-en-16022011-103216-980715.pdf; KSL Group, "Annual Report 2009", *KSL Group*, 2010, beschikbaar op www.kslsugar.com/contents/files/annualreport/annualreport-en-23022010-103056-482876.pdf
- 43 SAPA Task Force a.o., "DOSSIER Public Hearing on ASEAN & CSR Monday May 2, 2011, 10am - 4pm Yayasan Lembaga Bantuan Hukum Indonesia (Ylbhi) Office Jl. Diponegoro No. 74, Jakarta Pusat, Indonesia", *SAPA Task Force a.o.*, augustus 2011, beschikbaar op www.shwe.org/wp-content/uploads/2011/08/CSR-Dossier-V2-1.pdf
- 44 Union Nations, "Economic land concessions in Cambodia: A human rights perspective", *Union Nations*, januari 2007, beschikbaar op cambodia.ohchr.org/WebDOCs/DocReports/2-Thematic-Reports/Thematic_CMB12062007E.pdf
- 45 Union Nations, "Economic land concessions in Cambodia: A human rights perspective", *Union Nations*, januari 2007, beschikbaar op cambodia.ohchr.org/WebDOCs/DocReports/2-Thematic-Reports/Thematic_CMB12062007E.pdf
- 46 SAPA Task Force a.o., "DOSSIER Public Hearing on ASEAN & CSR Monday May 2, 2011, 10am - 4pm Yayasan Lembaga Bantuan Hukum Indonesia (Ylbhi) Office Jl. Diponegoro No. 74, Jakarta Pusat, Indonesia", *SAPA Task Force a.o.*, augustus 2011, beschikbaar op www.shwe.org/wp-content/uploads/2011/08/CSR-Dossier-V2-1.pdf
- 47 Union Nations, "Economic land concessions in Cambodia: A human rights perspective", *Union Nations*, januari 2007, beschikbaar op cambodia.ohchr.org/WebDOCs/DocReports/2-Thematic-Reports/Thematic_CMB12062007E.pdf; SAPA Task Force a.o., "DOSSIER Public Hearing on ASEAN & CSR Monday May 2, 2011, 10am - 4pm Yayasan Lembaga Bantuan Hukum Indonesia (Ylbhi) Office Jl. Diponegoro No. 74, Jakarta Pusat, Indonesia", *SAPA Task Force a.o.*, augustus 2011, beschikbaar op www.shwe.org/wp-content/uploads/2011/08/CSR-Dossier-V2-1.pdf
- 48 SAPA Task Force a.o., "DOSSIER Public Hearing on ASEAN & CSR Monday May 2, 2011, 10am - 4pm Yayasan Lembaga Bantuan Hukum Indonesia (Ylbhi) Office Jl. Diponegoro No. 74, Jakarta Pusat, Indonesia", *SAPA Task Force a.o.*, augustus 2011, beschikbaar op www.shwe.org/wp-content/uploads/2011/08/CSR-Dossier-V2-1.pdf
- 49 SAPA Task Force a.o., "DOSSIER Public Hearing on ASEAN & CSR Monday May 2, 2011, 10am - 4pm Yayasan Lembaga Bantuan Hukum Indonesia (Ylbhi) Office Jl. Diponegoro No. 74, Jakarta Pusat, Indonesia", *SAPA Task Force a.o.*, augustus 2011, beschikbaar op www.shwe.org/wp-content/uploads/2011/08/CSR-Dossier-V2-1.pdf; Thul, P.C., "Land grabs mar Cambodia's boom, rattle investors", *Reuters*, 1 September 2011, beschikbaar op af.reuters.com/article/worldNews/idAFTRE78004P20110901
- 50 Addax & Oryx Group, "Bioenergy", *Website Addax & Oryx Group (www.addax-oryx.com/uk/index.html)*, bezocht in december 2011; Anane, M. en Abiwu, C. Y., "Independent study report of the addax bioenergy sugarcane-to-ethanol project in the makeni region in Sierra Leone", *Study carried out on behalf of Sierra Leone Network on the Right to Food (SiLNoRF), Bread for All, Switzerland, Bread for the World and Evangelischer Entwicklungsdienst (EED), Germany*, juni 2011, beschikbaar op sites.google.com/site/silnorf/news

- 51 Oakland Institute, "Land deal brief: Addax & Oryx Group Bioenergy Investment in Sierra Leone", *Oakland Institute*, juni 2011, beschikbaar op www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/OI_Addex_Brief.pdf
- 52 Anane, M. en Abiwu, C. Y., "Independent study report of the addax bioenergy sugarcane-to-ethanol project in the makeni region in Sierra Leone", *Study carried out on behalf of Sierra Leone Network on the Right to Food (SiLNoRF), Bread for All, Switzerland, Bread for the World and Evangelischer Entwicklungsdienst (EED), Germany*, juni 2011, beschikbaar op sites.google.com/site/silnorf/news
- 53 Oakland Institute, "Land deal brief: AgriSol Energy and Pharos Global Agriculture Fund's Land Deal in Tanzania", *Oakland Institute*, juni 2011, beschikbaar op www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/OI_AgriSol_Brief.pdf
- 54 Agrisol Energy, "Report to the Prime Minister of The United Republic of Tanzania regarding Proposed Development of Katumba, Mishamo and Lugufu Former Refugee Hosting Areas", *Agrisol Energy*, 7 januari 2011, beschikbaar op www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/Agrisol%20Presentation%20to%20PM%207%20Jan%202011.pdf; Oakland Institute, "Land deal brief: AgriSol Energy and Pharos Global Agriculture Fund's Land Deal in Tanzania", *Oakland Institute*, juni 2011, beschikbaar op www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/OI_AgriSol_Brief.pdf; Pharos Global Agriculture Fund, "Africa Projects: 2011". *Pharos Global Agriculture Fund*, maart 2011, beschikbaar op media.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/Pharos%20Global%20Ag%20-%20Africa%20Projects-March%202011.pdf; Kitabu, G., "AgriSol lands another 10,000 ha amid growing public outcry", *The Guardian*, 11 december 2011, beschikbaar op farmlandgrab.org/post/view/19756
- 55 Dan Rather Reports, "Trouble On The Land", *Dan Rather Reports*, 27 september 2011, beschikbaar op www.oaklandinstitute.org/dan-rather-reports-trouble-land-0; Oakland Institute, "Land deal brief: AgriSol Energy and Pharos Global Agriculture Fund's Land Deal in Tanzania", *Oakland Institute*, juni 2011, beschikbaar op www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/OI_AgriSol_Brief.pdf
- 56 Kitabu, G., "AgriSol lands another 10,000 ha amid growing public outcry", *The Guardian*, 11 december 2011, beschikbaar op farmlandgrab.org/post/view/19756
- 57 Emergent, "African AgriLand Fund", *Website Emergent* (www.emergentasset.com/?func=PageAfricanLandFund), bezocht in december 2011; Farrell, M., "Will African Farmland Yield the Elusive Alpha for Portfolios", *Forbes*, 8 juli 2011, beschikbaar op www.forbes.com/sites/maureenfarrell/2011/07/08/will-african-farmland-yield-the-elusive-alpha-for-portfolios/
- 58 Oakland Institute, "Land deal brief: Deciphering Emergent's Investments in Africa", *Oakland Institute*, juni 2011, beschikbaar op www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/OI_EAM_Brief_1.pdf
- 59 EmVest, "Investment Proposal", *EmVest*, 20 juli 2009, beschikbaar op www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/Investment_Proposal_and_DCF_Model_Summary_V1%5B1%5D_0.pdf
- 60 Oakland Institute, "EmVest Asset Management in Matuba, Mozambique", *Oakland Institute*, juni 2011, beschikbaar op www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/OI_Emvest_Brief.pdf
- 61 Republic of Mozambique, "EMVEST LIMPOPO PROJECT (MATUBA FARM)" *Republic of Mozambique*, 2009, beschikbaar op www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/Emvest_Limpopo_CPI_Authorization_%28English%29%5B1%5D_0.pdf
- 62 Oakland Institute, "EmVest Asset Management in Matuba, Mozambique", *Oakland Institute*, juni 2011, beschikbaar op www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/OI_Emvest_Brief.pdf
- 63 Justiça Ambiental & UNAC, "Lords of the Land - Preliminary Analysis of the Phenomenon of Land Grabbing in Mozambique", *Justiça Ambiental & UNAC*, maart 2011, beschikbaar op farmlandgrab.org/uploads/attachment/landgrabbing_english_web_.pdf; The Oakland Institute, "Understanding land investment deals in Africa: Country report Mozambique", *The Oakland Institute*, december 2011, beschikbaar op www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/OI_country_report_mozambique_0.pdf

- 64 Justiça Ambiental & UNAC, "Lords of the Land - Preliminary Analysis of the Phenomenon of Land Grabbing in Mozambique", *Justiça Ambiental & UNAC*, maart 2011, beschikbaar op farmlandgrab.org/uploads/attachment/landgrabbing_english_web_.pdf; The Oakland Institute, "Understanding land investment deals in Africa: Country report Mozambique", *The Oakland Institute*, december 2011, beschikbaar op www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/OI_country_report_mozambique_0.pdf; CIP en AWEPA, "Mozambique political process bulletin – issue 48", *CIP en AWEPA*, 22 februari 2011, beschikbaar op <http://www.open.ac.uk/technology/mozambique/pics/d128129.pdf>
- 65 Witteman, J., "Project pensioenfonds ABP in Mozambique mondt uit in landroof", *De Volkskrant*, 3 december 2011, beschikbaar op www.volkskrant.nl/vk/nl/2664/Nieuws/article/detail/3062074/2011/12/03/Project-pensioenfonds-ABP-in-Mozambique-mondt-uit-in-landroof.dhtml
- 66 ABP, "ABP neemt aantijgingen Mozambikaanse bosbouw serieus", *ABP*, 3 december 2011, beschikbaar op www.abp.nl/abp/abp/service/nieuws/bosbouw-mozambique.asp
- 67 KSL Group, "Annual Report 2010", *KSL Group*, januari 2011, beschikbaar op www.kslsugar.com/contents/files/annualreport/annualreport-en-16022011-103216-980715.pdf; Thomson ONE Banker, "Advanced Search", *Thomson ONE Banker (www.thomsonone.com)*, bezocht in januari 2012.
- 68 Thomson ONE Banker, "Advanced Search", *Thomson ONE Banker (www.thomsonone.com)*, bezocht in december 2011.
- 69 Business Wire, "Addax Bioenergy Signs Loan Agreement for €258 Million Renewable Energy Project in Sierra Leone", *Business Wire*, 17 juni 2011, beschikbaar op www.businesswire.com/news/home/20110617005346/en/Addax-Bioenergy-Signs-Loan-Agreement-%E2%82%AC258-Million
- 70 Profundo, "German investment funds involved in land grabbing", *FIAN*, 25 oktober 2010, beschikbaar op www.profundo.nl/files/download/FIAN1011.pdf; Rabobank, "Powerpoint presentatie Rabo FARM", *Rabobank*, oktober 2010; Rabo Real Estate Group, "Annual Summary 2010", *Rabo Real Estate Group*, april 2011.
- 71 Profundo, "German investment funds involved in land grabbing", *FIAN*, 25 oktober 2010, beschikbaar op www.profundo.nl/files/download/FIAN1011.pdf
- 72 Profundo, "German investment funds involved in land grabbing", *FIAN*, 25 oktober 2010, beschikbaar op www.profundo.nl/files/download/FIAN1011.pdf
- 73 Zie de uitgebreide lijst van de UN Office of the High Commissioner for Human Rights (<http://www2.ohchr.org/english/law/index.htm>).
- 74 Heri, S. and others, "International instruments influencing the right of people facing investments in agricultural land", *The International Land Coalition (ILC)*, Januari 2011.
- 75 Verenigde Naties, "Universele Verklaring van de Rechten van de Mens", *Verenigde Naties*, 10 december 1948.
- 76 United Nations, "United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples", *United Nations*, 13 September 2007.
- 77 ILO, "Convention concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries", *International Labour Organisation*, 27 juni 1989, beschikbaar op: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C169>
- 78 United Nations, "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", United Nations, 18 december 1979, beschikbaar op: <http://www2.ohchr.org/english/law/cedaw.htm>
- 79 Harvard's Kennedy School of Government, "John Ruggie", *Website Harvard's Kennedy School of Government*, Bezocht in mei 2010.

- 80 Ruggie, J., "Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, including the Right to Development, Artikel 107", *UN Human Rights Council*, 7 april 2008.
- 81 Ruggie, J., "Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie - Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework", *UN Human Rights Council*, 21 maart 2011.
- 82 United Nations, "Persbericht: UN Human Rights Council endorses principles to ensure businesses respect human rights", *United Nations*, 16 juni 2011.
- 83 Ruggie, J., "Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie - Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework", *UN Human Rights Council*, 21 maart 2011.
- 84 Nationaal Contact Punt OESO Richtlijnen, "Wat zijn de OESO richtlijnen?", *Website Nationaal Contact Punt OESO Richtlijnen (www.oesorichtlijnen.nl)*, bezocht in december 2011.
- 85 Heri, S. and others, "International instruments influencing the rights of people facing investments in agricultural land", *International Land Coalition (ILC)*, Januari 2011.
- 86 Heri, S. and others, "International instruments influencing the rights of people facing investments in agricultural land", *International Land Coalition (ILC)*, Januari 2011.
- 87 Principles for Responsible Investment, "The Principles", *Website Principles for Responsible Investment (www.unpri.org/principles)*, bezocht in december 2011.
- 88 IFC, "IFC's Sustainability Framework", *Website International Finance Corporation (www1.ifc.org/wps/wcm/connect/Topics_Ext_Content/IFC_External_Corporate_Site/IFC+Sustainability+Framework)*, Bezocht in januari 2012.
- 89 IFC, "Performance Standard 1. Assessment and Management of Environmental and Social Risks Impacts", *International Finance Corporation*, 1 January 2012.
- 90 IFC, "Performance Standard 5. Land Acquisition and Involuntary Resettlement", *International Finance Corporation*, 1 January 2012.
- 91 IFC, "Performance Standard 7. Indigenous Peoples", *International Finance Corporation*, 1 January 2012.
- 92 Equator Principles, "About the Equator Principles", *Website Equator Principles (www.equator-principles.com/index.php/about-ep)*, bezocht in december 2011.
- 93 Heri, S. and others, "International instruments influencing the rights of people facing investments in agricultural land", *International Land Coalition (ILC)*, Januari 2011.
- 94 Heri, S. and others, "International instruments influencing the rights of people facing investments in agricultural land", *International Land Coalition (ILC)*, Januari 2011.
- 95 Heri, S. and others, "International instruments influencing the rights of people facing investments in agricultural land", *International Land Coalition (ILC)*, Januari 2011.
- 96 Heri, S. and others, "International instruments influencing the rights of people facing investments in agricultural land", *International Land Coalition (ILC)*, Januari 2011.
- 97 Heri, S. and others, "International instruments influencing the rights of people facing investments in agricultural land", *International Land Coalition (ILC)*, Januari 2011.
- 98 Heri, S. and others, "International instruments influencing the rights of people facing investments in agricultural land", *International Land Coalition (ILC)*, Januari 2011.

- 99 International Land Coalition (ILC) "Tirana Declaration: Securing land access for the poor in times of intensified natural resources competition", *ILC*, mei 2011.
- 100 UNCTAD, "Principles for Responsible Agricultural Investment that Respects Rights, Livelihoods and Resources", *UNCTAD*, april 2010, beschikbaar op www.unctad.org/en/docs/ciicrp3_en.pdf
- 101 FAO, "Land tenure: Voluntary Guidelines", *Website FAO (www.fao.org/nr/tenure/voluntary-guidelines/en/)*, Bezoekt in januari 2012
- 102 NRLA, "Towards Voluntary Guidelines on Responsible Governance of Tenure of Land and other Natural Resources", *Land Tenure and Management Unit (NRLA)*, FAO Working Paper 10, January 2009.
- 103 BuZa, "Beantwoording vragen van de leden Ferrier en Dijkers over het rapport "Land Rights and the Rush for Land" van de International Land Coalition", *Ministerie van Buitenlandse Zaken*, 16 januari 2012.
- 104 UNPRI, "Principles for Responsible Investment in Farmland", *UNPRI*, september 2011, beschikbaar op www.unpri.org/commodities/Farmland%20Principles_Sept2011_final.pdf; UNPRI, "Investors launch Principles for Responsible Investment in Farmland", UNPRI, 6 september 2011, beschikbaar op www.unpri.org/commodities/Farmland_press_release.pdf.
- 105 Schutter, O., "Large-scale land acquisitions and leases: A set of core principles and measures to address the human rights challenge", *United Nations*, 11 juni 2009, beschikbaar op www.srfood.org/images/stories/pdf/otherdocuments/20090611_large-scale-land-acquisitions_en.pdf
- 106 Schutter, O., "Large-scale land acquisitions and leases: A set of core principles and measures to address the human rights challenge", *United Nations*, 11 juni 2009, beschikbaar op www.srfood.org/images/stories/pdf/otherdocuments/20090611_large-scale-land-acquisitions_en.pdf
- 107 Gelder, J.W. van en A. Herder, "Eerlijke Bankwijzer - 11e update", *Profundo*, 5 oktober 2011, p. 4.
- 108 BuZa, "Beantwoording vragen van de leden Ferrier en Dijkers over het rapport "Land Rights and the Rush for Land" van de International Land Coalition", *Ministerie van Buitenlandse Zaken*, 16 januari 2012.
- 109 Op dit moment investeert Kempen, de vermogensbeheerder van Van Landsot Bankiers, niet in landverwervende bedrijven in de land- en bosbouw maar dat kan binnenkort wel gebeuren.
- 110 Zie de uitgebreide lijst van de UN Office of the High Commissioner for Human Rights (<http://www2.ohchr.org/english/law/index.htm>).
- 111 United Nations, "United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples", *United Nations*, 13 September 2007.
- 112 Harvard's Kennedy School of Government, "John Ruggie", *Website Harvard's Kennedy School of Government*, Bezoekt in mei 2010.
- 113 Ruggie, J., "Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, including the Right to Development, Artikel 107", *UN Human Rights Council*, 7 april 2008.
- 114 Ruggie, J., "Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie - Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework", *UN Human Rights Council*, 21 maart 2011.
- 115 United Nations, "Persbericht: UN Human Rights Council endorses principles to ensure businesses respect human rights", *United Nations*, 16 juni 2011.
- 116 Ruggie, J., "Draft Guiding Principles for the Implementation of the United Nations 'Protect, Respect and Remedy' Framework, Artikel 12c", *UN Human Rights Council*, 22 november 2010.
- 117 Sullivan, R., "Integrating human rights into investment practice: A Sisyphean task?", *Ethical Corporation*, 20 april 2010.

- 118 Ruggie, J., "Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, including the Right to Development", *UN Human Rights Council*, 7 april 2008.
- 119 Roca, R. en F. Manta, "Values Added: The Challenge of Integrating Human Rights into the Financial Sector", *Danish Institute for Human Rights*, 2010.
- 120 Lenzen, O. en M. d'Engelbronner, "Human Rights in Business", *Aim for Human Rights*, Januari 2009.
- 121 Zie www.guidetohriam.org.
- 122 Zie www.humanrightsbusiness.dk.
- 123 Danish Institute for Human Rights, "Human Rights Compliance Assessment Quick Check", *Danish Institute for Human Rights*, 2006.
- 124 Zie www.humanrightsimpact.org.
- 125 Artikel 3, Wet ter voorkoming van witwassen en financieren van terrorisme, 15 juli 2008.
- 126 PRI, "Collaborative engagements by PRI signatories", *Website Principles for Responsible Investment (www.unpri.org/collaborations/)*, Bezoekt in januari 2012.
- 127 Raad voor de Jaarverslaggeving, "Handreiking voor Maatschappelijke verslaggeving", *Website Raad voor de Jaarverslaggeving (www.rjnet.nl/RJ/Richtlijnen/Handreiking+MVO/default.aspx)*, Bezoekt in juni 2011; Raad voor de Jaarverslaggeving, "Richtlijn 400 Jaarverslag (herzien 2009)", *Raad voor de Jaarverslaggeving*, 2009.
- 128 GRI, "RG & FSSS. Sustainability Reporting Guidelines & Financial Services Sector Supplement", Global Report Initiative, 2000-2008, RG 3.0; Global Reporting Initiative, "Financial Services", *Website Global Reporting Initiative (www.globalreporting.org/ReportingFramework/SectorSupplements/FinancialServices/)*, Bezoekt in September 2011.
- 129 AfricaJuice, "Projects", *Website AfricaJuice (www.africajuice.com/projects.html)*, Bezoekt in januari 2012.
- 130 La Capital, "Argentina: Justicia entrerriana no intervendrá en la siembra de soja en las islas", *La Capital*, 20 juni 2009, beschikbaar op farmlandgrab.org/5757
- 131 BFP International BV, "Projects", *Website BFP International BV (http://www.biofuelprojects.com/Projects.htm)*, bezocht in januari 2012; BFP International BV, "BFP International and Cosmo Biofuels sign MoU for the development of Jatropha plantations", *BFP International BV*, 27 november 2007, beschikbaar op www.biofuelprojects.com/Media/PR20071127.htm
- 132 Biogreen Oil, "About us", *Website Biogreen Oil (biogreenoil.com/index.php?option=com_content&task=view&id=5&Itemid=10)*, bezocht in januari 2012.
- 133 BioShape, "Bioshape Tanzania", *Website BioShape (www.bioshape.nl/)*, bezocht in januari 2012.
- 134 Diligent Energy Systems, "Home", *Website Diligent Energy Systems (www.diligent.nl/index.php?id=1098)*, bezocht in januari 2012; ActionAid, "Chi paga il prezzo dei carburanti verdi", *ActionAid*, maart 2010, beschikbaar op www.actionaid.it/filemanager/cms_actionaid/images/DOWNLOAD/Rapporti_CIBO_pdf/RapportoBioFuels.pdf
- 135 Agentschap NL, "Sierra Leone: mechanised food crops production - PSI-project", *Website Agentschap NL (www.agentschapnl.nl/onderwerp/sierra-leone-mechanised-food-crops-production-psi-project)*, bezocht in januari 2012; BioSolar Cells, "Drie Wilgen Development", *Website BioSolar Cells (www.biosolarcells.nl/over-biosolar-cells/de-drie-wilgen.html)*, bezocht in januari 2012.
- 136 Face the Future, "Projects", *Website Face the Future (www.face-thefuture.com/en/projects/projects)*, bezocht in januari 2012.

- 137 FIAM, "Portefeuille en projecten", *Website FIAM* (www.fiam.nl/index.php?mod=text&text=36), bezocht in januari 2012.
- 138 Floresteca, "Het bedrijf", *Website Floresteca* (www.floresteca.nl/floresteca), bezocht in januari 2012.
- 139 Forest Returns, "Portfolio", *Website Forest Returns* (www.forestreturns.nl/portfolio), bezocht in januari 2012; Forest Returns, "Publication: Sustainable Country Estate in Turkey", *Forest Returns*, 5 december 2008, beschikbaar op www.cordenneman.com/publications/2008/12/05/sustainable-country-estate-in-turkey
- 140 Sembony, G., "Row brews over new Tanga heifer farm", *The Citizen Tanzania*, 26 April 2011, beschikbaar op thecitizen.co.tz/news/51-other-news/10350-row-brews-over-new-tanga-heifer-farm.html
- 141 Rijksoverheid, "Berichten: Buitenland, voor de Nederlandse agribusiness, jaargang 34, nummer 9", *Rijksoverheid*, september 2008; Energie Portal, "Subsidie voor Jatropha-plannen Nederlands bedrijf in Ethiopie", *Energie Portal*, 18 september 2008, beschikbaar op www.energieportal.nl/Newsflash/Newsflash/Subsidie-voor-Jatropha-plannen-Nederlands-bedrijf-in-Ethiopie-3905.html
- 142 Üllenberg, A., "Jatropha in Madagaskar - Sachstandsbericht -", *Gesellschaft für technische Zusammenarbeit (GTZ) Madagaskar*, december 2007; ILC, "After Daewoo? Current status and perspectives of large-scale land acquisitions in Madagascar", *ILC*, 2011, beschikbaar op www.landcoalition.org/sites/default/files/publication/905/CIRAD_OF_Mada_ENG_web_16.03.11.pdf
- 143 Shell, "Raízen", *Website Shell* (www.shell.com/home/content/environment_society/environment/climate_change/biofuels_alternative_energies_transport/biofuels/raizen/), bezocht in januari 2012; Mathiason, N., "Shell to do deal with Brazilian biofuel producer Cosan to secure future", *The Guardian*, 1 februari 2010, beschikbaar op www.guardian.co.uk/business/2010/feb/01/shell-cosan-brazil-biofuel-deal
- 144 Terra Vitalis, "Jaarrekening 2009", *Terra Vitalis*, februari 2011, beschikbaar op www.terravitalis.nl/files/Jaarcijfers-Stichting-Terra-Vitalis-2009.pdf; Terra Vitalis, "Home", *Website Terra Vitalis* (www.terravitalis.nl/), bezocht in januari 2012.
- 145 Staay Food Group, "Locations", *Website Staay Food Group* (www.staay.nl/sfg/uk/start.html), bezocht in januari 2012.
- 146 Waterland International, "Who are we?", *Website Waterland International* (www.waterlandinternational.com), bezocht in januari 2012; Jatenergy Limited, "Annual Report for year ended 30 June 2011", *Jatenergy Limited*, oktober 2011, beschikbaar op www.jatenergy.com/images/stories/jatenergy_ar_2011_for_website.pdf; Kamer van Koophandel, "J.C. Koudijs Beheer B.V. jaarverslag 2009", *Kamer van Koophandel* (www.kvk.nl), januari 2011.